

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XVII

OSLO 1953

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

BJØRN HOUGEN — WENCKE SLOMANN

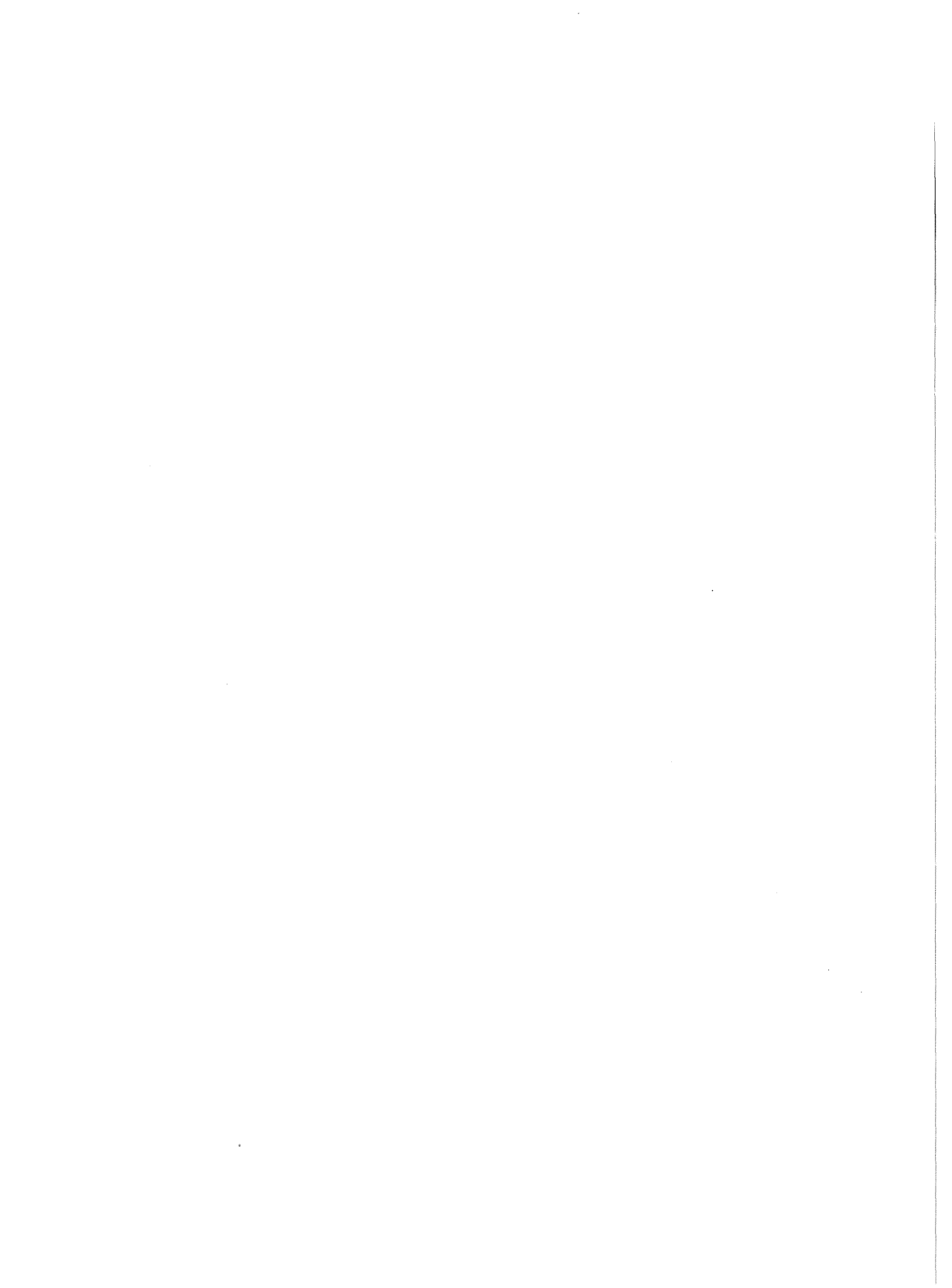
I hovedkommissjon: CAMMERMEYERS BOGHANDEL, OSLO

Klisjeene fra A/S "Cliché", Oslo — Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

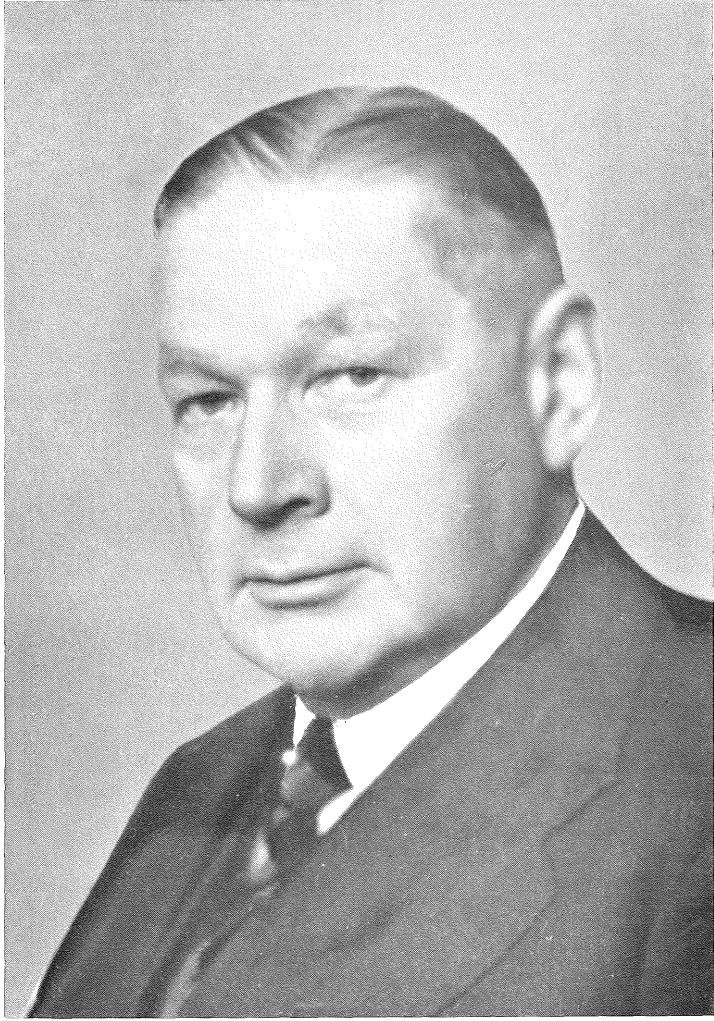
INNHold

	Side
Bjørn Hougen: Henrik Bergh, 1879—1952.....	5
Thorleif Sjøvold: Ingvald Undset	7
Sigrid Braatøy: Ingvald Undsets forfatterskap.....	29
Ellen Marie Magerøy: Tilene fra Møðrufell i Eyjafjord	43
Elli og Paul Heinsius: Hvordan seilte vikingene med sine båter (med tysk resumé)	63
Agnes Geijer: En tröndersk broderiverkstad från medel- tiden	79
Odd Nordland: Øya med giftarmåls-vanskane.....	87
Povl Simonsen: Smedegraven fra Ytre Elgsnes	109
Bjørn Hougen: Magnus Andersens Vikingferd 1893...	119
Wencke Slomann: Norsk arkeologisk litteratur.....	143
Norsk Arkeologisk Selskap. Styrets årsberetning, regn- skap 1951.....	149

Bjørn Hougen

HENRIK BERGH

1879—1952

Høyesterettsadvokat Henrik Bergh avgikk ved døden 12. juli 1952, bare 2½ år etter at han hadde trukket seg tilbake som preses i Norsk Arkeologisk Selskap, et tillitsverv han hadde innehatt siden Selskapet ble stiftet i 1936.

Hvor tidlig Henrik Berghs historiske interesser ble vakt, vet jeg ikke. Men meget av hans arbeid både som jurist og politiker kom til å fremme dem. Alt i 1912 ble han, 33 år gammel, statens advokat i Høyfjellskommisjonen, hvor både prosedyre og kjennelse ofte må bygge på et meget vidløftig historisk materiale. Og det var i egenskap av formannskapsmedlem og viseordfører han ble trukket aktivt inn i det antikvariske arbeid. Da Kristiania i 1924 skulle feire sitt 300 års jubileum ble begivenheten bl. a. markert med en stor historisk utstilling på Akershus. I utstillingskomitéen var advokat Bergh formann og denne komitéen kom til å fortsette også etter jubileet, da den arbeidet med det gamle Oslo og minneparken i Gamlebyen. I Komitéen satt også professor A. W. Brøgger, og komité-samarbeidet mellom disse to skulle bli av vesentlig betydning da Norsk Arkeologisk Selskap ble stiftet noen år senere.

Offisielt skjedde dette 23. november 1936, hvor det første foreløpige styre ble valgt med Henrik Bergh som preses. Men da hadde Selskapet i virkeligheten uformelt eksistert noen måneder med Henrik Berghs navn i forgrunnen. Foranledningen var, at da den store internasjonale arkeologkongress skulle holdes i Oslo sommeren 1936, var det av mange grunner ønskelig i hvert fall å ha lagt grunnen til det som senere

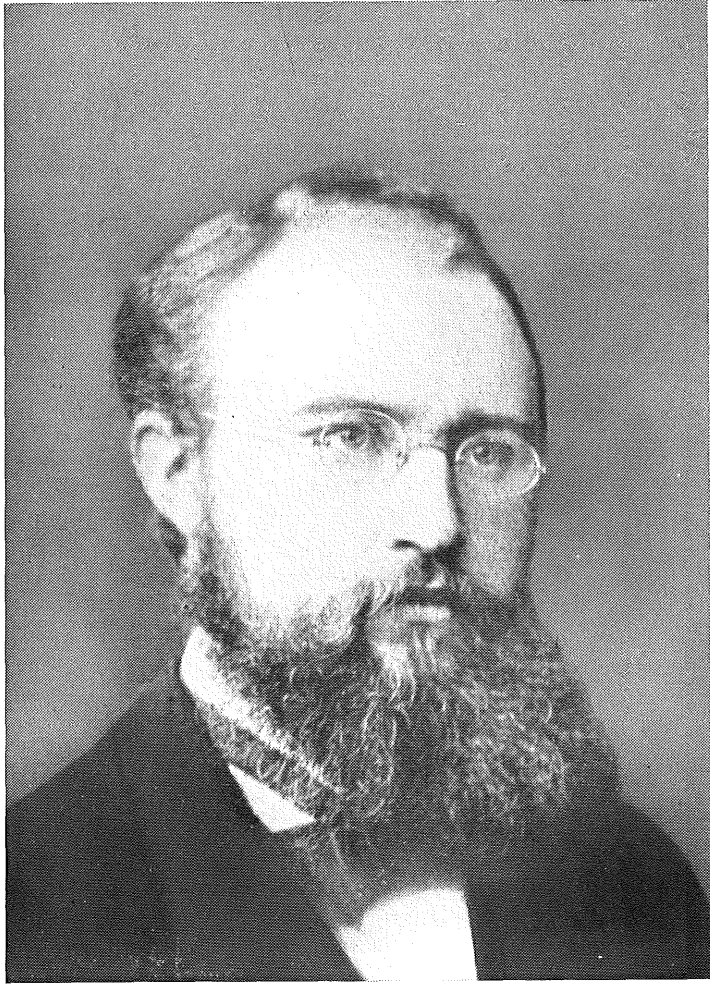
ble vårt Selskap. Da organisasjonsformen ble drøftet, var det etter forslag av A. W. Brøgger enighet om at man i spissen for Selskapet ikke skulle ha en profesjonell arkeolog, men en interessert legmann med alle de egenskaper som rommes i begrepet „et godt navn“, og da spørsmålet om personvalg kom på tale, sa Brøgger straks: advokat Henrik Bergh.

Situasjonen var jo noe usedvanlig, man måtte på forhånd finne en mann som også offisielt ved en anledning under kongressen måtte representere, flere måneder før han ble valgt. Jeg nevner dette så pass utførlig fordi det forteller nokså meget om Henrik Berghs posisjon at ingen fant noe å bemerke til denne litt uformelle fremgangsmåte — han var visst selv den eneste som fant den noe betenkelig.

De første år i en nystartet forening vil oftest bli bestemmende for arbeidsformen den nærmeste tid fremover. Som organisasjonsformen er i Norsk Arkeologisk Selskap, kunne det hendt at preses ville oppfattet sin stilling vesentlig som representativ. Det gjorde ikke Henrik Bergh. Han gikk aktivt inn i arbeidet med sin våkne interesse, sin administrative innsikt og sist, men ikke minst, sin menneskelige omgjengelighet, som vi kanskje særlig gledet oss over og minnes fra våre ekskursjoner. I det beste samarbeid med Selskapets første generalsekretær, A. W. Brøgger, og dets første sekretær, E. S. Engelstad, har han vært med på å legge det fundament vi stadig bygger på, og å skape det miljø vi arbeider i.

Vi hedrer hans minne.

Thorleif Sjøvold

INGVALD UNDSET

NOEN TREKK AV HANS LIV OG GJERNING

Navnet Sigrid Undset er vel kjent av praktisk talt alle mennesker i dette land. Og blant litterært interesserte mennesker er det nok også kjent temmelig langt utenfor landets grenser — i de fleste kulturland, kan en vel trygt si.

Men hvor mange er det som kjenner Ingvald Undsets navn? Neppe svært mange, ut over arkeologenes snevre krets. Og de som ellers kjenner det, gjør det vel helst på grunn av hans mer berømte datter; de fleste større norske litteraturhistorier nevner f. eks. gjerne at Sigrid Undset var datter av den berømte arkeolog Ingvald Undset og at han døde da datteren var bare 11 år.

Men Ingvald Undset fortjener i høy grad å minnes også for sin egen skyld, uten noe som helst bihensyn til at en av hans døtre ble Nobelprisvinner i litteratur. Til tross for at han døde i alt for ung alder — og da sogar hadde vært syk i årevis — gjorde han nemlig en innsats som skaffet ham et stort navn i europeisk arkeologi, større enn noen annen norsk arkeolog til dato har hatt. Og i norsk arkeologisk forsknings historie står han til denne dag i en særstilling, som vår eneste virkelig europeisk orienterte arkeolog. Han er således den eneste vi med noen som helst rimelighet kan nevne sammen med svenkenes store internasjonale arkeolog, Oscar Montelius (1843—1921), som imidlertid oppnådde å leve nesten dobbelt så lenge som Undset og da naturlig nok også har etterlatt seg en betydelig større litterær produksjon.

Men Ingvald Undset rakk også i sitt 40-årige liv å produsere verker som satte dype spor etter seg i europeisk oldforskning. Norsk Arkeologisk

Selskap har derfor villet hedre hans minne med dette års Viking da det i år — 1953 — både er 100 år siden han ble født og 60 år siden hans bortgang.

Det har i denne forbindelse vært et nærliggende ønske hos redaksjonen at Viking 1953, foruten en mest mulig fullstendig bibliografi over Undsets trykte arbeider også skulle inneholde en noenlunde utførlig artikkel om hans liv og gjerning, noe som trolig er temmelig ukjent stoff for flertallet av Selskapets medlemmer. Det er bare beklagelig at det ikke har vært mulig å få professor Shetelig til å skrive denne artikkel, som meningen opprinnelig var. Som nestor blant våre nålevende arkeologer og elev av Undsets egen lærer, professor Oluf Rygh, er Shetelig ubetinget den av oss som står Undsets egen generasjon nærmest, og han burde derfor vært selvskreven til å skrive en slik artikkel, men han har dessverre ikke sett seg i stand til å påta seg oppgaven.

Sterkt motstrebende og nærmest under mild tvang har jeg til slutt påtatt meg vervet, for at det i det hele tatt skulle bli utført. Men jeg føler trang til straks å ta mine reservasjoner. For en som ble født vel 60 år senere enn Undset og først kom inn i arkeologisk arbeide 50 år etter hans bortgang, er det ikke lett å få noen umiddelbar kontakt med den forskergenerasjon Undset representerte. Riktignok har jeg hatt gleden av å kjenne en enkelt av Undsets studiekamerater som også selv er stor vitenskapsmann, nemlig rektor Qvigstad i Tromsø, som er født samme år som Undset og fremdeles lever. Rektoren har også fortalt meg enkelte personlige erindringer om Undset, men det forhindrer ikke at jeg likevel føler Undsets tid som temmelig fjern. Og det er vel nærmest ugjørlig ut fra slike forutsetninger å gi noen vurdering av Undsets arbeide på et rettfærdig grunnlag, dvs. sett ut fra hans egen situasjon og på bakgrunn av forskningens standpunkt på den tid da hans arbeider ble skrevet.

På den alt for knappe tid jeg har hatt til rådighet har det heller ikke vært mulig for meg å gjennomgå Undsets produksjon så fullstendig som ønskelig kunne være. Til slutt vil jeg også peke på vanskelighetene for en „hjemmesitter“ med minimal personlig kontakt med det europeiske arkeologiske materiale ved å vurdere en så utpreget internasjonalt

orientert arkeolog som Undset; jeg får i den forbindelse få lov å anføre et ord av Petter Dass som nokså bra dekker min egen innstilling til situasjonen:

Men hvad vil jeg fare slig u-bekant Vey,
See Helicon ligger for langt udaf Ley,
Jeg frygter mig Fanden maat møde . . . .

Det foreliggende arbeide, som i det vesentlige bygger på fru Sigrid Braatøys Undset-bibliografi og helst bør leses i forbindelse med den, må derfor i det vesentlige bli av refererende art, uten noen som helst pretensjoner i retning av å være noen endelig vurdering av Ingvald Undset som arkeolog. Men også i denne form kan det kanskje ha krav på noen interesse, og får i alle fall tjene som et beskjedent bidrag til den honnør Ingvald Undset i anledning av 100-årsjubileet har rimelig krav på fra dem som i dag står midt oppe i det arkeologiske arbeide i dette land. —

Det kan være rimelig å begynne med den rent biografiske side av saken. De viktigste kilder jeg her har hatt å bygge på er artiklene om Undset i J. B. Halvorsens „Norsk Forfatter-Lexicon“ (bd. 6, s. 51—59) og i „Studenterne fra 1871“ (s. 266—274), begge med ganske omfattende bibliografier. Den sistnevnte artikkel er visstnok skrevet av Undsets enke, eller i hvert fall på grunnlag av opplysninger hun har gitt. Den har derfor et mer personlig preg enn artikkelen i forfatterleksikonet, som for øvrig er skrevet av Halvdan Koht. De aller mest personlige bidrag til Undsets biografi er vel for øvrig de bilder Sigrid Undset har gitt av sin far i den selvbiografiske boken „Elleve aar“. Faren opptrer der riktignok under et annet navn, Seming, som øyensynlig har vært brukt i Undset-slekten; men selv opptrer hun så til gjengjeld under navnet Ingvild, hvor farens virkelige fornavn jo ikke er så vanskelig å se som forbilde.

Ingvald Martin Undset ble født 9. november 1853 i Trondheim, men hans far, forstander Halvor Halvorsen Undset, kom fra gården Undset i Rendalen hvor slekten hørte hjemme. I 1871 ble Ingvald Undset student fra latinskolen i Trondheim; av årets 194 studenter var han en av de to som fikk prae ceteris. Året etter tok han anneneksamen, også med

prae ceteris, og han tok så for alvor fatt på studiet av arkeologi samt nordisk og klassisk filologi, med professorene Oluf Rygh og Sophus Bugge som sine viktigste lærere, henholdsvis i arkeologi og runologi.

I 1873 og 1874 foretok Undset undersøkelsesreiser i Trøndelag for Fortidsforeningen, og i 1875 ble han assistent ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Denne stilling beholdt han til sin død, og i tidsrommet 1874 til 1881 hadde han også en assistentpost i Riksarkivet.

Året 1881 er for øvrig noe av et vendepunkt i Undsets liv. 8. juni dette år tok han nemlig doktorgraden på sitt monumentale verk „Jernalderens begyndelse i Nord-Europa“, som plutselig gjorde ham til en internasjonalt berømt vitenskapsmann. I juli samme år giftet han seg og dro så med sin hustru avsted på sin første studiereise til Italia. Men på det tidspunkt hadde han allerede mange omfattende studiereiser bak seg, til landene nord for Alpene. Det kan derfor være grunn til å se litt på hans reiser i sammenheng, da det nettopp er den sterke internasjonale orientering som setter Undset i en særstilling blant norske arkeologer og da hans reiser også bærer preg av å være foretatt etter en fast, vel gjennomtenkt plan.

Da Undset var ubemidlet, måtte han i sin studietid forsørge seg selv, vesentlig ved skolearbeide, men ved stor sparsomhet la han seg opp så pass mange penger at han alt i 1874 kunne foreta sin første utenlandsreise, til den internasjonale arkeologkongress i Stockholm. Senere fikk han også mange stipendier til utenlandsreiser, vel ikke minst på grunn av sine glimrende eksamener.

Reisene begynte for alvor i 1876, da han tilbrakte nesten hele året ute. Først var han 8 måneder i Danmark, deltok så i den internasjonale arkeologkongress i Budapest, gjorde lengere opphold i Wien og Prag og besøkte til slutt en serie nordtyske museer på hjemreisen.

I 1878 deltok han i en tysk arkeologkongress i Kiel, og neste år foretok han igjen en lengere studiereise til Tyskland og besøkte senere også Sverige, samt Holland og Belgia. Sommeren 1880 deltok han i den tyske arkeologkongress i Berlin og besøkte Østprøyssen og Balticum for å kontrollere materialsamlingen til sitt doktorarbeide, som da nærmet seg fullførelsen.

Etter doktordisputasen i 1881 begynte han så med statsstøtte en serie lange studiereiser som varte til 1884. Han begynte med Italia hvor han oppholdt seg vinteren 1881/82, men ble på vårparten angrepet av malaria som nær hadde kostet ham livet og som nok også ga hans helse en knekk som han aldri helt kom over og som bidro vesentlig til å legge ham i en tidlig grav. Etter en sommer hjemme var han så høsten 1882 tilbake igjen i Italia, og tross hyppige sykdomsanfall oppholdt han seg der det meste av året og besøkte på denne reise også Grekenland. Sommeren 1883 tilbrakte han så igjen hjemme, men foretok om høsten igjen omfattende studiereiser, vesentlig i Tyskland. Våren 1884 avsluttet han sine mange og lange reiser med et opphold i Frankrike, England, Holland og Belgia.

Sammenlagt dekker altså disse reiser det aller meste av Europa, med tydelig hovedvekt på de sentrale deler av kontinentet, først og fremst Tyskland og Italia. De land han ikke rakk å besøke var de mer perifere områder i vest og øst, på den ene siden Spania, på den andre Russland (bortsett fra et kort besøk i Randstatene). På sine reiser førte han dagbok og sendte ofte korrespondanser hjem til norske aviser. På grunnlag av dette materiale skrev han under sitt sykeleie sine meget omfattende reise-erindringer, „Fra Akershus til Akropolis“ (1888—92), som gir en sann rikdom av opplysninger om de tallrike steder han har sett og besøkt, foruten en serie populære redegjørelser for de arkeologiske forhold i forskjellige områder i Europa.

Etter sin hjemkomst i 1884 utfoldet Undset en meget stor vitenskapelig produksjon og holdt også forelesninger og populære foredrag om arkeologiske emner. Fra dette år fikk han også av Stortinget en årlig bevilgning på kr. 3 000,—, etter forslag fra Universitetet og Regjeringen. I 1886 ble bevilgningen forhøyet til kr. 3 500,—, og i 1888 foreslo Universitetet å opprette et ekstraordinært professorat for ham, noe statsmyndighetene imidlertid ikke gikk med på.

Samme år fikk Undset for øvrig et meget ærefullt tilbud om stilling i Wien, men avsto, øyensynlig både av patriotiske grunner — fordi han som nordmann ville gjøre sin innsats i Norge — og fordi den sykdom han hadde pådradd seg under sitt slitsomme reiseliv nå begynte å ta

makten fra ham. Flere andre smigrende kallelser fra utenlandske universiteter måtte han i de nærmest følgende år også avslå, og etter et langt sykeleie avgikk han 3. desember 1893 ved døden, bare 40 år gammel. —

Den hovedkilde vi har til bedømmelse av Ingvald Undset som arkeolog er naturligvis først og fremst hans egen trykte produksjon, og den er ikke liten. Fru Braatøys bibliografi som jeg her henviser til én gang for alle, inneholder ikke mindre enn 154 titler på små og store publiserte arbeider. Nå er det imidlertid klart at ikke alt dette er like viktig. En nærmere analyse vil derfor være nødvendig for å komme inn til kjernen i hans forfatterskap, ellers vil vi gå oss vill i alle titlene og ikke se skogen for bare trær.

Det som i første rekke er av interesse for oss er hva jeg vil kalle *de større arkeologiske originalarbeider*, grunnlagt på egne studier av det faktiske originalmateriale.

For å komme fram til disse må vi først eliminere et par andre grupper av arbeider, først og fremst den mer journalistisk betonte del av Undsets forfatterskap. Under denne gruppe regner jeg da i første rekke hans mest omfangsrike bok, „Fra Akershus til Akropolis“, og dernest alle hans populære artikler i dagsaviser og tidsskrifter: reiseskildringer, bok-anmeldelser, nekrologer, osv.

Denne gruppe utgjør tallmessig langt den største del av bibliografien, og det kunne derfor også være god grunn til å se litt nærmere på den. Men foreløpig regner vi den til „utenverkene“ i Undsets forfatterskap og ser derfor bort fra den under forsøket på å trenge inn til de mer sentrale deler av dette.

Vi kan også med det samme eliminere en annen, mindre gruppe som jeg vil betegne som museale pliktarbeider: innberetninger om undersøkelsesreiser, museumsførere, o. l. I hans tidlige år utgjør slike skrifter en vesentlig del av hans produksjon, men også senere har han flere ganger skrevet slike ting, f. eks. førere til Gokstadskipet, etter at dette var funnet i 1880.

Ser vi nå altså foreløpig bort fra begge disse grupper, blir det likevel tilbake et betydelig antall av det jeg vil kalle arkeologiske originalarbeider,

og vi skal da se litt nærmere på disse. Her må jeg imidlertid straks ta en liten reservasjon. Noen av disse arbeider er skrevet på italiensk og et par sogar på ungarsk; og disse må jeg uten videre se bort fra da mine språkkunnskaper ikke strekker til.

Bortsett fra disse italienske og ungarske arbeider blir det likevel nærmere 30 større og mindre avhandlinger tilbake, og vi slår da like godt ned på den største av dem alle, doktoravhandlingen „Jernalderens begyndelse i Nord-Europa“ (1881, også utgitt på tysk i 1882). Dette arbeide klarla for første gang hele utviklingen i Nord-Tysklands tidlige jernalder. Det var i egentlig forstand et nybrottsarbeide på et fullstendig europeisk plan og la grunnen til den veldige aktelse Undset alltid senere nøt blant tyske arkeologer. På grunn av skjebnens spill skulle dette arbeide også bli stående som Undsets arkeologiske hovedverk, hans magnum opus, da sykdom i senere år forhindret ham i å fullføre de store planer han hadde om en sammenfattende bearbeidelse av hele Sør- og Mellom-Europas tidlige metallkultur. Det kan derfor være all grunn til å gå noe nærmere inn på „Jernalderens begyndelse“.

Boken faller i to hovedavsnitt, eller kanskje rettere sagt i tre, om en vil regne innledningen som et eget avsnitt, noe det også må være rimelig grunn til. Den er nemlig på et halvt hundre sider og gir en konsentrert framstilling av den eldste jernalder i Europa, som en nyttig og nødvendig bakgrunn for det som senere skal komme. Vi blir først presentert for noen av de mest velkjente italienske funnsteder: Villanova, Marzabotto og la Certosa, og får en karakteristikk av den meget tidlige jernalder i Middelhavsområdet som disse representerer. Fra Italia gjør vi så spranget over — eller i første omgang opp i — Alpene, og får en gjennomgåelse av Hallstatt- og la Tène-kulturene. Det blir gjort rede for disse gruppers utbredelse og for de såkalte urnemarken i Mellom-Europa; og dermed er grunnlaget lagt for bokens første egentlige hovedavsnitt, den mønstergyldige gjennomgåelse av Nord-Tysklands eldste jernalder.

Det var dette avsnitt (ca. 300 sider, innledningen medregnet) som skaffet Undset doktorgraden. Umiddelbart til dette slutter så det annet avsnitt seg, om Norden. Det fyller ca. 150 sider og er trykt sammen

med første avsnitt, men vi skal her likevel først og fremst konsentrere oss om første del, altså selve doktoravhandlingen.

Dette hovedavsnitt, så vel som det neste, faller i en serie underavdelinger, nemlig et kapitel for hvert område som kan betraktes som en naturlig geografisk enhet. Riktignok sier Undset selv at denne inndeling delvis er diktert av rent praktiske hensyn. Organiseringen av det arkeologiske arbeide og innsamlingen av oldsaksmaterialet har av og til gjort det naturlig å behandle et enkelt område for seg, selv om det i gammel tid ikke har utgjort noe enhetlig kulturgeografisk område. Men det er likevel ikke vanskelig å skimte en bevisst plan bak hans disponering av stoffet: i store trekk følger hans gjennomgåelse av dette de samme hovedlinjer som jernalderskulturene har fulgt, fra sør mot nord.

Han tar først for seg en bred stripe av det østlige Tyskland: Schlesien, Posen, Vest- og Østprøyssen, med tilgrensende områder av Polen og Balticum. Deretter gjennomgår han et tilsvarende område lenger mot vest, også denne gang i retningen fra sør mot nord. Han begynner nå med Lausitz og fortsetter gjennom Brandenburg opp til Sachsen, Pommern, Mecklenburg og Hannover, for til slutt å ende i Holstein. Han gjør også streiftog inn i Holland og såvidt inn på mer utpreget vesttysk område, men holder seg ellers i hovedsak til den store, nordtyske lavsletten.

For hvert enkelt av disse områder blir det i tur og orden gjort rede for det som fins av funn fra tidlig jernalder, gjerne i tilknytning til en redegjørelse for jernalderens lokale forutsetninger i bronsealder og for den videre utvikling inn i romertiden. Det er et kolossalt materiale som på det vis blir gjennomgått, og det blir illustrert ved hundrevis av tegninger, for en stor del utført på grunnlag av forfatterens egne skisser. Hans kjennskap til materialet var nemlig grunnlagt på egne studier, og han opplyser selv i forordet at han i sakens anledning har besøkt henved 60 museer og samlinger innenfor det behandlede nord-europeiske område. Han gjør sammesteds også oppmerksom på at mye av materialet ikke tidligere har vært publisert og at dette er det første forsøk på en samlet bearbeidelse av hele dette store område.

Han tilføyer beskjedent at han derfor kanskje ikke alltid er kommet til de rette resultater, også fordi det innen enkelte av de behandlede områder bare foreligger et meget sparsomt materiale, da den arkeologiske undersøkelse av området ennå ikke har vært drevet i særlig stort omfang.

For nå imidlertid å komme til hans resultater, så blir disse meget klart og greit framstilt til slutt, i tillegg til det som blir sagt i avslutningen av de enkelte kapitler. Det er neppe mulig å gjengi hovedtankene enklere og bedre enn med hans egne ord, og jeg tillater meg derfor å sitere i sin helhet det aller viktigste avsnitt (s. 300):

„*Indflydelser fra Hallstatt-kulturen* og med den sammenhengende sydligere jernkulturer *bringer de første jernsager til Nordtyskland*; kun i det østlige synes imidlertid dens indflydelser at grundlægge en jernalder; forøvrigt synes de kun efterhånden at forberede en ny tid. *Det er først ved påvirkninger fra Tène-kulturen*, fra den yngre Mellemeuropeiske førromerske jernalders gruppe, at *jernalderen i Nordtyskland egentlig grundlægges og tager sin begyndelse*. Det er altså i det væsentlige i retningen fra syd mot nord¹ at den nye kultur her har udbredt sig; fra *øst*, nord om Karpatherne, *kan der ikke spores indvirkninger, der har haft nogen betydning for jernalderens begyndelse i Nordtyskland*.“

I tilslutning til dette reiser det seg et par andre hovedspørsmål, nemlig om de etniske og de kronologiske forhold, eller med andre ord: 1) har jernalderskulturen vært båret fram av en folkebevegelse, en innvandring av nye folk, eller ved det vi kaller kulturpåvirkning, og 2) på hvilken tid er det jernkulturen trenger fram og blir dominerende?

På det første spørsmål svarer Undset meget bestemt at i den grad oldsaksmaterialet i det hele tatt tillater oss å trekke noen slutninger, må vi si at jernalderen *ikke* kommer med noen folkevandring. Et hovedargument for dette er at gravskikkene stort sett holder seg uforandret gjennom hele overgangen fra bronsealder til jernalder. Et slikt trekk

---

¹ Ved en fatal trykkfeil står det i boken det stikk motsatte, at jernkulturen har bredt seg fra nord mot syd! Forfatteren har imidlertid heldigvis oppdaget skandalen tidnok til å få den korrigert i listen over tillegg og rettelser, s. 446.

tyder meget sterkt på at jernet kommer inn ved kulturmeddelelse og at det er de samme folk som hele tiden bebor området.

Men hvilke folk er det da? Ja, her er vi inne på et område hvor arkeologene i alminnelighet gjør klokt i å opptre med stor forsiktighet. Undset sier da også gjentatte ganger at han ennå ikke anser tiden for moden til å overføre arkeologiske resultater på etnografiske forhold, og spørsmålene om folkegruppene vil han derfor ikke si stort om. Men ett hovedresultat framgår etter hans mening likevel så klart at det må være grunn til å gi uttrykk for det. På den ene side mener han det er klart at Hallstatt-kulturen sannsynligvis og la Tène-kulturen med sikkerhet har vært båret oppe av *keltiske* folk. På den annen side kan det heller ikke være tvil om at Nord-Tysklands befolkning allerede i bronsealderen har vært *germansk*. Resultatet av hele hans undersøkelse kan derfor i sin alminnelighet uttrykkes slik at „det er påvirkninger fra Mellem-Europas keltiske kulturer, som grundlegger jernalderen i Nord-Tyskland“ (s. 300).

Med hensyn til kronologien, spørsmålet om *når* kjennskapet til jernkulturen har bredt seg ut over Nord-Europa, er også grensene nokså klare, i hvert fall den ene av dem. På den ene side vet vi nemlig at den romerske jernalder trenger gjennom i Nord-Tyskland i løpet av det første århundre etter Kristus, etter at romerrikets grenser hadde stabilisert seg ved Donau og Rhinen. Vi får altså å gjøre med tidsrommet umiddelbart før Kristi fødsel, og spørsmålet blir så hvor langt tilbake i tiden vi kommer.

Undset tar her Italia og de italienske importvarer i Tyskland til utgangspunkt og kommer til at den eldste jernalder på urnemarkene i Schlesien—Posen tilhører 5., 4. og 3. århundre før Kristus. La Tène-kulturens kronologi var på det tidspunkt mer usikker, men Undset kommer til at denne kultur kan ha begynt i traktene omkring midtre Elben henimot år 200, og at la Tène-kulturen i Nord-Tyskland kan sies å omfatte de siste par århundrer før vår tidsregnings begynnelse. Dette betegner han imidlertid bare som „et løst skøn“, og han presiserer at betraktningene gjelder forholdene i sin store alminnelighet og at nye forskninger kanskje vil vise at resultatene ikke er holdbare.

Hvordan har så Undsets resultater holdt stand overfor senere forskning? For å kunne svare på dette burde en helst være like europeisk orientert som Undset selv var. Da mitt personlige kjennskap til det europeiske materiale imidlertid er meget beskjedent, er det med alle mulige forbehold jeg forsøker å svare på dette spørsmål.

Så vidt jeg kan forstå har senere tiders forskningsarbeide ført til at enkelte av Undsets resultater er blitt modifisert, mens andre er blitt stående.

Blant de siste må en vel særlig framheve hans store grunntanke, at jernalderskulturen i Nord-Tyskland oppstår ved kulturimpulser fra sørligere jernkulturer: urnemarkenes folk, Hallstatt- og senere i særlig høy grad la Tène-kulturen.

Denne kulturpåvirkning setter øyensynlig inn noe tidligere enn Undset regnet med, men spørsmålene om den absolutte kronologi hører nå også til de vanskeligste arkeologen i det hele tatt får å gjøre med; så at hans resultater på dette punkt er blitt modifisert, er nær sagt ikke mer enn naturlig.

Utgangspunktet for de kronologiske betraktninger er fremdeles Italia hvor kontakten med Grekenland, bl. a. gjennom den greske kolonisasjon på italiensk grunn, er av stor kronologisk verdi. Den italienske jernalder tar sin begynnelse omkring år 900; dette ser ut til å være et nokså pålitelig utgangspunkt. Videre kan en med ganske stor sikkerhet regne at jernalderskulturen i Hallstatt utvikles ferdig i løpet av 8. århundre. Dermed er forutsetningene gitt også for den nordtyske jernalder, men for videre kronologiske slutninger er en henvist til rent arkeologiske metoder, med skjønsmessige vurderinger av kulturimpulsenes bevegelsehastighet; og helt nøyaktige tidsangivelser kan det da ikke bli tale om. Muligens er overgangen skjedd i løpet av 7. århundre, men en er her ikke lenger på særlig fast grunn. La Tène-kulturens utbredelse ser ut til å ha gått svært hurtig fra omkring år 500, så også dette innslag kommer nok noe tidligere enn etter Undsets meget forsiktige, løse anslag.

Hva folkeslagene bak de forskjellige kulturformer angår ser det ut til fortsatt å være enighet om at la Tène-kulturen er keltisk i sitt opphav og at befolkningen i det nordiske område har vært germansk.

Kelternes store betydning for germanernes jernkultur står derved fast, så lenge det gjelder de yngre faser av denne kultur. Når det derimot gjelder de aller eldste faser av jernalderskulturen, er vel forholdene noe annerledes enn Undset tenkte seg. Hallstatt-kulturens forbindelse med kelterne ser ut til å være nokså tvilsom, og urnemarkenes kultur blir øyensynlig båret oppe av de illyriske folk. Det blir da heller fra disse folk de første impulser til jernalderskulturen er kommet. Først i annen omgang kommer så de keltiske kulturimpulser som altså blir dominerende for resten av tidsrommet, inntil romerne ved begynnelsen av vår tidsregning overtar rollen som den viktigste kulturelle inspirasjonskilde. —

Jeg har oppholdt meg så vidt lenge ved Undsets doktorarbeide fordi det som før nevnt faktisk er blitt stående som hans største arkeologiske originalarbeide. Det gir et inntrykk av omfanget av hans interesser, og det var altså dette arbeide som med ett slag skapte hans ry og stilte den unge nordmann på en av lederstillingene i europeisk arkeologi. Det kan være naturlig å spørre hvordan noe slikt egentlig kunne gå til, og jeg skal senere forsøke å gi et svar på dette spørsmål.

Undset har også i et par senere arbeider kommet inn på emner som grenser opp til doktorarbeidet. Således har han behandlet begge de „klassiske“ tidlige jernalderskulturer, Hallstatt og la Tène, i oppsatser fra henholdsvis 1886 og 1885. Den sistnevnte er en ganske kort avhandling om selve funnstedet la Tène og påpeker særlig hvilken betydning dette sted har hatt som en stasjon på en av de viktigste handelsveier gjennom Europa i gammel tid: veien opp gjennom Rhônedalen, gjennom en del av Schweiz, og videre ned Rhindalen.

Fra Tyskland og Mellom-Europa har han også en del mindre arbeider som vi imidlertid ikke skal komme nærmere inn på da det overveiende gjelder mindre oppsett om helt spesielle emner. Et unntak er hans ganske store avhandling på fransk fra 1880, studiene i Ungarns bronsealder. Dette arbeide var egentlig ment som første del av et større oversiktsverk om Ungarns bronsealder, men ble aldri fortsatt, og vi skal derfor heller ikke beskjeftige oss nærmere med det her. Derimot skal vi se litt på den gruppe av hans arbeider som rent geografisk sett tar sitt emne fra det mest fjerntliggende område, nemlig Italia.

Det gjelder en hel serie arbeider fra årene 1882—86, og de behandler mange ulike emner: nordiske bronser, gammelitaliske bronsevogner, gravsteler, terramarer, en runespydspiss, runeløven fra Venedig, m. m. m. Hans befatning med runemonumentene i Italia er nok for øvrig ikke tilfeldig. Fra sin tidlige ungdom hadde han næret sterk interesse for runene, de inngikk som et viktig emne i hans universitetsstudium, og en av de oppgaver han måtte skrive for doktorgraden gikk sogar ut på å oversette og fortolke en runeinnskrift.

Av Undsets italienske arbeider vil jeg ellers bare framheve ett enkelt, nemlig den lille oppsatsen „Gammeletruskisk arkæologi“ i „Nyt Tidsskrift“ for 1885. Denne lille oppsatsen på bare 16—17 sider gir nemlig et konsist sammendrag av hovedresultatene i hans største arbeide på italiensk språk, „L'antichissima necropoli Tarquiniese“, som utkom samme år.

Denne avhandling må utvilsomt regnes som et av Undsets hovedverker, og han sier da også selv i sine reise-erindringer at den har skaffet ham „megen anerkjendelse og tilfredsstillelse“.

Utgangspunktet for arbeidet var en veldig gravplass som fra 1881 av var blitt undersøkt ved byen Corneto-Tarquinia, den gamle, berømte etrusker-hovedstad Tarquinii. Det tyske arkeologiske institutt i Rom bestemte seg i 1883 for å publisere disse funn, og Undset ble betrodd den rent arkeologiske del av denne oppgave. På grunnlag av hans resultater skulle så en av instituttets egne folk, professor Helbig, filologisk og historisk diskutere spørsmålet om etruskernes herkomst og innvandring.

Undset måtte naturligvis også i sitt rent arkeologiske arbeide ta standpunkt til disse spørsmål, som utvilsomt hører til de fundamentale problemer i europeisk kulturhistorie. Og han kom til det resultat at det i det arkeologiske materiale ikke var mulig å finne noen bekreftelse på den antikke tradisjon om at etruskerne skulle være et folk som fra Lilleasia var innvandret til Italia. Tvert i mot fant han at de måtte ha sine forutsetninger i selve Italia, i de folk som i bronsealderen var innvandret dit fra Mellom-Europa og hadde skapt den kultur som kjennes fra de såkalte terramarene i Nord-Italia. Etruskerne skulle således

som *folk* være av rent europeisk opphav, mens deres særlige, meget eiendommelige *kultur* skulle være utviklet under sterk påvirkning fra oversjøiske folk, først og fremst fönikierne.

En kan i senere litteratur finne forskjellige oppfatninger av etruskerproblemet, uten at jeg vil ta standpunkt til hvilken som kan ha mest sannsynlighet for seg. Jeg vil imidlertid ikke unnlate å nevne at en oppfatning som faller helt sammen med Undsets blir hevdet i det nyeste arbeide jeg har sett som behandler problemet i en større sammenheng (Richard Pittioni: Die urgeschichtlichen Grundlagen der europäischen Kultur. Wien 1949).

Uansett hvilken oppfatning som er den rette, har Undset i alle fall i sitt arbeide nådd et resultat av stor interesse. Han streifer også inn på tanken om etruskernes opprinnelige slektskapsforhold til andre italiske folk, umbrene og latinerne, men unngår her meget klokt å trekke for vidtgående slutninger, under henvisning til det fundamentale faktum at det så ofte er vanskelig eller utillatelig å sette likhetstegn mellom arkeologisk påviselige kulturgrupper og historisk kjente nasjonale enheter, fordi, som han sier, „fællesskab i henseende til ydre kultur er noget ganske andet end national sammenhørighed“.

Det forekommer meg at nettopp denne lille artikkelen gir et særlig godt bilde av et par vesentlige sider ved Undsets forskerpersonlighet: hans klarhet i tankegangen, redelighet overfor stoffet og hans absolutte nøkternhet. Når materialet tilsier det, går han ikke av veien for å trekke dristige slutninger, om de så står i opposisjon til selv de største autoriteter. Men han lar heller ikke fantasien fly lenger enn han har dekning for i de foreliggende fakta; han er her i beste overensstemmelse med den leveregel som sier at en helst ikke skal strekke bena lenger enn skinnfellen rekker.

De samme egenskaper vil vi også finne igjen i Undsets øvrige arbeider, både de fra hjemlig og de fra fremmed område. Av og til kan han kanskje også gå litt for langt i sin nøkternhet, som når han f. eks. i sine arbeider fra Norges eldre jernalder nekter å godta Anders Lorange's påvisning av en egen førromersk periode også her hos oss. Ettertiden har her måttet gi Lorange rett.

Det kan her være på sin plass å komme tilbake til et spørsmål jeg tidligere såvidt har berørt, nemlig hvordan det egentlig kunne gå til at Undset som ganske ung mann med sitt doktorarbeide pluselig kunne stå fram som en av førerne innenfor europeisk arkeologi. Og hvorfor var både han og enkelte av hans samtidige i Norden så utpreget internasjonalt orientert i sin forskning?

Jeg tror en kan si svaret ligger i to forhold. På den ene side Undsets eminente begavelse som komparativ forsker, og på den annen side situasjonen innen europeisk arkeologi på det tidspunkt da han trådte fram. Det ville neppe vært mange gitt å kunne beherske et slikt materiale og levere et slikt arbeide i så ung alder. Men når en slik mann først dukket opp, lå mulighetene også vel til rette for at en banebrytende innsats kunne bli gjort.

En forklaring på dette har Undset selv gitt i en forelesning fra 1887 over nordisk og mellomeuropeisk arkeologi. Han viser her hvordan Norden lenge har inntatt en lederstilling på den førhistoriske arkeologiske forskningsområde. Dette skyldes flere grunner. For det første kom det arkeologiske arbeide tidligere i gang i Norden enn andre steder, for det andre var det her lettere å samle materialet i store, sentraliserte samlinger enn i de større land ute i Europa, og for det tredje ble det arkeologiske arbeide i Norden meget tidlig basert på sunn, vitenskapelig metode.

Ute i Europa, særlig i det viktige kjerneområde Tyskland, kom arbeidet stort sett senere i gang og ble meget snart fordelt på et utall av små museer og samlinger. I 1880, det år Undset avsluttet innsamlingen av materiale til sitt doktorarbeide, regnet en således med at det i Tyskland fantes 531 oldsaksamlinger! Under slike forhold forfalt arkeologien til å bli helt overveiende en beskjeftigelse for dilettanter, åpenlyst foraktet av f. eks. de klassiske arkeologer, filologer og historikere. Noen eksistensmulighet for en stand av fagarkeologer kunne det under slike forhold ikke godt bli, og unge mennesker med vitenskapelige interesser sørget da også for å holde seg på betryggende avstand av et slikt fag som arkeologien.

I 1850-årene ble det gjort et par spede forsøk på å demme opp for utglidningen. I Mainz ble det opprettet et „Römisch-Germanisches

Centralmuseum“, med den senere så bekjente Lindenschmit som direktør, og i Nürnberg ble det grunnlagt et „Germanisches Nationalmuseum“.

Men dette var svake lysstreif i det store mørke, og Undset regner med at i 1850- og 1860-årene var Lindenschmit faktisk den eneste *faglige* representant i Tyskland for den førhistoriske arkeologi. Og Lindenschmit reiste omtrent ikke. Han satt på sitt museum i Mainz og kunne da vanskelig tilegne seg det personlige materialkjennskap som er nødvendig for den som vil nå fram til den virkelige oversikt over et større område.

Fra 1870-årene ble det imidlertid et nytt liv i arkeologien også i Tyskland, samtidig som de nye store navn dukket opp i Norden: svenskene Hildebrand og Montelius og dansken Sophus Müller. I flere av de tyske provinser ble det opprettet sentralmuseer i provinshovedstedene, og ved disse museer ble mye godt arbeide satt i gang. Undset refererer således i sitt doktorarbeide stadig til materiale som er framkommet i de aller seneste år ved undersøkelser fra de forskjellige sentralmuseer i provinsene eller arkeologiske selskap som står disse mer eller mindre nær. Men disse museers folk, og flertallet av de arkeologiske selskap, hadde likevel stort sett sitt virkefelt innenfor sin egen provins og innlot seg i første omgang ikke på de store oversiktsarbeider over hele det tyske område. Og her kommer da de nordiske arkeologer inn i bildet fordi den oppgave å skaffe klarhet i Tysklands førhistorie for dem forelå ikke bare som en mulighet, men faktisk som et alvorlig behov.

Nå var nettopp 1870-årene en viktig grotid også for nordisk arkeologi; jeg har allerede nevnt de fremragende nye arkeologer som begynner å gjøre seg gjeldende i denne tid, og jeg kan også tilføye at her i Norge betyr f.eks. året 1874 et av de store vendepunkter i organiseringen av det arkeologiske arbeide.

Men Norden ligger i utkanten av det europeiske kontinent, og for å nå fram hit har kulturimpulsene måttet gå over mange land. Ikke minst Tyskland har spilt en umåtelig viktig rolle for oss som et slikt gjennomgangsområde, og det å få klarhet i kulturutviklingen der var faktisk en avgjørende forutsetning for å få studiet av vår egen oldtid fundert på et holdbart grunnlag. Når det så fra de tyske arkeologers side ikke forelå brukbare oversikter, var det derfor ikke annet å gjøre

for deres nordiske kolleger enn å ta saken i egen hånd og selv påta seg arbeidet med å skaffe dem til veie. Foruten Undset har da også både Hildebrand og Montelius gitt vesentlige bidrag til å skaffe klarhet i de store hovedlinjer gjennom store oversiktsarbeider fra tysk og annet europeisk område.

For Tysklands vedkommende var i hvert fall Undset fullt klar over at denne situasjon bare kunne være en overgang. Hans respekt for tyskernes vitenskap var ellers stor nok, og han forsto derfor at når tyskerne for full kraft også rykket inn i det arkeologiske arbeide, ville de på „hjemmebane“ ha så store fordeler framfor sine nordiske kolleger at det ikke ville falle dem vanskelig selv å ta ledelsen. Men det forringer jo ikke på noen måte den innsats Undsets generasjon gjorde i den periode da Norden faktisk hadde hegemoniet i europeisk førhistorisk arkeologi.

Undsets „europeiske“ periode er 1880-årene. Hans vitenskapelige originalarbeider fra fremmed område begynner med studiene i Ungarns bronsealder i 1880, og de slutter med et par småarbeider fra 1889/90, pussig nok også med emne fra Ungarn.

Men Undset er tross alt ikke bare europeisk arkeolog. Han har også i mange arbeider behandlet problemer fra norsk oldforskning, og disse skal vi da også kaste et blikk på, selv om jeg har funnet det riktigst ved denne anledning å legge hovedvekten på hans verk som europeisk arkeolog; det er denne side av Undsets gjerning som er den betydeligste, og det er den som setter ham i en særstilling blant norske arkeologer.

Vi kan si at Undsets norske arbeider faller i to grupper, en før og en etter hans europeiske periode. Til den første gruppe regner jeg da riktignok bare ett enkelt arbeide, avhandlingen „Fra Norges ældre jernalder“ som kom i selve året 1880. Det er et ganske stort og solid arbeide og bør nok sees i direkte sammenheng med de avhandlinger fra samme periode som Oluf Rygh og Anders Lorange sendte ut noenlunde på samme tid. I annet hovedavsnitt av „Jernalderens begyndelse“, om Norden, gjentar Undset for Norges vedkommende vesentlig sine resultater fra denne avhandling, og under henvisning til den gjør han også avsnittet om Norge svært kortfattet.

Så kommer da de mange utenlandske arbeider som i Undsets produksjon praktisk talt fyller 1880-årene. Først mot slutten av desenniet, i 1888, kommer et arbeide om et rent norsk emne, nemlig om innskrifter fra middelalderen i domkirken i Trondheim. Selv om dette ikke er noe arkeologisk arbeide i egentlig forstand, bør det likevel nevnes, både fordi det viser en spesiell side av Undsets omfattende interesser, og fordi domkirken i Trondheim var en av de ting som vakte hans interesse for fortiden, fra han som skolegutt gikk der og lette etter steinhoggermerker i murene.

I 1889 og 1890 kommer så hans siste arkeologiske originalarbeider, en hel liten serie „bidrag til kunnskap“ om vår yngre jernalder, vikingtiden, som han øyensynlig ikke tidligere hadde interessert seg særlig for.

Også i disse arbeider skinner for øvrig Undsets internasjonale orientering og interesser sterkt igjennom. De saker han skriver om er fortrinsvis utenlandske importsaker i vårt vikingtidsmateriale og utenlandske paralleller til saker som er funnet her, eller nordiske vikingtidsaker i utenlandske funn. Det kan være av interesse i den forbindelse å nevne at han slår til lyd for en registrering av nordiske vikingtidsfunn på fremmed grunn, særlig på De britiske øyer. Denne oppgave er også senere blitt tatt opp og løst av norske arkeologer; og i det store verket „Viking Antiquities in Great Britain and Ireland“ har vi nå fått det kildeskrift Undset ønsket seg til studiet av de problemer som opptok hans tanker i senere år.

Disse arbeider fra 1890 markerer avslutningen på Undsets vitenskapelige forfatterskap. Men han fortsatte fremdeles med å skrive mer populære arbeider. Således fortsatte han arbeidet med sine reise-erindringer „Fra Akershus til Akropolis“, som ble avsluttet i 1892, det siste år han i det hele tatt publiserte noe, og som nå står som et mektig monument ved avslutningen av hans forfatterskap. Vi kan ikke her gå inn på hans tallrike andre, mer populært anlagte arbeider, men vi skal stanse litt opp ved reise-erindringene. De er nemlig ikke bare hva undertitelen lover: „Erindringer fra arkæologiske studiereiser“, de er også en hovedkilde til studiet av mennesket Ingvald Undset.

Og det er et interessant menneske vi møter her. Han har sett mer enn de fleste, og med sine nær sagt altomfattende interesser har han også bedre enn de fleste forstått å vurdere det han har sett og opplevd, både av natur og kultur. Som naturelsker er han alltid interessert i de landskaper han ser og ofte betatt av storslåtte utsikter han opplever. Og som kulturmenneske har han både kunnskaper og interesser som favner meget vidt.

Undsets reiser var arkeologiske studiereiser, og først og fremst var det naturligvis arkeologien, arbeidet, som opptok ham. Men selv om han var flittig som en maur, forsømte han heller ikke å få med seg hva han ellers kunne overkomme av kunst og kultur. Jeg skal ikke innlate meg på å vurdere i hvilken retning hans sterkeste interesser gikk, bortsett fra de arkeologiske, men de gikk i hvert fall i mange retninger. Når han besøker de gamle kulturbyer ute i Europa, sørger han gjerne for å få et inntrykk av selve stedene, deres merkverdigheter som byanlegg, deres spesielle arkitektoniske severdigheter og hva de ellers kan ha å by på av kunstverker, i gallerier og samlinger. Blir det anledning til det, går han også gjerne i teater, i opera eller på konsert, og i sine skildringer gir han inntrykk av å være en kyndig og vel orientert mann, både i litteraturens og kunstens store rike. Også på de mange småsteder han besøker, finner han stadig noe av kulturell interesse, og han forakter heller ikke den glede som et glass av den gode italienske vin kan gi.

Vi møter altså i disse reiseskildringer Undset som en kunnskapsrik og interessert mann, med øyne og ører åpne for alt det merkelige han ser og opplever. Men hans nøkterne sans fornekter seg heller ikke her: han sier tydelig fra om de ting han setter mindre pris på, f. eks. enkelte av de merkelige blomster av den tyske romantikk som han av og til støter på. I slike tilfelle kan han også tillate sin humoristiske sans å komme til orde, og også en og annen gang ellers møter vi den.

Et sted forteller han således med glede historien om da en av hans gode venner og kolleger, professor Hampel fra Budapest, bokstavelig talt falt blant røvere under en reise i Grekenland. Han og hans følge ble tatt for å være engelske turister, og røverne forlangte løsepenger

for å la dem få dra videre. Da så Hampel forklarte at de ikke var englendere, men ungarske arkeologer, svarte røverne med å forlange bare 30 drakmer, med den begrunnelse at „mere forlanger vi ikke af arkæologer!“

Undsets lune smil møter vi også mange andre steder, f. eks. i beretningen fra hans opphold i Krakow, hvor han var så uheldig å sovne under et besøk i byens store Mariakirke. „Heldigvis“, sier han imidlertid, „vaagnede jeg af mig selv efter en halv eller maaske en times søvn og slap at gjøre skandale; de gode katolikker ansaa mig nok for en ualmindelig from sjæl eller ogsaa for en ualmindelig stor synder, siden jeg holdt saa længe andagt.“

Forklaringen på hvorfor han sovnet er imidlertid også nokså karakteristisk. „Jeg var træt endnu efter reisen“, sier han selv, „træt af lærerne-former og fibulatyper og havde i min arbeidsiver næsten intet spist den dag . . .“ Så intenst gikk han altså opp i sitt arbeide, og denne hans arbeidsiver møter vi også mange andre steder. Et godt bilde av den får vi således i en skildring av en studiereise i 1882 til en serie småmuseer i og omkring Rhindalen. Undset reiste sammen med sin tyske kollega Tischler, som var en av hans beste venner, og han beskriver deres arbeidsmåte således (s. 683):

„Tidlig om morgenen med jernbanen til en by, i en droske til museet, hvor konservatoren, som i forveien var underrettet om vor ankomst, ventede med nøgler og katalog-protokoller i beredskap; i 3—4 timer var den lille samling gjennomgaaet; saa hurtigst mulig afsted til bane-gaarden, et par timers fart til næste by, hvor ligeledes samlingsbestyreren ventede os ved fastsat klokkeslet; ogsaa der færdig ved mørkets indtræden; udoover aftenen kjørtes saa videre til et tredje sted, hvorhen vi havde sendt den derværende kollega bud om at slippe os ind i hans samling næste morgen kl. 7.“

Slik kunne han altså drive sine studier i de ganske små museer. I de store tok han seg naturligvis bedre tid, for å kunne gjennomarbeide alle detaljer med tilstrekkelig grundighet. I Rom oppholdt han seg således svært lenge, for å trenge inn i det rike materiale som fantes der. Han har i skildringen av sitt Roma-opphold også tatt med noen

refleksjoner om hvorfor han reiste dit, og han anstiller i samme forbindelse også noen betraktninger om kulturhistorien i sin alminnelighet, om dens midler og mål. Jeg tror det kan være av interesse å anføre noe av det han der sier, som en slags vitenskapelig trosbekjennelse (s. 220):

„For kulturhistorikeren er oppgaven ikke, som f. eks. mange tror om arkæologen, blot at befatte sig med at *samle* og *beskrive* gamle sager, gammelt jernskrab og gamle messingspænder; oppgaven er at udforske og vinde klarhed over, hvorfra enhver kulturform stammer, og naar den først er bleven til, hvor og naar hvert redskab, hvert ornament, hver profil o. s. v. først er sat ind i verden og er bleven kulturens eiendom. . . . Kulturhistoriens videre og endelige opgaver er ikke blot saaledes at gjøre sig rede for oprindelsen til kulturens materielle elementer; ogsaa vort aandelige eie maa kulturhistorisk analyseres og gennemforskes paa lignende maade. . . . En slig gennemforsken af kulturens hele aandelige eie, det er *kulturvidenskab* i hoieste forstand!“

Etter disse alminnelige uttalelser om kulturhistorien kunne det også være fristende å anføre litt av hans mer spesielle bemerkninger om arkeologien, men dette får være nok. Den som vil vinne fram til en bedre og fullstendigere forståelse av Ingvald Undset må så allikevel selv lese hans bok, og jeg kan bare tilføye at det er god og underholdende lesning. —

Jeg begynte denne artikkel med Sigrud Undset, og jeg vil gjerne også avslutte den med henne, med noen ord om hennes herlige bok „Elleve aar“, hvor også hennes far spiller en rolle. Til belysning av mennesket Ingvald Undset er også denne bok av stor interesse fordi den så godt supplerer hans egen. Vi får nemlig her Undset fra helt andre synsvinkler enn i hans egne verker og får dermed belyst helt nye sider av hans personlighet.

Slike ting som sin politiske og religiøse innstilling legger f. eks. Undset selv alltid skjul på, men her får vi også små glimt fra disse områder. I hvert fall får vi svært tydelig beskjed om at han politisk var „radikal“, dvs. venstremann, og sendte sine barn til den „radikale“ Ragna Nielsens skole, „venstreskolen“. På dette punkt skilte han seg altså sterkt ut

fra de andre samtidige trønderske arkeologer, brødrene Oluf og Karl Rygh, som var ytterliggående konservative.

Men først og fremst er det naturligvis som familiefar vi her møter Undset, sett med hans eget barns øyne. Og det er kjærlige øyne, for det er tydelig at datteren har vært meget sterkt knyttet til ham og at hans bortgang har vært en av de store omveltninger i hennes unge liv. Ingvald Undset må da også ha hatt en lykkelig evne til å ta barnet med inn i sin egen verden, selv om han kanskje ikke alltid var klar over det som foregikk i barnets verden. Hun forteller f. eks. at hun anstilte de vidunderligste refleksjoner over de østprøyssiske ansiktsurner som hun så i hans bøker på museet. „Og naar hun sa om en anden urne, med utydelig ansigt og to smaa bryster modellert paa den brede utbugning, at den var fra Peru, og Peru ligger i Amerika, saa ante faren sikkert ikke at hun tænkte sig Peru som en tvergate til Hegdehaugsveien. . . .“

Ettersom hun ble eldre, fikk hun nok bedre forståelse av alt det faren fortalte henne. De fantaserte sogar om at hun skulle bli arkeolog når hun ble stor og at de skulle arbeide sammen. Men etter hvert merker vi hvordan farens sykdom begynner å gjøre seg gjeldende: han får vanskelig for å gå, og familien flytter stadig nærmere Universitetet for at han skal få kortest mulig vei dit. Men hans arbeidsiver og hans kjærlighet til faget holder seg usvekket, selv om han etter hvert må ta familiens medlemmer til hjelp i sitt arbeide. Hustruen tegner og skriver og henter bøker for ham på biblioteket. Og etter hvert blir også datteren satt til å lese for ham; på hans dødsleie sitter hun og leser islandske sagaer for ham, nesten til hans siste dag. Det er vel ikke for mye å tro at Ingvald Undset på denne måte har bidradd atskillig til å grunnlegge de interesser og den åndelige utvikling hos datteren som i tidens fylde skulle gjøre henne til vår største forfatterinne. Og hun på sin side har med sin bok reist sin far et vakkert minnesmerke.

Jeg vil gjerne slutte med hennes oppfatning av farens syn på vitenskapen, da det er vitenskapsmannen Ingvald Undset som vi her er særlig interessert i: „Videnskap, det var at folk prøvet og gjettet og arbeidet for at se om dette her kanskje var veien til at faa vite noget sikkert,

men det sikre som blev staaende igjen efter at mange mænd hadde arbeidet med en sak i flere slegtled, det var bare en liten smule, og selv det vi nu tror at vite med sikkerhet, sa pappa — en vakker dag kan en eller anden gjøre opdagelser som sætter hele spørsmålet i ny belysning, og vi blir nødt til at ta det op igjen fra grunden av.“

Denne innstilling deles vel av de fleste som befatter seg med vitenskapelig arbeide. *Ars longa, vita brevis*, sier et gammelt ord: kunsten er lang, livet kort. Ingvald Undsets liv ble kort, både relativt, i forhold til „kunsten“, men også absolutt: 40 år er ingen høy alder for en vitenskapsmann. Men likevel står han blant pionerene i vårt fag. Og vi hylder ham som en av dem. For selv om vi av og til senere er kommet til andre resultater enn dem, er det likevel på deres arbeider vi bygger. De er den nødvendige forutsetning for den videre utvikling fram til oss og fra oss mot framtiden, mot en forhåpentlig stadig rikere og riktigere erkjennelse.

INGVALD UNDSETS FORFATTERSKAP

En bibliografi

delvis på grunnlag av Halvorsen—Koht's Forfatterlexikon

ved Sigrid Braatøy.

1872.

Indberetning om antikvariske undersøgelser i 1872.

Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsminde-merkens Bevaring for 1872, s. 11—31.

1873.

Indberetning om antikvariske undersøgelser i 1873.

Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsminde-merkens Bevaring for 1873, s. 7—23.

1874.

Fra den arkæologiske Kongres i Stockholm. 70 s.

(Vesentlig opptrykk etter brev i Aftenbladet, nr. 184, 191, 193, 198, 199, 202, 203, 205, 207 og 209.)

Indberetning om Reiser og Undersøgelser i 1873 (9: 1874).

Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring for 1874, s. 13--28.

Indberetning til Direktionen for Det Kgl. norske Videnskabers Selskab om en med dets stipendium foretagen antikvarisk undersøgelsesreise i sommeren 1874.

Det Kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter i det 19. Aarhundrede. B. 8:2. S. 17—36.

1875.

Indberetning til Direktionen for Det Kgl. norske Videnskabers Selskab om med Selskabets understøttelse foretagne arkæologiske reiser i 1875.

Det Kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter i det 19. Aarhundrede. B. 8:3. S. 89—100.

Indberetning om antikvariske Undersøgelser i 1875.

Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring for 1875. S. 7—19.

Runeskrifter ved Framvarden.

Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring for 1875. S. 94—110. Med 1 pl.

Runebjerget ved Valsfjorden.

Ny illustreret Tidende. S. 36—37.

1876.

A. Lorange: Samlingen af norske Oldsager i Bergens Museum. (Anm.)

Norsk Tidsskrift for Literatur. S. 154—57.

Runeklokken fra Aamotsdal.

Ny illustreret Tidende. S. 268—69.

Pælebygningerne.

Nordisk Tidsskrift for almindelig og underholdende Læsning.

B. 1. S. 125—28 og 218—47.

Fra det nordiske Filologmøde i København.

Morgenbladet. Nr. 201 A, 205 A, 206 A, 210 A, 211 A, 218 A og 220 A.

Fra en Reise [i Posen].
Morgenbladet Nr. 278 A.

1877.

Daae og Drolsum: Illustreret Verdenshistorie. (Anm.)
Fædrelandet. Nr. 51.

Nyere nordisk Arkæologi.
Aftenbladet. Nr. 284—86, 288—89, 291, 297—98 og 304.

1878.

Universitetets Samling af nordiske Oldsager. Kort Veiledning for Besøgende. 96 s.

Norske Oldsager i fremmede Museer.
En oplysende fortegnelse. Udg. af Kristiania Videnskabselskab. VIII,
88 s., 1 pl. illustr.

Schliemanns udgravninger i Troas og Mykenæ. 128 s.
(Særtr. af Aftenbladet, Nr. 38—41, 46—48, 50, 52—54, 57 og 58).

Norske Oldsager fra Jernalderen.
Ny illustreret Tidende. S. 330—31.

Et gammelt Antependiums-Maleri fra Trondhjem.
Ny illustreret Tidende. S. 374.

Fragmenter af et Sallusthaandskrift i det norske Rigsarkiv.
Nordisk Tidsskrift for Filologi. N. R. III. S. 69—74.

Oscar Montelius: Sveriges historia från äldste tid till våra dagar. I.
Sveriges hednatid samt medeltid, förra skedet, från år 1060 till år
1350. (Anm.)
Nordisk Tidsskrift. Sth. S. 385—92.

1879.

F. Sehested: Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm. (Anm.)
Nordisk Tidsskrift. Sth. S. 160—72.
Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie.
S. 29—31.

[Norsk Bogfortegnelse 1866—72 av Thv. Boeck og om en egen norsk
avdeling ved Universitetsbiblioteket].

Aftenbladet nr. 21.

L. Daae: Norges helgener. (Anm.)

Aftenbladet nr. 59.

Prof. Bugges Foredrag om nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse.
(Referat.)

Aftenbladet nr. 256.

Dr. Bangs Foredrag om Vøluspaa og Sibyllinerne. (Referat.)

Aftenbladet nr. 261.

Filologisk Forenings Fest ved Professor Madvigs 20-Aars Jubilæum.

Aftenbladet nr. 269.

1880.

Etudes sur l'âge de bronze de la Hongrie. I. Avantpropos — les fibules —
les épées. 3 bl., 158 s. 1 bl. 18 pl.

Professor dr. Sophus Bugge. En biografisk Skizze. 10 s.

(Særtr. af Skilling-Magazin. S. 702—06 og 720 —22.)

Prof. Ryghs Atlas over norske Oldsager. 3 s.

(Særtr. av Aftenbladet nr. 94, med en etterskrift til Stortinget.)

Fra Norges ældre Jernalder.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. S. 89—184.

Skibsfundet paa Gokstad i Sandeherred.

Norsk Familieblad. S. 223.

Fra Anthropologmødet i Berlin.

Aftenbladet. Nr. 199—202, 204 og 205.

Fundene i Pergamon.

Aftenbladet nr. 208.

1881.

Jernalderens begyndelse i Nordeuropa. En Studie i sammenlignende
forhistorisk Arkæologi. 10 bl. 464 s. 32 pl

(De første 304 s. og 28 pl. innlevert som doktorarbeide).

Gedrehte Töpfe aus der jüngsten heidnischen Zeit in Norwegen.
Zeitschrift für Ethnologie. XIII. Verhandlungen. S. 402—04.

Gruner: Opfersteine Deutschlands. (Anm.)
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 671.

Fra Italien.
Aftenposten nr. 300.

1882.

Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa. Eine Studie in der
vergleichenden vorhistorischen Archäologie. Deutsche Ausgabe von
J. Mestorf. Hamburg 1882. XVI. 524 s. 32 pl.

Fra Rhindalen.
Ny illustreret Tidende. S. 370—72.

Oversvømmelserne i Norditalien.
Ny illustreret Tidende. S. 474—78.

Sophus Müller: Die Tier-Ornamentik im Norden. (Anm.)
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 472—75.

Di alcune relazioni paletnologiche fra l'Italia e l'Europa centrale et
settentrionale.
Bulletino di paletnologia Italiana. VIII. Parma.

Julen i Rom.
Aftenposten nr. 12 A, 13 A, og 18 A.

Fra den anthropologisk-arkæologiske Kongres i Frankfurt am Main i
August 1882.
Aftenposten nr. 206 A.

Jernbaneulykken ved Freiburg i Baden.
Aftenposten nr. 210 A.

Fra Schweiz.
Aftenposten nr. 244 A og 245 A.

Fra Norditalien.
Aftenposten nr. 275, 276 og 283.

Fra Podalen.

Aftenposten nr. 297 og 300.

1883.

Zwei Grabstelen von Pesaro.

Zeitschrift für Ethnologie. XV. S. 200—19.

Altitalische Bronzewagen.

Zeitschrift für Ethnologie. XV. Verhandlungen S. 197—201.

Über eine Runenspeerspitze aus Italien.

Zeitschrift für Ethnologie. XV. Verhandlungen. S. 520—22 og 546—51.

Sui monumenti celtici in Italia; iscrizioni latine ritrovate nella Scandinavia.

Bulletino dell' Istituto di corrispondenza archeologica. Roma. Dicembre.

Se la fibula esista nelle terremare; antichità laziali in musei fuori d'Italia.

Bulletino di paleologia Italiana. IX. S. 131 f.

Fra Vatikanet.

Aftenposten nr. 19A og 20A.

Fra Kunststudstillingen i Rom.

Aftenposten nr. 24A og 32A.

Nyere Udgravninger i Rom.

Aftenposten nr. 53A.

1884.

Runlejonet i Venedig.

Kgl. Antiquitets-akademiens Månadsblad. S. 19—23.

Az oriszi lelet és a magyarországi bronzleletek.

Archäologiai Ertesítő. N. R. IV. Budapest. S. 200—08.

Passarge: Sommerfahrten in Norwegen. (Anm.)

Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 1619—21.

[Ny museumsbygning for Oldsaksamlingen.]

Dagbladet nr. 338.

1885.

Über die Station la Tène. 6 s.

Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. Nr. 19.

Om et norsk national-museum. 38 s., 1 pl.

L'antichissima necropoli Tarquiniese.

Annali dell' Istituto de corrispondenza archeologica. Roma. S. 1—104.

Gammeletruskisk arkæologi.

Nyt Tidsskrift, s. 224—39.

N. F. B. Sehested: Arkæologiske Undersøgelser 1878—81. (Anm.)

Nordisk Tidsskrift. Sth. S. 453—58.

S. Tromholt: Under the Rays of the Aurora borealis.

Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 1751—53.

Museumsbygning.

Dagbladet nr. 83.

Schliemanns Udgravninger i Tiryns.

Dagbladet nr. 98.

Nye Udgravninger i Lilleasien.

Dagbladet nr. 124.

Aarsberetning for 1883 fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkens

Bevaring. (Anm.)

Dagbladet nr. 124.

Experimentel arkæologi.

Dagbladet nr. 164.

O. Rygh: Norske Oldsager. (Anm.)

Dagbladet nr. 189.

Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie 1885. (Anm.)

Dagbladet nr. 306.

Om Trondhjems domkirke. (Anm. av Schirmers bok.)

Dagbladet nr. 369. Jfr. 381, 417 og 426.

1886.

Ein kyprisches Eisenschwert. 5 s. 1 pl.

Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. Nr. 14.

- A Guide to the Vikingship from Gokstad in the Christiania Museum.
From „The Vikingship discovered at Gokstad in Norway, described
by N. Nicolaysen“. 2 bl. 53 s. (Anonym.)
- Nordische Bronzen in Italien.
Zeitschrift für Ethnologie. XVIII. S. 1—11.
- Zur Frage der Hallstatt-Kultur.
Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie.
S. 37 f.
- Kjøkkenmøddingerne.
Naturen. S. 147—54. Jfr. 1889. S. 15—17.
- Zur Geschichte der Lehre von den drei Perioden.
Zeitschrift für Ethnologie. XVIII. Verhandlungen. S. 18—22.
- Közép-Európán lelt ó-Etriszki háromlábak.
Archäologiai Ertésítő. N. F. VI. S. 295—303.
- Zum Dürkheimer Dreifussfunde.
Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. Trier. V.
S. 233—38.
- Zur Kenntnisse der vorrömischen Metallzeit in den Rheinlanden. I. II.
Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. Trier. V (1886).
S. 1—11. VI (1887). S. 103—14.
- Bretislav Jelinek: Über Schutz- und Wehrbauten aus der vorgeschichtlichen und älteren geschichtlichen Zeit. (Anm.)
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 264—66.
- O. Montelius: Die Cultur Schwedens in vorchristlicher Zeit. (Anm.)
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 596—97.
- J. Mestorf: Vorgeschichtliche Alterthümer aus Schleswig-Holstein.
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 1412—13.
- G. Chierici. (Nekrolog.)
Dagbladet nr. 19. Overs. til italiensk i Italia Centrale nr. 55.
- Norges gamle love. B. 4. (Anm.)
Dagbladet nr. 92.

V. Poulsen: Fortællinger af Norges Historie. I. (Anm.)
Dagbladet nr. 364.

Videnskabeligt om Julen for 200 Aar siden.
Dagbladet nr. 470 og 472.

1887.

Kort beskrivelse af Vikingskibet fra Gokstad. Veiledning for besøgende.
15 s. — 2. Opl. 1891. 15 s. — 3. Opl. 1898. 15 s. — 4. Opl. 1911.
15 s. — Rev. utg. 1925. 19 s.

Et fund af guldsager fra Eidsvold.
Folkebladet. S. 156—58.

Nordisk og mellemeuropeisk arkæologi. En forelesning.
Nyt Tidsskrift. S. 363—83.

Le préhistorique Scandinave, ses origines et son développement.
Revue d'anthropologie. Sér 3. T. II. S. 313—323, T. IV. S. 700—09.
Overs. i Report of the Smithsonian Institute, Washington. 1889.
S. 571—89.

J. Mestorf: Urnenfriedhöfe in Schleswig-Holstein. (Anm.)
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 823—24.

1888.

Indskrifter fra middelalderen i Trondhjems domkirke. 99 s., 16 pl.
Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. Nr. 4.

Norske jordfundne oldsager i Nordiska Museet i Stockholm. 46 s. 2 pl.
Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. Nr. 2.

Das Wikingschiff von Gokstad. Kürze Beschreibung für Besucher.
16 s. — 2. Aufl. 1911. 16 s.

En etruskisk Gravby. En Reiseskizze.
Folkebladet, s. 59—61.

Trepanation i forhistorisk tid.
Naturen. S. 65—68.

Nyere forhistorisk Arkæologi.
Vidar. S. 743—69.

Om en „Nordisk skole“ i Rom.

Nordisk Tidsskrift. Sth. S. 387—92. Jfr. J. Mestorf i Archiv für Anthropologie. XX, S. 382—83.

Mitteilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein. H. 1.

Ausgrabungen bei Immenstedt (1879—1886). (Anm.)

Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 1368—69.

Antonio Zannoni: La fonderia di Bologna. (Anm.)

Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Nr. 6.

Fund Grunowko.

Posener archäologische Mitteilungen. S. 42.

Vort Lands Bidrag til Aandslivet.

Dagbladet nr. 15.

Et uddøende Folk. (Anm. av Qvigstad og Sandberg: Lappiske eventyr og folkesagn.)

Dagbladet nr. 17.

Populære arkæologiske Foredrag.

Morgenbladet nr. 133, 142, 148, 158 og 169.

Et bevæget Thingmøde for 1825 Aar siden (Senatsmødet 5. Dec. 63 f. Kr. i Anledning af den catilinariske Sammensvergelse).

Dagbladet nr. 173.

Elliott: Alaska og Sælørne. (Anm.)

Dagbladet nr. 183.

1889.

The University-Museum of Northern Antiquities in Christiania. A short guide for visitors. 23 s. illustr.

Das Museum nordischer Alterthümer der Universität zu Christiania.

Kurzer Leitfaden für Besucher. 24 s. illustr.

Ældre arbeider med de gamle norske indskrifter.

Akademiske Afhandlinger til professor Bugges 25 aars jubilæum. S. 99—11.

Mere om kjøkkenmøddingerne.

Naturen, s. 15—17. Jfr. 1886. S. 147—54.

Mammuth-Tænder i Skandinavien.

Naturen s. 222.

Vort lands stigning.

Naturen. S. 316—17.

Trælaase.

Naturen. S. 317—18.

En litterær Begivenhed (Bugges Studier). (Anm.)

Vidar. S. 275—83.

A. Lorange: Den yngre Jernalders Sværd. (Anm.)

Vidar, s. 284—90. Overs. i Archiv für Anthropologie. XIX. S. 260—64.

Henry Petersen: Vognfundene i Dejbjerg Prestegaardsmose ved Ringkjøbing.

Nordisk Tidsskrift. Sth. S. 83—86.

Konservator A. Lorange.

Skillings-Magazin. S. 18—20.

Om antikvaren L. D. Klüver og hans manuskripter.

Historisk Tidsskrift. R. 3. I. S. 178—85.

Archäologische Aufsätze über südeuropäische Fundstücke. I—VII.

Zeitschrift für Ethnologie. XXI (1889) S. 205—234. XXII (1890) S. 1—29, 49—75, 109—45. XXIII (1891) S. 14—38, 237—45.

Terramaren in Ungarn.

Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. XIX, S. 125—33.

Om den nordiske stenalders tvedeling.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. S. 186—98.

Mindre bidrag om den yngre jernalder i Norge.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. S. 291—316. Overs. til fransk av E. Beauvois: Petites études sur le dernier âge de fer en Norvège, i Mémoires de la Société royale des antiquaires du Nord. 1890. S. 33—44.

- S. Bugges Studier. (Anm.)
Nordisk Tidsskrift. Sth. S. 577—84.
- Paul Girod et Elie Massénat: Les stations de l'âge du renne dans les vallées de la Vézère et de la Corrèze. Fasc. 1. (Anm.)
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 939—40.
- J. de Baye: L'archéologie préhistorique. (Anm.)
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 1119.
- Posener archäologische Mittheilungen. Jg. 1887—88. Lfg. 1—4.
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 1504—06.
- Mittheilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein.
H. 2. (Anm.)
Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 993.
- Mere om Amerikas Oldtid.
Morgenbladet nr. 78.
- A. Lorange: Den yngre Jernalders Sværd. (Anm.)
Morgenbladet nr. 387.
- Den anthropologisk-arkæologiske Kongres i Paris.
Morgenbladet nr. 442.
- Arkæologisk Nyt fra Kreta. Orientalismus.
Morgenbladet nr. 465, 472.
- Mexikanske Oldsager.
Morgenbladet nr. 504.
- Et mærkeligt Oldtidsfund.
Morgenbladet nr. 515.

1890.

- Christianiadalens første Bebyggelse. Af I. U. 15 s.
(Særtr. av Morgenbladet nr. 6 og 9.)
- Til kundskab om vor yngre jernalder. 14 s. 3 pl.
Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. Nr. 3.
- Mere til kundskab om vor yngre jernalder. 9 s. 1 pl.
Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. Nr. 6.

I. U. egy turócsmegyei leletröl.

Archäologiai Ertesitö. N. F. X. S. 164—67.

En betænkelig Industri.

Morgenbladet nr. 454.

1891.

Mere om de norske oldsager i Københavns oldnordiske Museum. 13 s.

Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. Nr. 1.

De nordiske kløverblad-formede spænder fra yngre jernalder, deres tilblivelse og udvikling. 15 s. 3 pl.

Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. Nr. 3.

Aus der jüngeren Eisenzeit in Norwegen. (800—1000 n. Chr.).

Archiv für Anthropologie. XX. S. 1—16.

Schliemanns Udgravninger.

Folkebladet. S. 155—58 og 163—66.

Chr. Hostmann: Studien zur vorgeschichtlichen Archäologie.

Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 1159—60.

Schliemann.

Morgenbladet nr. 149.

1892.

Fra Akershus til Akropolis. Erindringer fra arkæologiske studiereiser.

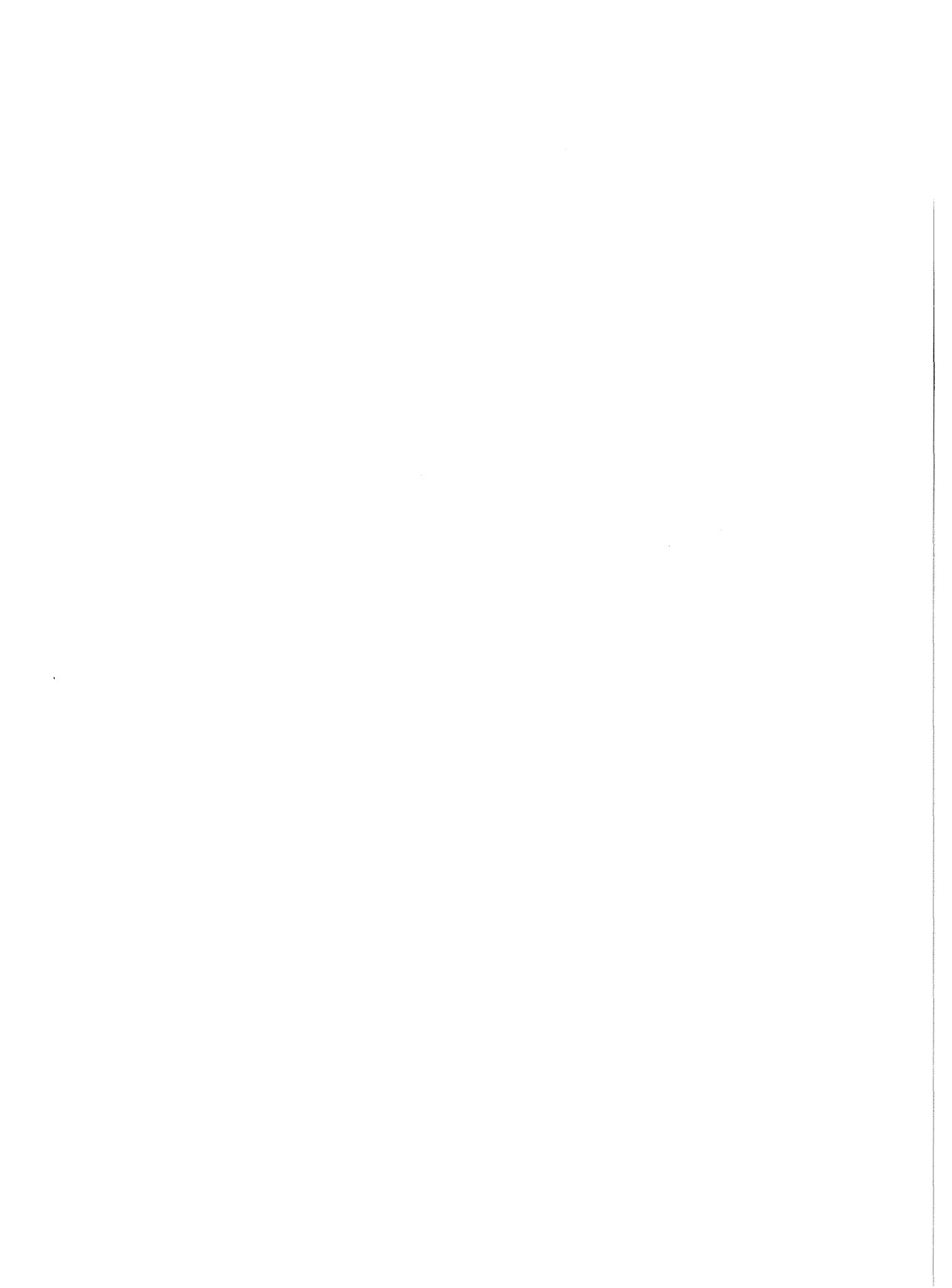
(1888—1892.) XVI, 864 s. — 2. forkortede udg. 1925. XI, 354 s.

Mærkelige Gravskikke i Syd- og Mellemeuropa for 3 à 4000 Aar siden.

Folkebladet. S. 30—32.

Ludwig Büchner: Das goldene Zeitalter oder das Leben vor der Geschichte. (Anm.)

Deutsche Litteratur-Zeitung. Sp. 151—52.

Ellen Marie Magerøy

TILENE FRA MÖÐRUFELL I EYJAFJORD

I en av salene i Þjóðminjasafn Íslands i Reykjavík er det hengt opp noen furuplanker som på forsiden er prydet med en eiendommelig skåren ornamentikk. De stammer fra gården Möðrufell i Eyjafjord, og de første av dem (fig. 1) kom til museet i 1910. Resten (fig. 2) fikk riksantikvar Matthías Þórðarson reddet dit i 1915.¹ I sin omtale av dem sier han at han ikke tror materialet er drivved, men at det helst er kommet fra Norge.² Tilsammen er det 13 store og små deler av planker. Deres bredde varierer mellom ca. 21 og ca. 28 cm, tykkelsen er 2—3 cm, og den lengste av dem er 2¹/₂ m høy. Ingen av dem er bevart i sin helhet. Det er blitt hogd og høvlet av dem, og det er tydelig at den ene enden er råtnet vekk på mange, nettopp den enden hvor det ser ut til at en vesentlig del av dekorasjonen har vært. Plankene ble sist brukt til tekkebord under torven på et hus, og Matthías Þórðarson tror de tidligere har vært stående veggtiler i en såkalt „skáli“ og at de råtnede deler har vendt ned mot jorda.³ Ornamentikken kan tyde på at dette er rett, og det kan være praktisk foreløpig å godta det uten videre. Det øverste av ornamentikken på de fleste av plankene er da et motiv som får Matthías Þórðarson til å tenke på bl. a. kors og spydodd.⁴ En del av dem kan vel også minne noe om en stilisert lilje og om hellebarder med lange skaft. Denne øverste del av ornamentet er i flatt relieff, opp til 1 cm høyt. „Skaftet“ eller „stammen“ utvides gradvis nedover planken, dens ytterkonturer svinges utover. Samtidig hever bunnflaten seg, og innen stammens ytterkonturer når ut til plankens

Fig. 1. Fem av plankestykkene fra Möðrufell.

ytterkanter, er relieffvirkningen nesten opphørt. Det ser ikke ut til at „stammen“ egentlig slutter her. En kan snarere oppfatte det som om den fortsetter nedover, men nå i hele plankens bredde. Den øvrige ornamentikk, som er innskåret med enkle konturlinjer, tjener til utsmykning av stammen. Den begynner et stykke ovenfor det sted hvor denne har fått hele plankens bredde, og fortsetter videre nedover. Den er for det meste usymmetrisk, i motsetning til de opprettstående relieff-figurer med det stramme herald-

iske preg. Bare en av plankene (fig. 2 d, detalj i fig. 3) har et bortimot symmetrisk ornament øverst. Motivet er ellers stengler som ender i opprullede bladfliker. Der hvor forholdsvis mye av det er bevart (fig. 1 a og 2 f), ser en at stenglene krøller seg og snor seg i hverandre. På en planke er det skåret en stor spiral (2 d i fig. 3). På en annen (fig. 2 g) kan det ligge nær å gjette at det har vært en lignende spiral, som vi nå bare ser det øverste av.

Bare på ett av de fem plankestykker som kom til Þjóðminjasafn i 1910, var litt av den innskårne ornamentikken bevart (fig. 1 a). På de andre fantes utelukkende relieffmotivene. Matthías Þórðarson hadde derfor ikke så mye å holde seg til ved tidfestingen. Det forekom ham at stilen nærmest var gotisk.⁵ Det var nok særlig hovedinntrykket av dekorasjonen, „de slanke spir“, som fikk ham på å tenke gotikk.⁶

Om en del av spirene (fig. 1 a—c) har en viss likhet med en stilisert lilje, er de slett ikke identiske med liljen. Ser en f. eks. på bourbonenes fleur-de-lis slik den forekommer på kronene på statuer fra ca. 1370 av kong Karl V og hans familie, er forskjellen ganske iøynefallende.⁷ Liljens øverste blad har utsvingete, ikke innsvingete konturer. Dens to sideblad runder seg nok innover, men er ikke opprullet som volutter. Slik er den stiliserte lilje vanligvis utformet, og det er, så vidt jeg kan se, ingen andre ornamentformer fra gotisk tid som kommer motivet

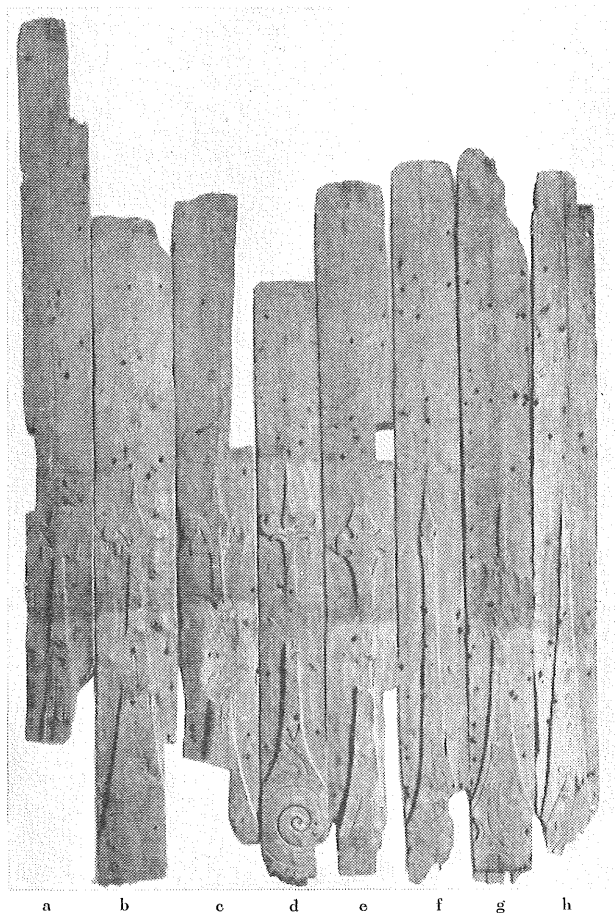

Fig. 2. Åtte planker fra Mödrufell.

på Mödrufellplankene noe nærmere. På en av plankebitene som kom til museet i første omgang (fig. 1 e), er relieffmotivet et helt annet, nærmest et kors med tilspissede armer. En kan finne former fra 14. og 15. årh. som er nær beslektet med dette.⁸ Men det alene kan ikke bevise noe om skurdens alder, og når vi ser på den *innskårne* ornamentikk på fig. 1 a, blir det klarere at vi ikke har å gjøre med gotisk stil. Dette framgår enda tydeligere av de sist ankomne planker (fig. 2). Matthías

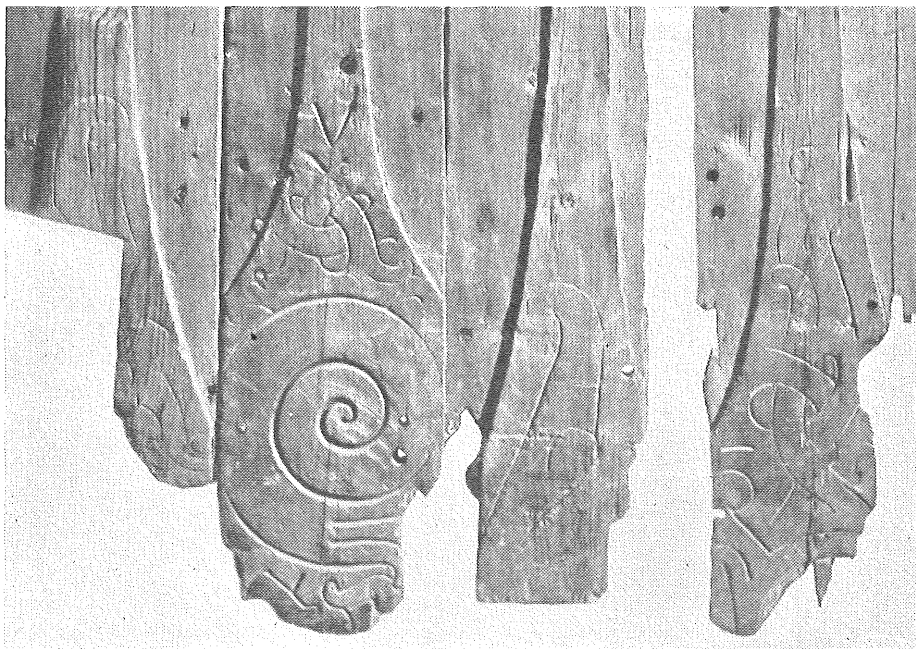

Fig. 3. De innskårne ornamenter på fig. 2 c, d, e og f.

Pórðarson har da også trukket konsekvensen av det disse kan fortelle, og har funnet å måtte plasere dem i vikingtiden. Relieffmotivene er stort sett de samme på disse plankene som på de fem første stykker. Det er den innskårne ornamentikken som har avgjort saken for ham. Han sammenligner den med utsmykningen på en rekke gjenstander fra de andre nordiske land og er tilbøyelig til å tro at skurden på alle plankene er fra 10. årh.⁹ Han har også senere kalt dem „planker, udskaarne i Jellingestil“.¹⁰ Og han mener det ikke er noe i veien for at de kan være bevart like fra den tid i et strøk hvor klimaet er forholdsvis tørt.¹¹ Den svenske arkeolog Sune Lindqvist mener nok at de må være noe yngre enn fra 10. årh. Han sier:¹² „- - - På väggtiljorna från en skåle vid Mödrufell (Island) kommer den [Ringeriksstilen] däremot ånyo fram i ståtlig form, - - -“ Det samme er Sigfús Blöndal og Sigurður Sigtryggsson kommet til. De skriver at skurden

Fig. 4. Detaljer fra fig. 2 c, d og e.

på plankene har „svipad lag - - - og titt var snemma á 11. öld (Hringaríkisstíll)“.¹³

Sammenligner en den innskårne ornamentikken på plankene med vikingtidens ornamentformer i landene omkring Nordsjøen, synes jeg ikke det uten videre står klart om den må regnes til Ringeriksstilen eller de forutgående stilfaser.

Likheten er ikke så slående når en stiller plankene sammen med saker fra Jellinge og ting som hører stilistisk sammen med dem. Ser en på sølvbegeret eller et utskåret trestykke fra Jellingehaugen eller andre ting fra den eldre Jellingestilens tid,¹⁴ blir en neppe overbevist om noe nært slektskap med den islandske ornamentikken.

Annerledes stiller det seg med ornamenter fra den følgende stilperiode, den yngre Jellingestil, også kalt Mammenstil. På den store Jellingesteinen¹⁵ møter vi en detalj som minner. Det er tydelig likhet

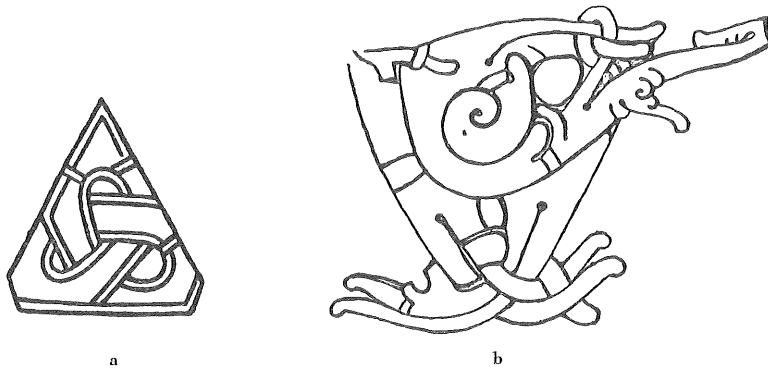

Fig. 5 a. „Kringle på Mammenøksa. Etter Pl. 2 i Aarb. for nordisk Oldk. 1869. Prikkeradene er utelatt. b. Ornament fra en gjenstand av horn, funnet på østkysten av Sjælland (Køge Strand.) Etter tegning i Brønsted: Early English Ornament, fig. 208.

mellom den „kringleformede“ sløyfe på Jellingesteinen¹⁶ og et ornament på et par av plankene (se 2 d og f i fig. 3). Og på løvekroppen er spiraler brukt, som „lårspiraler“. Det ser ikke ut til at spiralen på planke 2 d hører til på noen dyrekropp. Så vidt jeg kan avgjøre ut fra de bevarte delene av plankenes utsmykning, har dyremotiver ikke forekommet her, mens dyrene er typiske både for den eldre Jellingestil med sine border av „bånd-dyr“, som på begeret fra Jellingehaugen, og for den yngre med vikingtidens „store dyr“ i båndsløyg, som på Jellingesteinen. Ornamentene på våpenøksa fra Mammen på Jylland bringer oss enda et skritt nærmere plankenes ornamentikk. Den har nok også, på den ene siden av bladet, „det store dyr“. ¹⁷ Men det har forandret karakter og kan her „danne entrelac med seg selv“. Det har lange stengelaktige ekstremiteter som ender i opprullede „bladfliker“ av lignende type som på plankene. Spiralen finner vi også igjen, brukt flere steder i ornamentet, og ikke som lårsjpiral. Dessuten er det her en „kringle“ dannet nøyaktig på samme måte som den vi har på et par av plankene (sammenlign fig. 5 a med 2 d og f i fig. 3). På den andre siden av øksebladet¹⁸ er det lignende entrelac, men her uten dyr i det hele, bare plantestengler, etter hva det ser ut til. Spiralen er beholdt

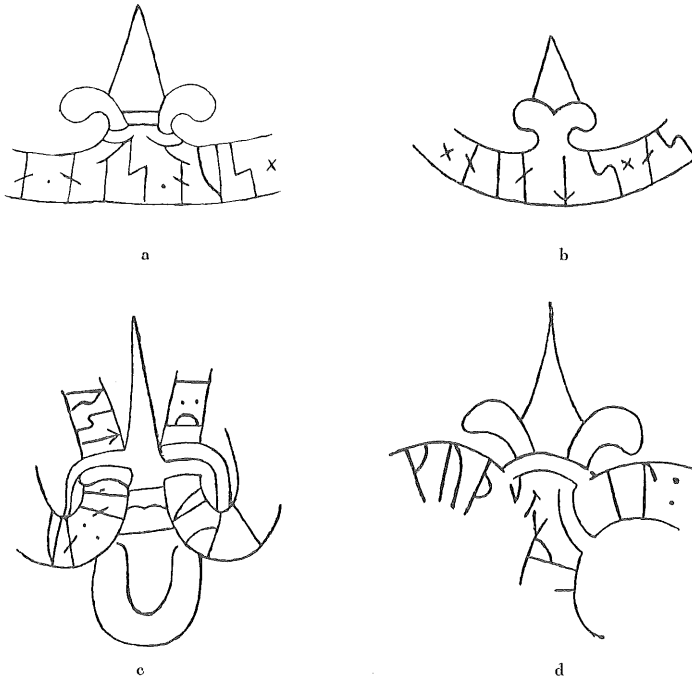

Fig. 6. Detaljer fra ristninger på svenske runesteiner.

- a. Täby kirke. Etter fotografi gjengitt i Sveriges runinskrifter 6, I, 2. pl. 87 (U 133).
 b. Ekilabro, Yttergran. Etter tegning i Dybeck: Sveriges Runurkunder I, fig. 45.
 c. Berga, Danmarks sn. Etter tegning i Dybeck I, fig. 183.
 d. Adelsö kirke. Etter fotografi i Sv. r. 6, I, 2. pl. 1 (U 1).
 a, b og d er her snudd opp ned.

som dekorativt ledd. Det er tross alt noe i linjeføringen i denne ornamentikken som synes å være fremmed for dekorasjonen på plankene. Vi har stadig det fenomen at en buet linje på en nesten „rokokkomessig“ måte stanser, slår om og buer motsatt vei. Dette forekommer ikke i det vi har bevart av innskåren ornamentikk på plankene. Her er heller ikke noe tilsvarende til de tette prikkerader som pryder dyr og stengler på øksa, og ingen tverrbånd over stenglene som der. De kjente skrin fra Kammin og Bamberg har en utsmykning som for det meste avviker sterkere fra plankenes, men det hender at en kjenner

Fig. 7. Del av ristning på runestein.
Mysinge, Kulla.
Etter tegning i Dybeck I, fig. 120.

igjen stenglene med deres opprullinger.¹⁹ Det kan nesten synes som om den islandske skjærer kunne ha fått tilstrekkelige impulser til å arbeide som han gjorde, bare ut fra kjennskapet til den yngre fase i Jellingestilen. De fleste av elementene i den innskårne dekorasjonen forelå der. Men er det rett, som vi får et absolutt inntrykk av, at dyreelementer ikke forekommer i hans ornamentikk, da kan det nok være riktig å huske at plantemotiver spilte en mer dominerende rolle i Ringeriksstilen enn i Jellingestilen.²⁰ En kan lettere tenke seg at en som skar ornamenten i Ringeriksstil, kunne bannlyse dyremotivene.²¹

Riktignok kan det ikke fastslås som helt sikkert at dyreornamentikk ikke har forekommet på plankene, siden så lite av skurden er bevart. Og selv om vi ser bort fra dette, er vi her ved et litt vanskelig punkt, for likheten med Ringeriksstilens van-

lige ornamentikk er egentlig ikke så utpreget.²² Av fellestrekk kan en nevne spiralene. Disse er beholdt i Ringeriksgruppen, brukt både enkeltvis og symmetrisk to og to. „Rokokkokurvene“ som ikke er å se i plankenes mønster, er mindre framtrædende på gjenstander i denne gruppen enn på Mammenøksa. Andre likhetspunkter kunne nok også påvises, men avvikelsene er minst like iøynefallende. Tverrbåndene er beholdt i Ringeriksstilen. De finnes som nevnt ikke på plankene. „Kringlen“ er ikke så lett å kjenne igjen. Den er i Ringeriksstilen mer blitt som en knute, fastere tilstrammet og med flere „tråder“ (hvis det da er

den samme). Og de slanke utvekster eller „bladfliker“ som ofte følges at to og to, skiller seg fra de mer lubne stengler og „blad“ på plankene.

„These leaves are arranged more or less symmetrically, in rays that radiate from a linear central pattern, which may be a knot of interlacing, a circle, or a cross.“²³

„--- the features that are truly characteristic of this Scandinavian style: the patterns shunning the centre and bristling up and fluttering out restlessly.“²⁴

Disse Brøndsteds beskrivelser av den vanlige planteornamentikk i Ringeriksstil passer ikke særlig godt på noen av mønstrene på plankene.²⁵ En sammenligning mellom ornamentet på en av plankene og et karakteristisk ornament i Ringeriksstil (2 d i fig. 3 og fig. 5 b) viser bedre enn mange ord hvor stor likheten *kan* være mellom plankenes og Ringeriksgruppens ornamentikk, og hvor tydelige avvikel-sene likevel er. En må naturligvis ikke se bort fra plassforholdene på plankene. Feltet som skulle dekorerer, smalner av oppover og må ha virket inn på utformingen. Men det alene er neppe nok til å forklare stilskilnaden.

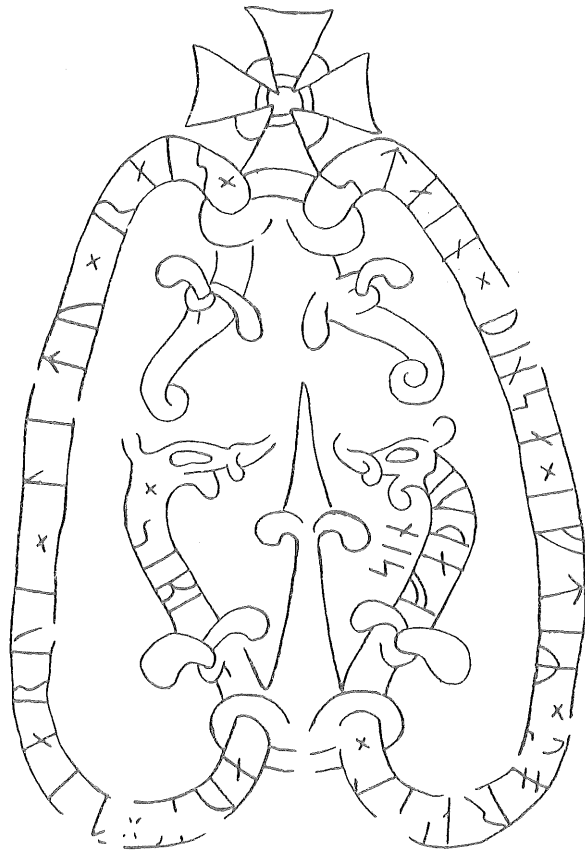

Fig. 8. Ristning på stein ved Söderby,
Tumba, Botkyrka sn.
Etter fotografi i Sv. r. 3, 2, pl. 154 (Sö 305.)

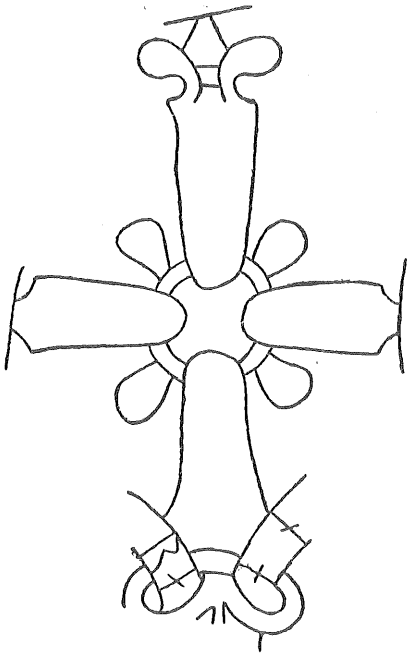

Fig. 9. Kors fra runestein,
Lilla Lundby, Överselö.
Etter fotografi i Sv. r. 3, 2, pl. 107
(Sö 212).

En bør imidlertid ikke oppholde seg utelukkende ved vikingtidsminner fra Nordsjø-landene. Også på svensk område kan en finne interessante paralleller til skurden på Mödrufell-planke-ene. På de svenske runesteiner fra 1000-årene er dyremotivene framherskende i ornamentikken. Men „runedyrene“ på de svenske steinene har ofte en planteaktig avslutning ikke ulik former på plankene, selv om de gjerne er mer spinkle og langstrakte.²⁶ Ellers er de svenske runesteinene av særlig interesse når det gjelder plankenes *relieffmotiver*. Så vidt jeg kan se støter vi her for første gang på former som er nær beslektet med disse. Jeg tenker i første rekke på det som Shetelig har kalt den kringleformede forbindingsknute eller forbindings-sløyfe²⁷, med dens tilbehør av palmettaktig ordnede blad, slik den er utformet på runesteinene. Sammenligner

en det motiv som seks av plankene har felles (fig. 1 a—c og 2 a—c), med knuten på en del runesteiner (se fig. 6 a—d), kan en ikke unngå å bli slått av likheten. Den samme knute kjenner vi fra Ringeriksgruppens ornamenter — her kan den ha enda mer palmettlignende utstyr (jfr. bordene på Dynna-steinen og Heggen-fløyen) — men jeg har ikke kunnet finne noen som står motivet på plankene så nær. På et bronsestykke fra London²⁸ ligner den en stilisert lilje, på Århussteinen V er det vel den samme som har fått form av to små spiraler bundet sammen av et tverrbånd og av en linje som danner spiss vinkel over dem.

På en runestein fra Mysinge, Kulla (fig. 7), biter runedyret seg selv i halen. Denne er som et langt skaft som vider seg ut nedover og

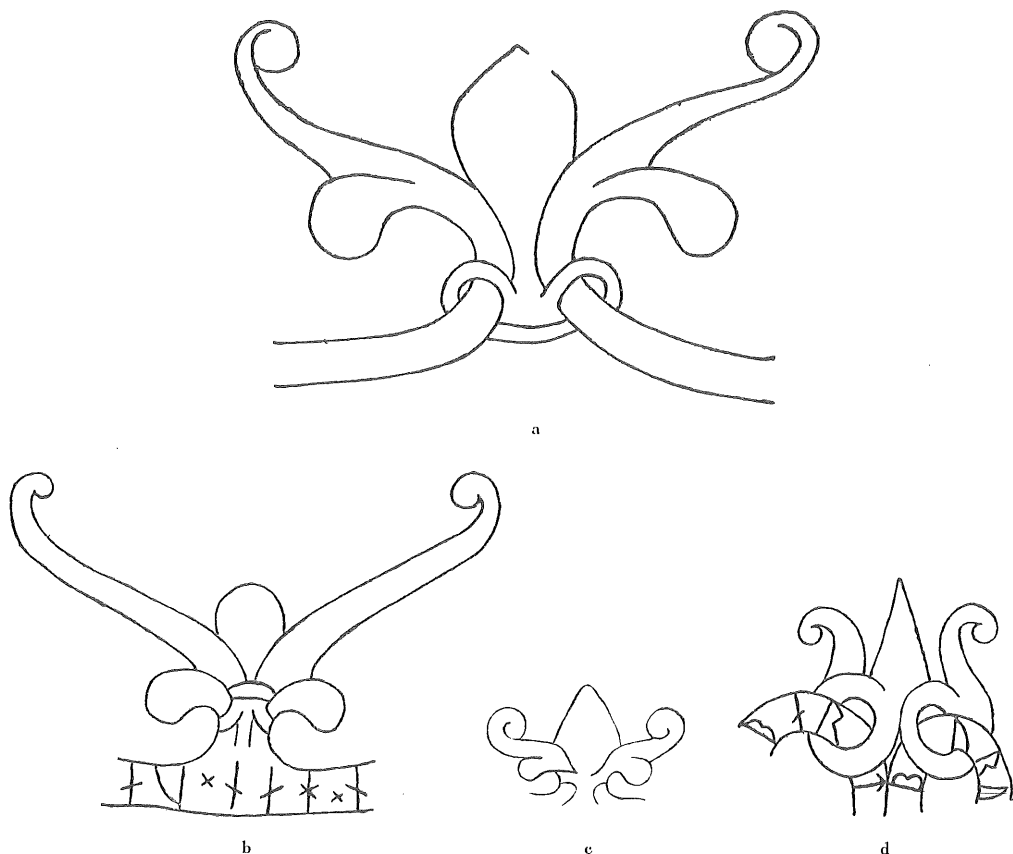

Fig. 10. Ornamenter fra runesteiner.

a. Stav, Roslagskulla. Med signatur av Fotr. Etter fotografi i Sv. r. 6, I, 2, pl. 114 (U 177). b. Östra Ryds kirke. Signert av Fotr. Etter fotografi i Sv. r. 6, I, 2, pl. 109 (U 167). c. Ågesta bro, Huddinge. Etter fotografi i Sv. r. 3, 2, pl. 151 (Sö 301). d. Viksjö, Heggeby. Etter tegning i Dybeck I, fig. 23. De tre siste er her vist opp ned.

øverst ender i en stilisert lilje. Dette er kanskje det samme knute-palmettmotivet, men det er her, som i mange andre tilfelle (jfr. fig. 6 a og b), løsrevet fra sin vanlige funksjon som sammenbindingsledd mellom to runedyr eller forskjellige deler av samme dyr. I det hele er motivet utformet på utallige måter. Det mister ofte helt karakteren av knute eller kan oppløses i en kringleaktig knute + et palmett- eller

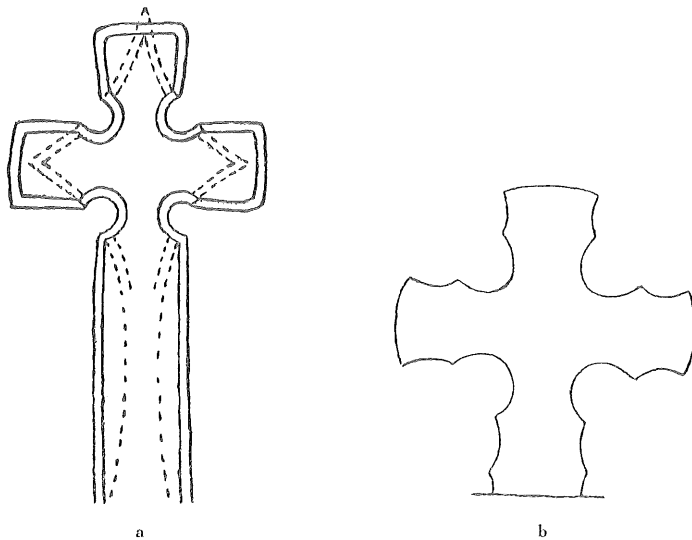

Fig. 11. a. Kors av „keltisk type“ med „islandsk kors“ inntegnet.
 b. Overdelen av kors fra Cropthorne. Tegnet på grunnlag av fotografi, fig 38 i Brøndsted:
 Early English Ornament, kapitlet om „North England in VII—IX Century“.

liljeaktig motiv. Det siste er skjedd på Söderby-stenen (fig. 8), hvor det fra „kringlen“ vokser opp en „stamme“ som smalner av oppover og bærer en „lilje“ med midterste blad formet som „spydoddene“ på plankene. En figur som denne kunne vel i det hele godt tenkes å danne utgangspunkt for motivet på de seks plankene.²⁹ Den er plasert på et sted hvor det ellers var vanlig å ha et kors. Korset har her fått plass over den øverste kringleknoten. Forbindingsknoten og korset kan også være kombinert på den måten at øverste korsarm ender i en „knote“ (fig. 9).³⁰

Planken på fig. 2 d har en relieff-figur noe annerledes utformet enn de seks omtalte (detalj fig. 4). Også denne kan en finne visse paralleller til på de svenske runesteinene (fig. 10 a—c). Relieffmotivet på fig. 1 d avviker bare litt fra de seks og kan vel nærmest betraktes som en variant av dem. En kunne ellers sammenligne den med knuten på en stein fra Viksjö, Heggeby (fig. 10 d). Tre av plankene, fig. 2 f—h, mangler „relieff-figuren“. På dem smalner stammen bare jevnt av oppover og

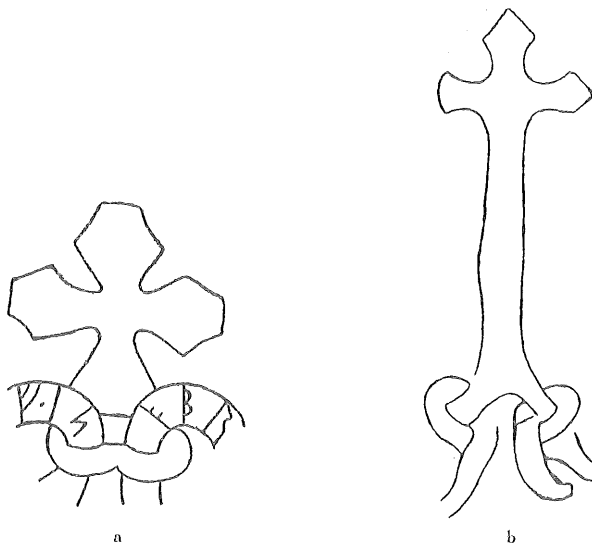

Fig. 12. Kors fra et par runesteiner. a. Risbyle, Täby. Etter fotografi i Sv. r. 6, I, 2, pl. 105 (U 161). b. Ledbergs kirkegård, Valkebo. Etter fotografi i Sv. r. 2, pl. LXI, fig. 3.

ender i en spiss. Dette skyldes delvis ødeleggelse. Fig. 2 f synes iallfall å bære merke etter mer utsmykning øverst.

To planker gjenstår, de som har „kors“ med tilspissede armer (fig. 1 e og 2 e). Korsene en kjenner fra vikingtid og tidlig kristen tid i Norden så vanligvis annerledes ut. Armene hadde for det meste en tendens til å bli videre ytterst.³¹ Men de sirkelrunde innskjæringer mellom armene er de samme på de islandske som på de engelske og manske „keltiske kors“. Likhet og forskjell kommer tydelig fram om en tegner inn et „islandsk kors“ på et av denne typen (fig. 11 a). At det på disse „islandske kors“ er brukt indre konturlinjer, som på de manske, kan kanskje ha en viss interesse. I den bevarte utsmykning på plankene finnes dette utelukkende på disse to kors og et stykke nede på stammen på fig. 2 g. Men denne stammen har nærmest samme form som øverste korsarm på fig. 1 e og 2 e med de runde innskjæringer på sidene. Det kunne ligge nær å tro at kors av lignende type som de manske ligger til grunn for skjærerens utforming. Riktignok virker hans

figurer ikke først og fremst som kors. En kan tenke seg at det har vært mindre om å gjøre for ham å gjengi kristendommens symbol enn å skape en ornamental dekorasjon. Som en ser kan en slik forandring av korsarmene ligge nær nok. Det er ikke så mange linjer som må endres. Kanskje kan konturene i et mellomstadium ha vært omtrent som på enkelte tidlige engelske kors, hvor linjen som fører videre ut fra den runde innskjæring danner bue innover (se fig. 11 b).

Uten å påstå noe om innflytelse fra svensk område kan en peke på at det på runesteinene iblant forekommer kors med mer eller mindre sterk tilspissing av armene (f. eks. på Risbylesteinen, Täby, fig. 12 a). Men den runde innskjæring mellom armene er meget sjelden,³² og indre konturlinjer forekommer heller ikke ofte. Et eneste runesteinskors har jeg funnet som ser ut til å være av nesten helt samme form som det islandske, skjønt det er noe mer ubestemt i utførelsen (fig. 12 b). Etter innskriften å dømme skal steinen være reist over en svenske som var med i slaget ved Stiklestad i 1030 og falt der.³³

På sju av plankene (fig. 1 a—d og 2 a—c) er det noen små tverr-arter under voluttene på relieff-figurene. De kunne kanskje oppfattes som en del av forbindingsknuten, „kringlens“ horisontale parti, jfr. fig. 6 d. Men de ligner mer på korsarmer av den vanlige typen med størst bredde ytterst, slik vi også finner dem på mange runesteiner (se fig. 13—15).

„Ved Siden af Hængekorset, men sjældnere, har ogsaa Processionskorset med dets Stang været Forbillede for de indhugne Kors paa Runestene.“³⁴ Nettopp disse kors av latinsk type kunne det være naturlig å sette relieff-figurene på plankene i forbindelse med. På en del av runesteinskorsene utvider stangen seg nedover i likhet med „stammene“ på plankene (se fig. 13 og 14). Om en så bort fra de sju relieff-figurers likhet med forbindingsknuten, kunne en oppfatte dem som kors prydet med opprullede blad i vinklene mellom øverste arm og tverrarmene. Kors med forskjellig „pynt“ mellom armene er vanlige på runesteinene, og denne kan bestå av stengler og blad som ender i opprullinger (se fig. 15 og Nordisk Kultur VI, fig. 28, s. 185). Men disse har aldri slike dimensjoner i forhold til korsarmene. Det rimeligste ville vel derfor være

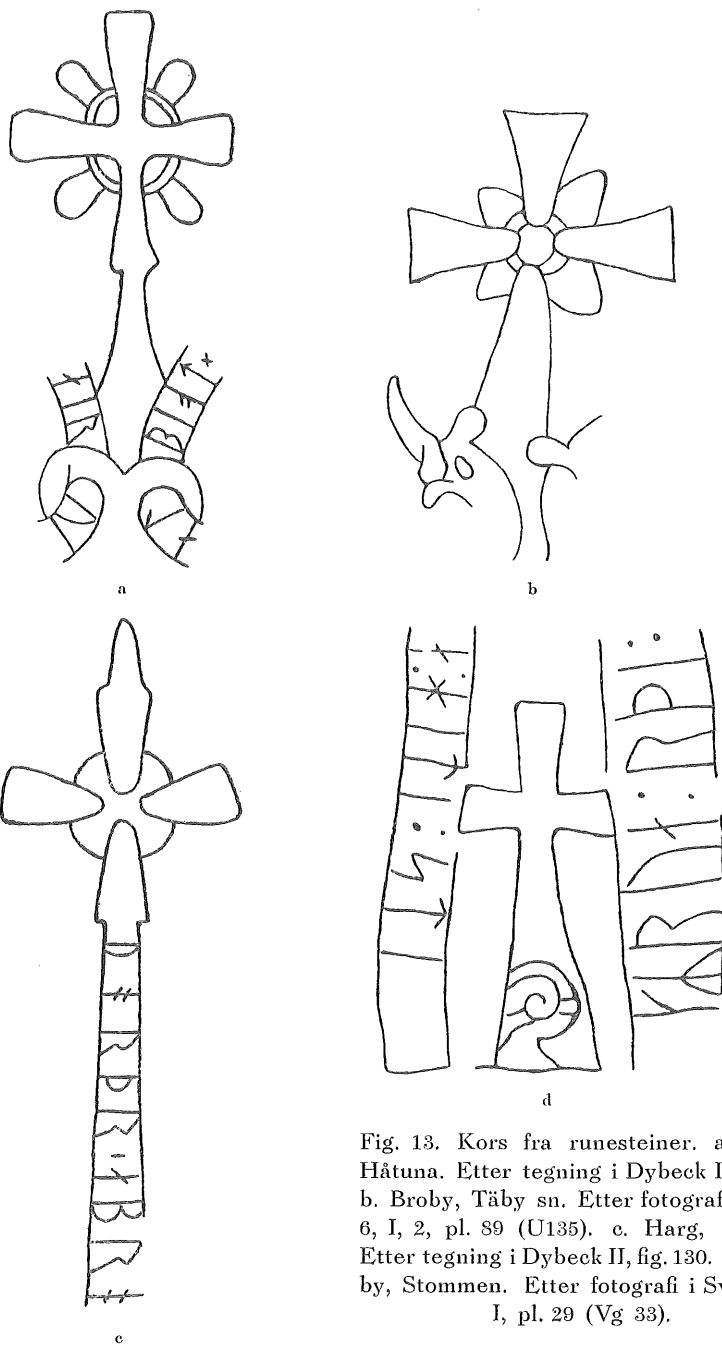

Fig. 13. Kors fra runesteiner. a. Råby, Håtuna. Etter tegning i Dybeck I, fig 16. b. Broby, Täby sn. Etter fotografi i Sv. r. 6, I, 2, pl. 89 (U135). c. Harg, Skånila. Etter tegning i Dybeck II, fig. 130. d. Mellby, Stommen. Etter fotografi i Sv. r. 5, 1, I, pl. 29 (Vg 33).

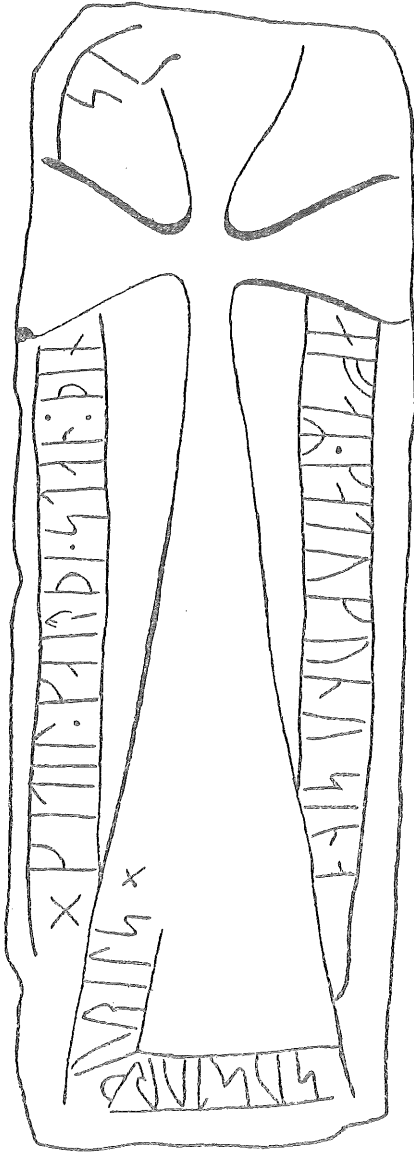

Fig. 14. Runestein i Klosterträdgården,
Varnhem. Etter fotografi i Sv. r.
5, 1, I, pl. 63 (Vg 79).

å oppfatte relieff-figurene som en sam mensmeltning av kors og forbindingsknute, en kombinasjon litt annerledes enn den som er omtalt ovenfor s. 54. Planken fig. 2 d (detalj i fig. 4) har ikke korsarmer, men et lite blad under de opprullede sideblad. Av denne grunn virker den mer stilren enn de andre.³⁵

Er det riktig å betrakte figurene på alle plankene som latinske kors omformet på forskjellig måte, da må en tro at de har vært framstilt opprettstående, og dette støtter Matthias Þórðarsons teori om at plankene har vært stående veggtiler.

Å pryde nedre del av korset med ornamentar var ikke vanlig på runesteinene, men det forekommer. Jeg har tegnet av et kors på en stein fra Västergötland (fig. 13 d) som har slik dekorasjon, til og med en spiral som på en av tilene. Et annet västergötsk kors (fig. 14) har runer nederst. Øverste del av dette korset er i relieff, og så vidt jeg kan dømme av fotografiet, opphører relieffet der hvor stammen når ut til de vertikale runebånd på sidene — også en liten parallell til tilenes dekorasjon, men som en naturligvis ikke må legge for mye i.

Det forekommer meg at det som er vist ovenfor, særlig når det gjelder korset og knute-palmettmotivet og

forbindelsen mellom dem, kan forklare utformingen av tilenes relieff-figurer. Det virker sannsynlig at en utvikling av motivene som den på de svenske runesteinene kan ligge til grunn for komposisjonen. Forskerne regner nok helst med at motivene i denne sin „svenske form“ samtidig var utbredt over hele Norden, selv om eksempler bare er bevart på de svenske runesteinene, hvor materialet var særlig holdbart, for det meste granitt. Vi har derfor ikke noe bevis for at det var fra Sverige motivene kom til Island. På den annen side kan denne mulighet ikke utelukkes. Kulturforbindelser mellom Island og Sverige var ikke ukjente i vikingtiden.³⁶

Men tross likhetspunkter vil en ikke i noe tilfelle kunne påstå at Mödrufell-tilenes relieff-figurer er *etterligninger* av motiver på runesteinene. Selv om en tenker seg annen treskurd som mellomledd,³⁷ virker resultatet originalt nok. Vi har å gjøre med en skjærer som har forstått å kombinere de forskjellige elementer på en slik måte at de danner noe nytt og egenartet og passer godt i feltet de skal smykke. Gjentakelsen av de samme figurer flere ganger viser at det ikke er tilfeldige engangs foreteelser vi står overfor, men en bevisst utnyttelse av et motiv som hadde vist seg å passe til formålet. Og et kvalitetsarbeid er det. Det kan ødeleggelse av mennesker og tidens tann ikke skjule.

Det ser ut til at det stort sett var etter midten av det 11. århundre at forbindingsknuten på runesteinene kunne få former som lignet de islandske. Ikke sjelden har den upplandske risteren Fotr signert steiner med slike knuter. Noen av ristningene som det her er gjengitt detaljer av (fig. 6 a, 10 a og b), skyldes ham. Det er fastslått at Ekilabro-steinen (fig. 6 b) må være reist tidligst ca. 1065.³⁸ Fotr var etter all sannsynlighet i virksomhet fra omkring midten av 1000-årene og utover.³⁹ Det

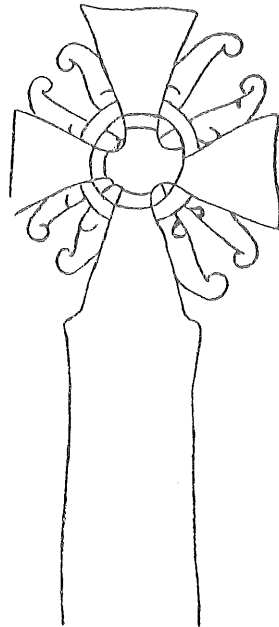

Fig. 15. Kors fra runestein. LandsHAMMAR, SpELVIK. Etter fotografi i Sv. r. 3, 2, pl. 211 (Sö 167).

gjengitte kors med forbindingsknote i øvre arm (fig. 9) er av Balle, som begynte som runerister tidligst ca. 1050—60.⁴⁰ Andre ristninger kan tidfestes ut fra de historiske opplysninger innskriften gir, eller på rent runologisk basis. Fig. 6 a tilhører minnesmerket over en mann som sannsynligvis døde på væringtog i midten av 1000-årene.⁴¹ Fig. 8 har i navnet „Þorkil“ den såkalte óss-rune for o, og skulle derfor være blitt til i midten av 1000-årene eller senere.⁴² Og ved mange andre steiner hvor motivet er av interesse i denne forbindelse, kommer en av forskjellige grunner til lignende resultat.

Selv om disse dateringer må brukes med varsomhet, er det vel neppe for dristig å anta at skurden på Mödrufell-tilene er blitt til en gang etter midten av 1000-årene. Enten en regner med innflytelse fra Sverige eller ikke, er det lite trolig at knute-palmettmotivet i denne karakteristiske form skulle finnes på Island tidligere enn den synes å være vanlig i Sverige. Men er det så at skurden ikke kan være eldre enn fra midten av det 11. årh., da er det på den annen side ganske påfallende at den innskårne ornamentikken er så preget av yngre Jellingestil (i snevrere mening) og av Ringeriksstil.⁴³ Det kan neppe være tvil om at alle utskjæringene på tilene er blitt til samtidig. Skulle det ikke være så, måtte relieff-figurene være *eldre* enn de innskårne ornamenter som pryder deres „stammer“. En lignende kombinasjon av elementer fra de forskjellige stilfaser er det visst vanskelig å finne ellers i Norden. Siden vi har bevart en så forsvinnende liten del av kunstverkene fra denne tid, er det best å uttale seg med all mulig forsiktighet om dette. Likevel kunne det være fristende å søke en forklaring på det som for oss ser ut som en noe anakronistisk sammensetning av ornamentale motiver. Den kunne ligge i den enkle ting at skurden nettopp ikke var utført av en danske, svenske eller nordmann, men av en islending og på Island. Vi vet om islandsk kunst fra senere tid at den var sterkt konservativ og holdt på gamle former i århundrer. Landets isolerte beliggenhet er blitt betraktet som årsaken til dette, og sikkert med rette. Men Island har alltid vært relativt isolert, også tidlig i mellomalderen. Først i vår egen tid er dette radikalt forandret. Det er vel ikke sikkert at engang de yngste av motivene på tilene var moderne lenger dengang de ble

skåret. Men impulser fra romansk ornamentikk hadde iallfall enda ikke nådd fram til ham som var mester for dem. Han holdt seg til stilarter som var vanlige i Skandinavia i vikingtiden og ved overgangen til kristen tid, og en kan kanskje si at hans verk, sannsynligvis det eldste som finnes bevart av islandsk treskurd, er et vitnesbyrd om at arkaismen var karakteristisk for islandsk kunst alt temmelig tidlig i dens historie.⁴⁴

NOTER OG HENVISNINGER

¹ De første har han kort beskrevet i Árbók hins íslenzka fornleifafélags 1911, s. 90 (nr. 6096 a—e). Se ellers hans artikkel „Útskornar þiljur frá Möðrufelli“ i Árbók 1916, s. 26—30. ² Árbók 1916, s. 29. ³ Árbók 1916, s. 27. ⁴ Árbók 1916, s. 28 nederst ⁵ Árbók 1911, s. 90. ⁶ Árbók 1916, s. 26, „spírurnar uppmjóu“. ⁷ Se Propyläen VII, s. 385—86. ⁸ Eks.: Et glassmaleri fra ca. 1370 fra Dominikanerkirken i Regensburg (avb. i Prop. VII, s. 491) har slike „kors“, her helt likearmede, innimellom blomster. På en lysekrone fra senere del av 15. årh. i rådhuset i Lüneburg (Prop. VII, s. 479) er festet noen kors eller planter utformet på lignende måte. Begge steder finner vi igjen de spisse armer med innsvingte sider og de sirkelrunde innskjæringer mellom armene. ⁹ Árbók 1916, s. 28 (jfr. s. st. s. 30). Se også Shetelig: Osebergfundet III, s. 309. ¹⁰ Nordisk Kultur XXVII, s. 327. ¹¹ Árbók 1916, s. 27. ¹² N. K. XXVII, s. 163. ¹³ Myndir úr menningarsögu Íslands á liðnum öldum. Reykjavík 1929. S. 4 i „Skýringar“ (forklaring til plansje 5). ¹⁴ Se f. eks. avbildningene i N. K. XXVII s. 145, fig. 1 a, Brøndsted: Early English Ornament fig. 167, videre N. K. XXVII s. 148, fig. 3, Brøndsted anf. arb. fig. 154—155, fig. 194, P. M. C. Kermodé: Manx Crosses. London 1907. Pl. 94 b, 108, 109. ¹⁵ Avbildet i Brøndsted: Danmarks Oldtid. III. Fig. 301—302, og i N. K. XXVII s. 146—47, fig. 2 a—b. ¹⁶ Se særlig nederst til høyre på den siden hvor Kristusfiguren finnes. Danmarks Oldtid III, fig. 302 b og N. K. XXVII s. 147, fig. 2 b. Lignende „kringler“ finnes på Tirsted-stenen fra Lolland, Danmarks Oldtid III, fig. 312. ¹⁷ Aarb. for nord. Oldk. 1869, pl. 3 (til artikkel av Worsaae). Også gjengitt i Danmarks Oldtid III, fig. 307 b og i N. K. XXVII, s. 149, fig. 4. ¹⁸ Aarb. for nord. Oldk. 1869, pl. 2. ¹⁹ Early English Ornament, fig. 196. ²⁰ Shetelig: Urnesgruppen. For. til n. fortidsminde-mærkers bev. Aarsberetn. for 1909, s. 94—95. Brøndsted taler om „ - - - how the old Jellinge style's animal drawing is repressed and destroyed by the ‚Ringerike leafwork‘ - - - “ (Early English Ornament s. 300). ²¹ Som Shetelig påviser, Urnes-gruppen s. 98—99, syntes dyreornamentene nesten å være forsvunnet når det dreide seg om større, monumentale arbeider i Ringeriksstil. Jfr. hans artikkel i Viking 1950, s. 60. ²² Sammenlign f. eks. med Early English Ornament fig. 170 og 203, Urnes-gruppen fig. 19, Norsk kunsthistorie I fig. s. 77, 78, 79. ²³ Early English Orn. s. 293, nederst. ²⁴ Early English Orn. s. 296. ²⁵ Jfr. Sune Lindqvists karakteristikk av stilen i N. K. XXVII s. 162 og Sheteligs beskrivelse av ornamentet på Vangsteinen i Kunst og Kultur 1910—11 s. 41. Også Shetelig taler om den symmetriske

komposisjon som et fellestrekk for arbeider i Ringeriksstil (s. st. s. 47). Noen gjennomført symmetri er det ikke tale om. En må heller kalle det en stort sett symmetrisk ordning. Men plankene har ikke noe tilsvarende. ²⁶ Sammenlign f. eks. ornamentene på plankene fig. 2 e, g og h med de plantelignende haler på dyrene fig. 21 og 32 i Otto von Friesen: *Upplands runstenar*. Uppsala 1913. ²⁷ *Kunst og Kultur* 1910—11 s. 49. Urnes-gruppen s. 95. Svenske forskere kaller den „löpknut“ eller „koppel“, og for Sophus Müller var den „den irske Baandslyngning“. ²⁸ Urnes-gruppen fig. 20. ²⁹ Den voluttaktige opprulling av sidebladene finner vi riktignok ikke her. Men en kan vel gå ut fra at den har vært vanlig i periodens svenske ornamentikk. Den finnes iallfall på finske sverdhåndtak hvor knute-palmettmotivet er brukt i utsmykningen og hvor likheten med motivet på plankene kan være stor. Se fig. 31 (s. 196) i kapitlet om „Nordisk ornamentik i Finlands järnålder“ i N. K. XXVII. I sin omtale av disse sverd, s. st. s. 198, går C. A. Nordman ut fra at det foreligger innflytelse fra Sverige. ³⁰ Jfr. S. Müller: *Dyreornamentiken i Norden*, i *Aarb. for nord. Oldk. og Historie*. 1880, s. 311: „--- den [Slyngningen] forekommer hyppig i Korsets Arme, hvor den undertiden ser ud som et Bladmotiv. ---“ ³¹ Se plansjene i *Kermode anf. arb.* og jfr. f. eks. *Early English Ornament* fig. 149, videre en rekke runesteiner, avbildet i v. Friesen anf. arb., i R. Dybeck: *Sveriges runurkunder I—II*, Sth. 1860—64 og 1865—76, og i *Sveriges runinskrifter utgivna av Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien* (i det følgende Sv. r.). ³² Den finnes f. eks. på en stein gjengitt i N. K. VI fig. 20 (s. 179). ³³ Sv. r. 2, s. 176. ³⁴ S. Müller anf. st. s. 314—15. ³⁵ Det er utsmykningen på denne planken islendingene i våre dager har anvendt som ryggdekorasjon på den statelige serien av islandsk mellomalderlitteratur, *Íslenzk fornrit*. ³⁶ Dette har Shetelig vist i sin artikkel om Islands graver og oldsaker fra vikingetiden, *Viking I*, 1937, s. 212—14. ³⁷ Jfr. E. Wesséns uttalelse om det nære samvirke mellom runeristning og treskjærererkunst, Sv. r. 3, I, s. XLIX. ³⁸ v. Friesen anf. arb. s. 47—48. ³⁹ v. Friesen anf. arb. s. 47—48. ⁴⁰ v. Friesen anf. arb. s. 61. Se også Sv. r. 3, I, s. 187—88. ⁴¹ v. Friesen anf. arb. s. 56. ⁴² Se f. eks. N. K. VI s. 186. ⁴³ Som kjent kan Jellingesteinen tidfestes til årene mellom ca. 960 og ca. 985, Mammenøkxa er blitt satt til slutten av det 10. årh., mens Ringeriksstilens monumenter tilhører første halvdel av det 11. årh. ⁴⁴ Etter at ovenstående artikkel var skrevet, har riksantikvar Kristján Eldjárn, Reykjavik, vært så elskverdig å la meg lese et lite utrykt arbeid fra ca. 1941 om Möðrufell-tilene, hvor han var kommet fram til en lignende teori om deres alder og deres forhold til de forskjellige stilperioder i vikingtiden.

Elli og Paul Heinsius

HVORDAN SEILTE VIKINGENE MED SINE BÅTER?

VIKINGENES SEILTEKNIKK OG DENS VIDERE UTVIKLING

Grunnlaget for den rike vikingkulturen, som vi beundrer den dag i dag, var skipet som forbandt landene og folkeslagene. Vikingskip seilte ikke bare over Østersjøen eller oppover de russiske elvene; også på Atlanterhavet og i Middelhavet var de å se. Om de dristige oppdagelsesferder som vikingene våget seg ut på med sine seilbåter, forteller både mange kilder fra fastlandet og den omfangsrrike gammel-norske sagalitteraturen. Vi kjenner til vikingenes Grønlandsferder og den første oppdagelsen av Amerika.

Tallrike jordfunn, særlig de to berømte norske skipsfunn ved Gokstad og Oseberg, har for en stor del i detalj gitt oss et meget godt kjennskap til formen og størrelsen på vikingskipene. Vi har derfor det nøyaktigste bilde av den nordiske båtbyggingen i tidlig middelalder. Men hva vet vi egentlig om båtenes seil? I 1893 foretok riktignok kaptein M. Andersen fra Sandefjord med et uforferdet mannskap på 40 dager en reise fra Bergen over Atlanteren til Chicago med en råseilbåt som var en etterlikning av Gokstad-skipet. Men vet vi egentlig hvordan vikingene håndterte sine takkelasjer når de seilte? Kaptein Andersen hadde satt et moderne fokkseil ekstra på sin båt!¹

Om vikingenes seilteknikk vet vi i grunnen bare det at de kunne seile. Ved heldige tilfeldigheter er deler av masten, deler av takkelasjen og kanskje her og der en seildukfille blitt bevart. De store mengder av tauverk som det f. eks. ble funnet i Osebergskipet, gir oss

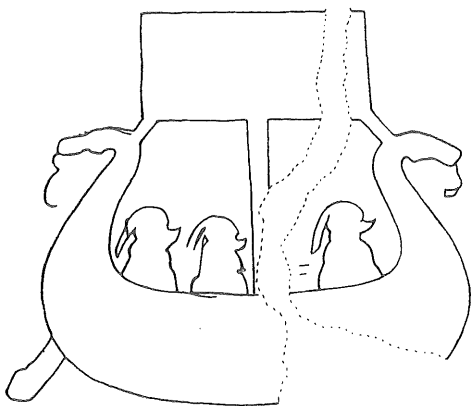

Fig. 1. Gotlandsk billedsten fra Eskelshem, Larsarve I. Lindqvist, Abb. 227.

viktigste delen mangler. Spørsmålet om vikingenes seilteknikk innehar derfor ubetinget en nøkkelstilling innenfor utforskningen av vikingkulturen.

Men merkelig nok er hittil vikingseilenes utseende og i det hele tatt vikingenes egentlige seilteknikk neppe blitt inngående undersøkt. Da de arkeologer som interesserer seg for vikingskip, som regel har befattet seg lite med seilteknikkens historie, og seilerne på den annen side er lite fortrolige med arkeologi, er resultatet blitt at vikingtidens billedsteiner som gir så rikt materiale om dette spørsmål, ennå er lite utnyttet. På billedsteinene fant man bare råseilskip, og ved rekonstruksjon av vikingskip nøyde man seg i alminnelighet med å gå ut fra at vikingene hadde råseil av enkleste slag foran masten, slik man trodde å kjenne typen fra de gamle egyptere og fra antikken. Man glemte da at det allerede i oldtiden var utviklet høyst forskjellige takkelasjetyper.² Det ble dessuten oversett at selv seiltekniske enkeltheter som antikken lenge hadde kjent, var gått tapt i middelalderen og først dukket opp igjen i den nyere tid som moderne erobringer.³ Således hadde f. eks. den hollandske admiral Tromps kjente skip „Amalia“ i 1639 hverken de fra senromersk tid bekjente gitau, tau under rærne som sjøfolkene sto i, eller ankerkjettinger som allerede Cæsar nevner. Også undersøkelser over andre

opplysninger om det materialet som ble benyttet og om knuteteknikken. Men hvordan takkelasjen i sin helhet så ut, forteller selv den omhyggeligste undersøkelse av jordfunnene oss så godt som ingenting om. Bare formen på vikingskipene som alt er blitt undersøkt mange ganger, kan like lite som det ytre karosseri på en fremmed automobilt type si oss noe om kjøretøyets effektivitet, kjøremåte og behandling eller hastighet. En seilbåt uten seil likner en bil uten motor. Den

tekniske gjenstander viser at til og med tekniske former, som alt var utviklet til fullkommenhet, kan glemmes i historiens løp og ofte først blir oppfunnet på ny etter århundrer.⁴ Så dette tilfelle er altså ikke på noen måte noe særegent for sjøfartshistorien.

Bare de samtidige kilder kan gi oss den beste opplysning om de seiltekniske forhold i en epoke. Det bilde som kan tegnes på grunnlag av jordfunn og litteratur, er ikke klart nok. Billedsteinene som er overlevd etterverdenen fra vikingtiden, hjelper oss videre. Ved inngående betraktning oppdager vi på disse steinene til dels merkelige samtidige fremstillinger av vikingskip med ganske andre takkelasjer enn dem som en hittil mente å kunne komme frem til ved analogislutninger.

I gammelnordisk litteratur er det nevnt ornamentstriper⁵ som for det meste var sydd på skrå i seilet. Disse tjente også til å forsterke seilet. Foruten disse var det særlig tre ting som skiller takkelasjen på de gammel-nordiske skipene fra råseilskipene i dag.

For det første kan man slå fast at de fleste av seilene på vikingskipene etter det billedsteinene fra Gotland viser, ikke — som ved rekonstruksjonen — er plasert foran masten, men til siden for masten, og at de dessuten etter bildene å dømme står utpreget i skipets lengderetning, altså tilnærmelesvis parallelt med kjøretningen. Den svenske forsker Sune Lindqvist gjorde alt ved publiseringen av de gotlandske billedsteiner⁶ oppmerksom på at allerede de eldste tavleformete små seil, som vi finner på billedsteinene fra det 6. og 7. århundre,⁷ slik billedsteinen fra Eskelhem, Larsarve viser (fig. 1), ble ekstra holdt fast i skipets lengderetning ved spesielle liner.

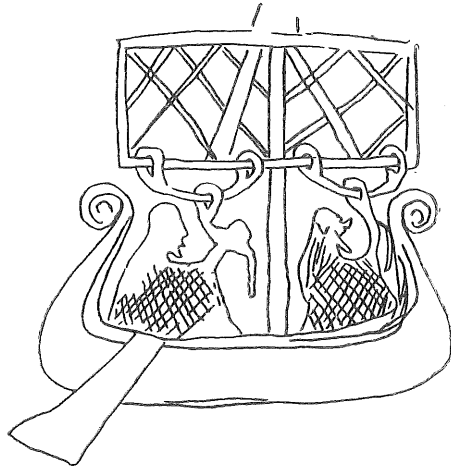

Fig. 2. Gotlandsk billedsten fra Stenkyrka, Lillbjärs III. fra Lindqvist Taf. 44 fig. 112.

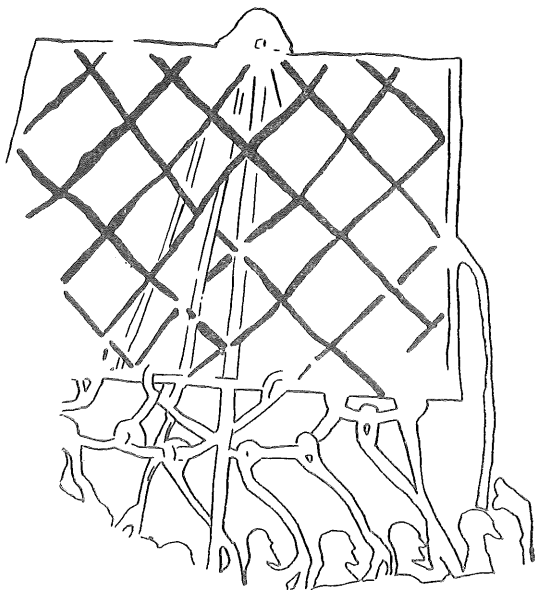

Fig. 3. Gotlandsk billedsten. Lärbro, St. Hammars
IV. Lindqvist. Taf. 29, fig. 83.

En opplysning hos den store islandske historikeren Snorri Sturluson bekrefter dessuten indirekte at de nordiske folk ennå i det 12. årh. faktisk var i stand til å styre i en bestemt retning med et seil som stod nærmest i skipets lengderetning. Snorri forteller at Sigurd Jorsalarfar foran Bysanz ville plasere seilene sine slik at man, når han seilte langs strandbredden, hele tiden fra land kunne beundre den fulle utsmykkede seilflaten på båtene hans.⁸ For å oppnå dette måtte han plasere seilene så å si parallelt med kjøretningen.

Lindqvist gjorde oppmerksom på en annen eiendommelighet: På skip av Lindbjärstypen, som han plaserer i avsnitt C, altså i tiden omkring 700, var seilene tilsynelatende spent inn i en fast treramme og forsterket med tau (fig. 2). Andre fremstillinger viser liknende konstruksjoner (fig. 3). På den berømte billedsteinen fra Stenkyrka, Smiss (Lindqvist fig. 97) kan man på underkanten av seilet tydelig skjelle en bom. Den kan betraktes som den siste rest av den ovennevnte faste trerammen.

Denne bommen ble for første gang nevnt i litteraturen av skalden Þjóðolfr i det 9. århundre ved beskrivelsen av en hending i det 8. århundre.⁹ Den ble senere, slik det fremgår av den yngre betegnelsen „beiti áss“, særlig benyttet ved seiling i bidevind. I vikingenes sørlige utbredelsesområde ble det så sent som i det 12. århundre beskrevet av en lærd ved navn Alexander Nekam: „inferior autem pars veli trabibus e traverso ductis societur . . .“.¹⁰

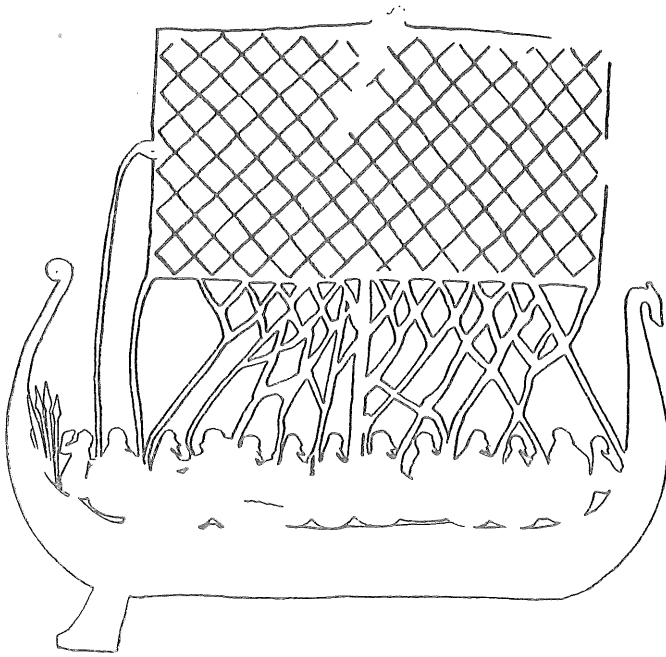

Fig. 4. Gotlandsk billedsten. Hejnum, Riddare.
Lindqvist Taf. 25 fig. 79.

Det tredje påfallende trekk ved vikingskipenes takkelasje er måten å føre tauverket på, som virker så underlig på oss: rærne synes nemlig ikke å bli dirigert ved braser (dvs. liner som griper inn i enden av rærne og blir ført inn i akterskipet). Istedenfor er det her og der festet en line til for- eller akterkanten på seilet i halv høyde, — en line som åpenbart skulle gjøre det lettere å svinge seilet (fig. 3/4/5). Langt viktigere er allikevel skjøtene som festes til underkanten av seilet eller til bommen der. Når det gjelder den måten skjøtene føres på, kan vi på grunnlag av billed-kildene iaktta en særlig interessant utvikling av takkelasjen på vikingskipene.

Omkring år 700 hang det flere guirlanderformete løkker ned fra seilets underkant på skip av Lindbjärstypen. I dem gled de skjøtene som ble holdt i hånden av mannskapet på båtene (fig. 2/3). Av dette utviklet det seg snart overordentlig kompliserte skjøtesystemer, som

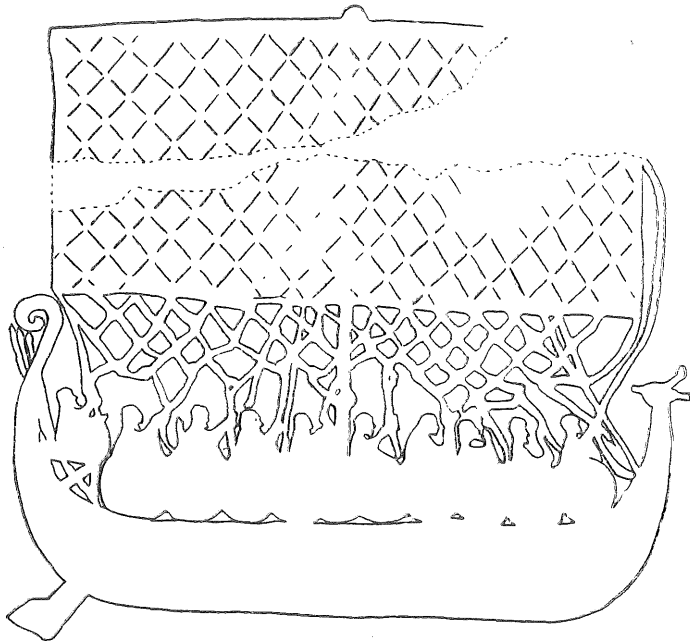

Fig. 5. Gotlandsk billedsten. Lärbro, St. Hammars I.
Lindqvist Taf. 27 fig. 81.

vi spesielt kan beundre på billedsteinene fra Lärbro, St. Hammars (fig. 5), Hejnum, Riddare (fig. 4) og Steukyrka, Smiss. Hvert av skjøtene, som blir holdt i hånden av en av mannskapet, eller løkkene som de glir i, deler seg på disse bildene (steinene) flere ganger, til de endelig med 4 eller flere ender er festet i seilets underkant, eller rettere sagt i bommen som finnes der. Hele systemet er meget raffinert gjennomtenkt, for de enkelte ender av løkkene er flettet inn i hverandre på en slik måte at kraften av hvert enkelt skjøte blir fordelt på flest mulig punkter av bommen, for så langt det går å forhindre at bommen knekkes ved for plutselig belastning. Å manøvrere et slikt skjøte må ha bydd på betydelige vanskeligheter.

Den høyt kompliserte utvikling som her er påvist, måtte føre til en radikal forenkling. Den finner vi på yngre billedsteiner, som viser langt færre skjøter. Disse er ikke flettet sammen, men er ganske enkelt festet

til seilets underlik over hodet på mannskapet (fig. 6). På andre avbildninger går denne forenkling enda lenger. Her faller bommen ved underkanten av seilet bort. I stedet ender seilet underst i flere snipper, som skjotene er festet i. (Noe liknende kunne være fremstilt på det billedteppet som er bevart i Osebergfunnet. Men dessverre har vi bare et fragment av dette bildet.)

På det berømte billedteppet fra Bayeux er så forenklingen gått enda lenger. Her er seilet ved underkanten sammenfattet til en eneste bunt og løper ut i et skjote.¹¹

Men ved siden av disse forenklete takkelasjer synes de tallrike skjotene som først ble iaktatt hos vikingene, også å ha holdt seg i århundrer ved andre europeiske takkelasjetyper. Vi finner dem på miniatyrer, segl og veggmalerier ennå i det 13. og 14. århundre.¹²

Hva er det nå ut fra et rent sjømannsstandpunkt å si til disse eiendommeligheter ved vikingskipenes takkelasjer?

Det råseilet som ble plasert på siden av masten så å si i skipets lengderetning, er for den som er fortrolig med de folkelige småbåt-typene i Nordvest-Europa i de siste århundrer, slett ikke så absurd som det i første øyeblikk synes. På den tyske Østersjøkysten kunne man så sent som under den siste krigen på de kuriske laksefiskebåtene, „Lachsangelkahn“, se smale, firkantete råseil som sto på siden av masten (fig. 7). Også ved den tyske Nordsjøkysten,¹³ ved den vesteuropeiske Atlanterhavskyst¹⁴ (fig. 8) og i England¹⁵ var det ennå for få århundrer siden båter med råseil på siden av masten, som ble seilt i skipets lengderetning. Men særlig lenge har den eiendommelighet å plasere et råseil slik holdt seg ved forskjellige nordiske båttyper, som har utviklet seg av vikingarven. Konijnenburgs tegning av en norsk fiskebåt (fig. 9)¹⁶ kan tjene som et eksempel her.

Den norske forsker Færøyvik som døde for få år siden, offentliggjorde i 1931 en rekke takkelriss og avbildninger av seil som manøvreres på

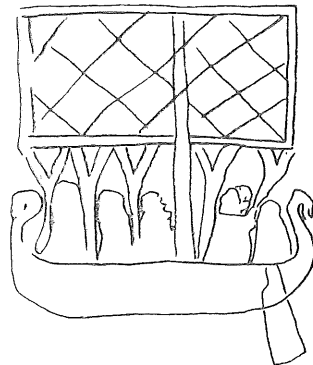

Fig. 6. Gotlandsk billedsten.
Halla, Broa III. Lindqvist.
Taf. 43 fig. 108.

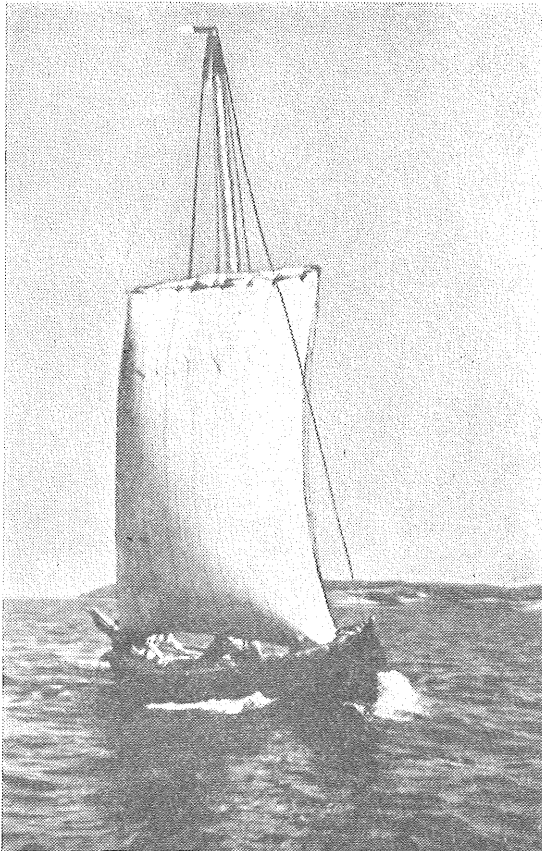

Fig. 7. Kurisk „Lachsangelkahn“, fiskebåt fra Østpreussen med råen tilnærmet i skipets lengderetning. Foto F. Jorberg, Berlin.

Den råen som ellers i engelsk kalles for „Yard“, heter på disse båtene „rae“ (gno.: rå); rakke (engelsk: traveller) heter „rakkie“. Revene er blitt til „swift“ (gno.: svipta), for bare å nevne noen eksempler.²¹ Hvordan seiling med en slik båt tar seg ut i praksis, er anskueliggjort på omstående skisse (fig. 11, utkastet til tegningen skylder jeg Mr. Penderlith ved Royal Scotch Museum).

liknende måte, — de skrev seg fra norske båttyper.¹⁷

Nær beslektet med de norske båtene — riktignok en videre utvikling av disse — er noen nordskotske båttyper f. eks. „Farwes-Fishing Boat“,¹⁸ „Shetland Ness Jolle“¹⁹ (fig. 10) og „Shetland Sixern“²⁰. Den siste tør vi vel ved siden av den norske „Seksæring“ holde for en direkte etterkommer av det gammel-norske fartøyet med samme navn. Båter av disse typene ble så sent som i forrige århundre ferdigbygget i Norge og importert til Skottland. Betegnelse „Haaf Boat“, „Sixern“ eller „Sixareen Boat“ stammer fra Norge, og dessuten har også takkelasjedelene på disse båtene beholdt navn som stammer fra nordiske språk.

Også den andre eiendommeligheten ved takkelasjen på de eldre vikingbåtene, nemlig det at de har seilet spent inn i en fast treramme, er ikke på noen måte så påfallende som lekmannen kanskje vil tro. For sportsseileren virker tanken på å gjøre seilet stivere ved hjelp av lekter likefrem moderne. Aerodynamiske forsøk har vist at en fast kant jo i det hele tatt er særdeles viktig for å kunne utnytte vindstrømmene bedre.²²

På de moderne regattatakkelasjer i de siste århundrer er „lekter“ av tre for å gjøre seilet stivere, særlig ved seiling i bidevind, riktignok i en noe annen form, mer og mer kommet i bruk.

Om den tredje merkverdigheten ved vikingskipene — den egenartede tauverksføringen (= Leinenführung) — er å si at også de ovennevnte moderne båttypen (i likhet med vikingbåtene) har råen på siden av masten og seiler uten braser, og at seilene for det meste bare manøvreres ved hjelp av skjøter, halser og en bauline. I dag mener vi at vi kan unnvære det store antall skjøter, fordi man ved hjelp av taljer kan oppnå tilstrekkelig kraftbesparelse med en enkelt line, og slik greie seg med bare 2 skjøter til å manøvrere selv de største råseil. Det store antall skjøter på vikingbåtene gjorde det mulig i hvert øyeblikk å tilpasse seilet enhver vindstyrke. Steinen ved Hejnum, Riddare (fig. 4) viser oss et seil som blir firt opp akter og trukket til forut. Enda tydeligere er innstramningen av seilet vist på steinen ved Stenkyrka, Smiss. Vi kan altså konstatere at disse takkelasjene med seilene rett fram alltid kunne „moduleres“ etter som vindretningen passet.

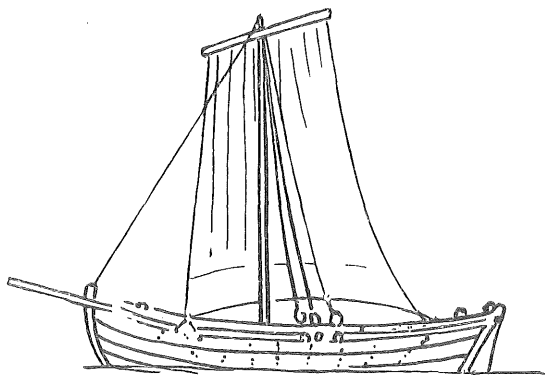

Fig. 8. Eldre takkelasje på et fartøy fra Atlanterhavskysten. Nordspansk bark etter tegning fra 1702. Sammenlign: R. Morton Nance: A primitive western type, i Mariners Mirror, IV, London 1914.

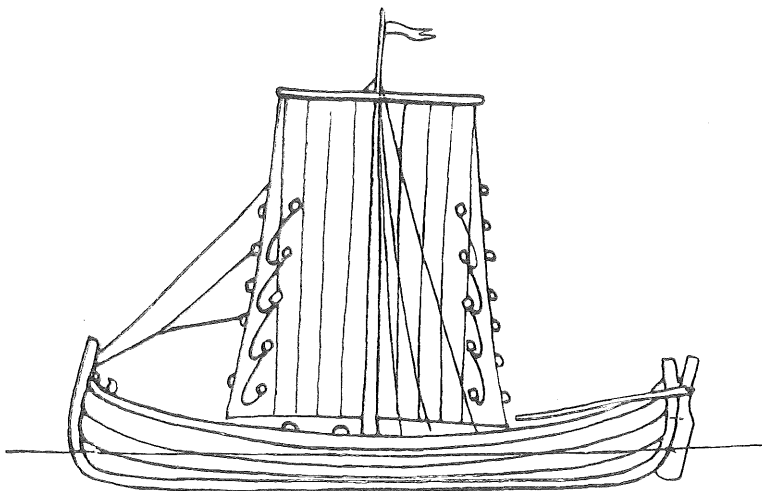

Fig. 9. Takkelasjen på en norsk fiskerbåt i det 19. årh. Etter E. van Konijnenburg: *L'architecture navale depuis ses origines*. Bruxelles 1895—1905 T. III, fig. 145.

Formene på de forenklete takkelasjene nærmet seg sine etterkommere av i dag når det gjelder håndteringen av skjøtene. En særstilling inntar bare de seil som er avbildet på teppet fra Bayeux.²³

Til slutt vil vi nå spørre hvordan vikingene kunne komme noen vei på sjøen med de ovenfor beskrevne råseil, som så å si sto parallelt med kjøretningen. Og hvordan kunne de manøvrere på sjøen med disse seilene?

Den gjengse mening er at man seiler best med direkte aktervind. Det vil si at vinden driver skipet direkte foran seg.

Vi seiler i dag for det meste med såkalt sneiseiltakkelasje. På denne takkelasjen er storseilet festet til masten med forkanten, forliket, og forseilet glir med forliket på forstaget. Begge står oftest på det nærmeste i skipets lengderetning. Vi seiler nemlig også i dag langt oftere med sidevind. Noe liknende må også vikingene ha gjort i våre farvann under de samme meteorologiske og hydrografiske forhold. Stort sett må den fysikalske prosess som foregikk på vikingbåtene ha liknet det som skjer med et av våre moderne sneiseil. I begge tilfelle må

Fig. 10. Shetland „Ness Yolle“.

vindkraften treffe seilflaten som står lett på skrå i forhold til kjølplanet, slik at fartøyet blir drevet fra siden av. Men da skipsskroget på grunn av sin store sideflate, som med en utpreget kjøl kan bli enda større, møter motstand i vannet og blir hindret i avdrift til siden (bøye unna til siden), må båten drive av forover og blir på denne måten drevet fremover. Slik er det mulig å seile fremover ikke bare med aktervind, men også med sidevind, ja til og med iblant med vind forrenom tvers.

Vi har sett at vikingene med sine mange skjøter var i stand til å tilpasse sine seil de mest forskjellige vindretninger. Utover det kunne de svinge sine seil om masten. Selve seilene hadde den samme bevegelighet som takkelasjen på de ovenfor omtalte nordiske båter i vår tid.

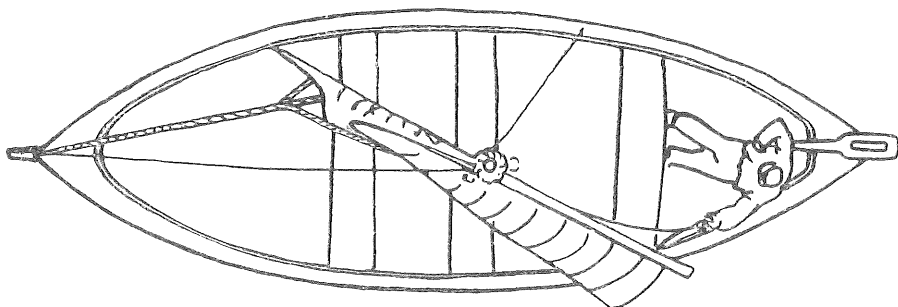

Fig. 11. Shetland „Ness Yolle“ sett ovenfra.

Seiling med vind fra siden (sidevind) kan neppe ha budt på større vanskeligheter. Hvorvidt vikingene iblant også seilte fremover i en svak vind forrenom tvers, må ha vært avhengig av rorgjengernes og mannskapets dyktighet. Men hvor fremragende både skip og mannskap enn kan ha vært, så måtte det ved slike forsøk oppstå et visst faremoment dersom vinden satte inn forfra og slo inn seilet. Etter alt det vi vet om det materialet som ble nyttet på vikingskipene, må man vel anse det for temmelig tvilsomt at skip og takkelasje kunne klare den plutselige belastningen ved en slik vind som slo inn på seilet forfra. I uheldigste tilfelle var det ved slike anledninger fare for å kantre. På vikingfartøyenes moderne skotske etterkommere pleier man i slike tilfelle straks å ta ned seilet; ja man fester av den grunn fallet på disse båtene ganske løst, for når som helst å kunne stryke seilet. Med slike fartøyer er det altså ikke mulig å snu mot vinden med baugen på skipet (= stagvende). Båtene er således ikke egnet til å krysse mot vinden. Derimot er det til enhver tid mulig å snu fra vinden med akterenden på disse fartøyene (kuvende).

Av dette kan vi slutte at vikingbåtene var svært lite egnet til å krysse med. Det vil si, det må ha vært overordentlig vanskelig, ja sannsynligvis til og med umulig å seile mot vinden og å mestre motvinden ved å krysse. Riktignok var det mulig å snu fra vinden med fartøyets akterende (kuvende), en såkalt halsmanøver (halsing). Men denne manøver må ha vært meget vanskelig og tidsspillende på grunn av de mange skjøter. Derfor må det i vikingtiden ha vært så godt som

håpløst å komme frem mot en vind som så å si blåste forfra, fordi man under en halsmanøver stadig ble drevet lenger tilbake av vinden.

I virkeligheten stammer også den første opplysning som vi har fra litteraturen, om kryssing fra langt senere tid, fra slutten av det 12. århundre, da ganske andre skipstyper var tatt i bruk. Det heter der om europeiske korsfarere fra Nordsjøkysten utenfor spanske-kysten: „Sicut solent nautae, in diversa velificantes contrarientem flatus arte delusimus . . .“²⁴

Tar vi nå et fort resymé over de iakttagelser vi har gjort om vikingeskipenes takkelasje og seilteknikk, så kan vi slå fast: De nordiske folk hadde allerede omkring år 700 fremragende råseiltakkelasjer som stadig ble utviklet videre. Rærne ble ikke som i dag satt foran masten, men på siden av masten og som oftest i skipets lengderetning. Disse seilene var egnet til å utnytte skrå aktervinder, sidevinder og kanskje også vinder forrenom tvers. Vikingene kunne dessuten også dreie seilet over på den andre siden av masten, idet de snudde akterenden på fartøyet sitt fra vinden (kuvendte). Men å krysse mot vinden kan neppe ha vært mulig for dem på denne måten.

Når vi slik har undersøkt de tekniske eiendommeligheter ved vikingeskipenes takkelasjer i detalj, viser det seg at mange av disse eiendommeligheter har foregripet meget av den moderne seilteknikk.

RESUMÉ

Die Gedanken des vorstehenden Aufsatzes von Elli und Paul Heinsius lassen sich folgendermaßen zusammenfassen:

Die Frage nach der Segeltechnik der Wikinger ist für die Erforschung der Wikingerkultur besonders wichtig, ist aber bisher kaum eingehend untersucht worden. Das hier so aufschlußreiche Material der wikingischen Bildsteine ist noch wenig ausgewertet. Bei eingehender Betrachtung dieser zeitgenössischen Darstellungen entdecken wir Schiffe mit ganz anderen Takelagen als das früher beobachtete, vor dem Mast gesetzte Rahsegel.

Die meisten wikingischen Segel sind seitlich vom Mast gesetzt. Ähnliche seitlich gesetzte Segel hat man noch bis zum letzten Kriege an europäischen Küsten bei Kleinschiffen sehen können. Besonders lange haben sie sich in Norwegen und zum Teil auch in Schottland gehalten.

Um 700 waren die Segel der Nordleute anscheinend in einen festen Rahmen eingespannt; andere Schiffe hatten einen Baum an der Unterkante des Segels als Rest des festen Rahmens. Das fest eingespannte Segel ist gar keine so ausgefallene Idee. Aerodynamische Versuche zeigen, daß man mit künstlich versteiften Segeln Windströme sehr gut ausnutzen kann, und hölzerne Latten zur Versteifung der Segel haben sich heute wieder bei modernen Regattatakelagen durchgesetzt.

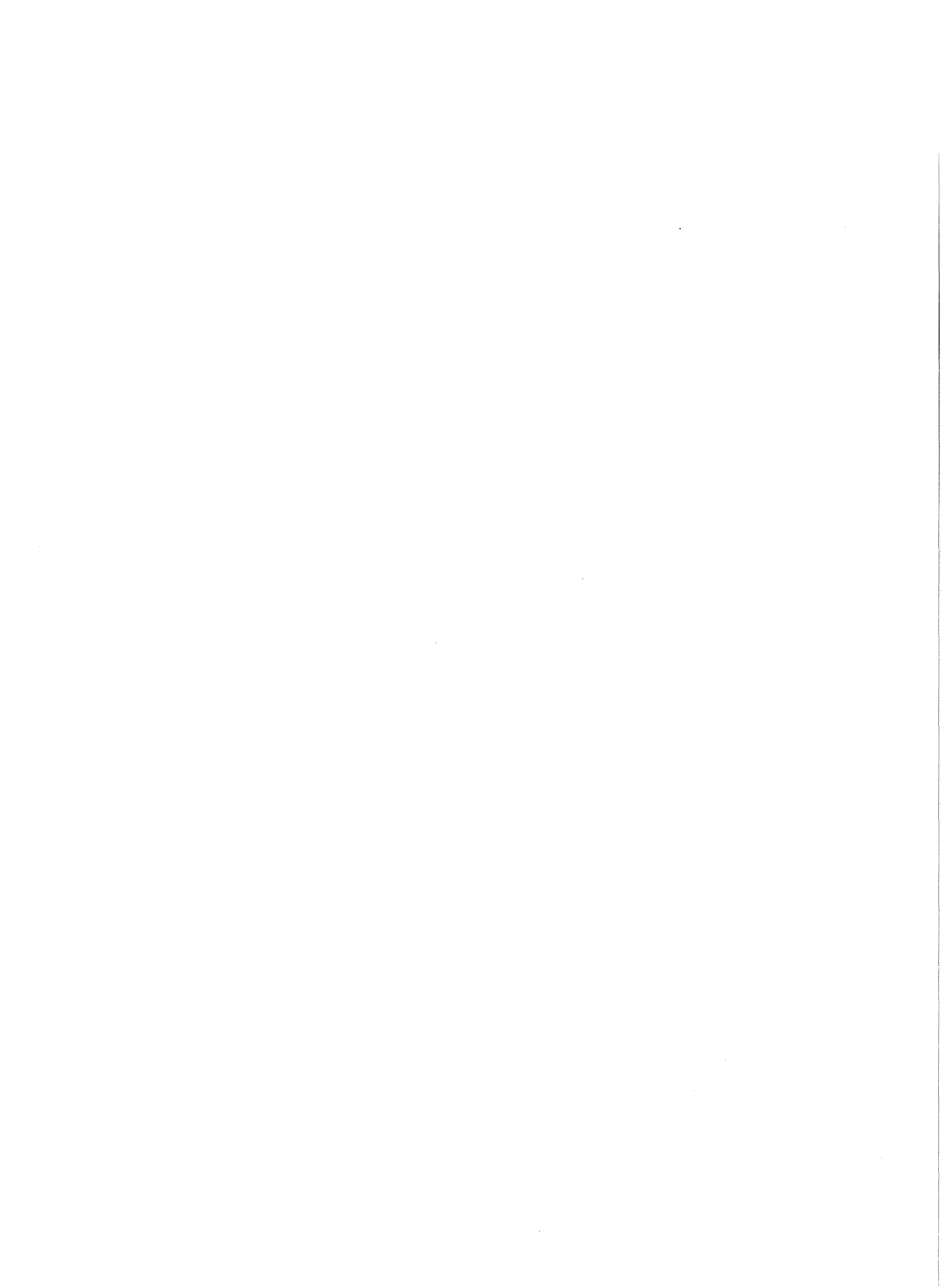
Die Rahen der Wikingerschiffe wurden offenbar nicht immer durch Brassens dirigiert und es wurden außerordentlich komplizierte Schotensysteme entwickelt. Die eigenartige Leinenführung der Wikingerschiffe findet man auch an den oben erwähnten neueren nordischen Bootstypen. Jedoch kann man sich dabei heutzutage mit nur 2 Schoten begnügen, da wir durch Taljen eine weit größere Kraftersparnis erzielen können.

Zur Frage, wie es den Wikingern möglich war, mit dem nahezu parallel zur Kielrichtung stehenden Rahsegel vorwärts zu kommen, ist darauf hinzuweisen, daß das Großsegel und das Vorsegel der modernen sogenannten Schratsegeltakelagen meist ebenso gefahren werden. Auch heute segeln wir ja in Wirklichkeit viel öfter mit seitlichem als mit direkt achterlichem Winde. Die scharfkieligen Wikingerboote waren mit ihren Segeln in der Lage, schräg achterliche, seitliche und vielleicht auch vorliche Winde zu benutzen. Aber die Boote waren nicht geeignet gegen den Wind anzukreuzen.

Viele Eigentümlichkeiten der wikingischen Takelagen nahmen, wie gezeigt, manches der modernen Segeltechnik vorweg.

MERKNADER

¹ M. Andersen, *Vikingfærden*. Kristiania 1895. ² Avbildninger hos F. Moll, *Das Schiff in der bildenden Kunst*. Bonn 1929. T. BX; T. EIV b.c. og andre. ³ Nærmere forklaringer på Bugspriet, Fusspferde, Toppsegel osv. Elli og Paul Heinsius, *Ein Schiff von Ostia und die Takelagen der Antike*. Manuskrt. ⁴ Elli Heinsius, *Schloss und Schlüssel im vorgeschichtlichen Europa*. Göttingen/Berlin Diss. 1945. ⁵ *Eigils Saga Skallagrimssonar*, ved F. Jónsson, Kbhn. 1886/88. Kap. 17. „ . . . segl stafat med vendi blám ok raudum . . .“ Om betydningen av uttrykket „med vendi“ = skråstriper, sml. H. Falk, *Altnordisches Seewesen*, i „*Wörter und Sachen*“ Heidelberg 1912, side 63. ⁶ S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine*, Stockholm 1941. ⁷ S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine*, side 73. ⁸ „han vildi biða þess byrjar er þverskytningr væri, ok seglum mætti aka at endilongu skipi . . . Þá sá af landi i bug allra seglanna“. *Heimskringla*, ved R. C. Unger, Christiania 1868. Side 668. ⁹ F. Jónsson, *Den Norsk-Islandske Skaldedigting*. Bd. I Kbhn. og Kristiania 1908. Side 54. ¹⁰ *Jahrbuch für roman. u. engl. Literatur VII*. Side 165. ¹¹ Om den videre utvikling av denne merkelige takkelasjen, se P. Heinsius, *Das Schiff der hansischen Frühzeit*. Diss. Hamburg 1952, side 78 ff. ¹² *Cod. Bruchsal*, Karlsruhe, Landesbibliothek. Min. fol. 3. *Die Meerfahrt der Heil. Drei Könige*. 1197 (Repr. A. Boeckler, *Deutsche Buch-Malerei vorgotischer Zeit*. Königstein/Taunus 1952), Lat. Frz. Psalter, Paris Cod. Lat. 8846, (Repr. F. Moll. I. c. G2 d9). *Revers Siegels von Pevensey 13. Jhd.* (Engl.) (Kat. Brit. Mus. Nr. 5290). *Veggmaleri*: Repr. i *Kronborgmuseet*. Jeg gir enda en gang uttrykk for taknemlighet overfor herr H. Henningsen for at han vennligst overlot meg et fotografi. ¹³ F. eks. det såkalte „Eversegel“, jfr. I. Roeding, *Allgemeines Wörterbuch der Marine*, Halle/Hamburg 1793/98 B. II. side 591; H. Szymanski, *Der Ewer der Niederelbe*. Lübeck 1932, side 154, 155; en samtidig modell av en slik Ewer fra året 1764 finnes i *Altonaer Museum*. (Mod. 44). Om *Emspünten* se: H. Szymanski, *Die Segelschiffe der deutschen Kleinschiffahrt*. Lübeck 1929, s. 54. ¹⁴ Jfr. Morton Nance, *A Primitive Western Type* i „*Mariner's Mirror*“ IV, 1914. ¹⁵ F. eks.: *Humber Keel*, Modell i *Castle Museum* i York. Avbildn. E. W. White, *British Fishing-Boats and Coastal-Craft*. London 1950 Pl. II. ¹⁶ E. van Konijnenburg, *L'architecture navale depuis ses origines*. Bruxelles 1895—1905, III del. Fig. 145. ¹⁷ B. Færøyvik, *Båtane i Sogn og Fjordane*, i *Bergens Sjøf. mus. årshfte* 1931, side 10—41. ¹⁸ Modell fra 1858 i *Royal Scotch Museum*, Edinburgh. ¹⁹ Modell i *Royal Scotch Museum*, Edinburgh og i *Science Museum*, London. Avbildning hos White, annetsteds Pl. XVI. ²⁰ Modell: *Royal Scotch Museum*, Edinburgh, og *Science Museum*, London. *Phot. Science Mus.* nr. 205, 333. ²¹ Utførligere hos R. St. Bruce, *The Sixern of Shetland* i „*Mariner's Mirror*“ IV 1914, side 298—301 og R. St. Bruce, *More about Sixern*, s. s. XX 1934, side 312—322. ²² Curry, *Regatta-Segeln*, *Die Aerodynamik der Segel*. Zürich 1949⁵. ²³ Om de seiltekniske muligheter med disse seil, som åpenbart bare har spilt en forbigående rolle i de europeiske takkelasjesystemers historie, se: P. Heinsius, *Das Schiff der hansischen Frühzeit*, side 78. ²⁴ *De itinere navali de eventibus de que rebus perigrinis Hierosolymam petentibus MCLXXXIX fortiter gestis narratio*. Ed.: I. B. da Silva Lopez. *Relação da der rota naval e successos de cruzados 1189*. Lisboa 1844, side 49.

Agnes Geijer

EN TRÖNDESK BRODERIVERKSTAD FRÅN MEDELTIDEN

Historiska museet i Stockholm har en ganska stor och representativ samling av kyrkliga textilier från medeltidens slut, en period, som mer än de flesta älskade prakt och färg. Där finnes glänsande sidendamast, sammet och brokader av italiensk tillverkning, sammansatta med figurbroderier av olika ursprung. Allt, även det som är arbetat i vårt nordliga land, ger genom sina dyrbara material ett intryck av sydliga länder.

I denna samling fångas snart ögat av en mörkblå mässhake med ett rött kors, vilkens spartanska enkelhet förefaller oss särskilt nordisk (fig. 1). Ylleygets kärvt glanslösa yta ger en effektfull kontrast mot allt det färgstarkt glittrande, en kontrastverkan som emellertid icke är till nackdel för skruden ifråga, vilken uppmärksammas av de flesta besökare. Kännare reagera för dess originalitet och stilfulla komposition, människor med mera allmänt konstnärlig inställning tilltalas av dess artistiska enkelhet, som man ofta finner „modern“.

Av dessa omdömen må man emellertid inte förledas till tanken att det är fråga om ett primitivt alster av folklig art. Tvärtom är det ett högst raffinerat arbete, noga avvägt i komposition och utfört på ett så skickligt sätt att det bär den förstklassiga verkstadens omisskänneliga stämpel. Materialet har visserligen icke varit lika dyrbart som de andra skrudarnas italienska siden, men det är ett fint kamgarnstyg i kypert — det röda av exakt samma sort som det blå — och otvivelaktigt var det importerat, sannolikt från England. Ströornamenten, delvis i applikation av ylleyg eller vitt linne, äro till större delen broderade med linnetråd (säkert inhemsk) och mässingsguld (den billigaste sortens

guldtråd). Men de äro säkert och absolut regelbundet utförda och skickligt tecknade, vilket just ifråga om medeltida broderier är en anmärkningsvärd och icke alltför vanlig dygd. Vi ha lyckligtvis ett ytterligare bevis för att ateljéns uppritningsteknik fungerade perfekt. Det är en sånär som på ylleygets färg — grönt istället för blått — identisk mässhake, vilken tillhör Svegs kyrka i Härjedalen.

Om proveniensen på den först beskrivna mässhaken vet man tyvärr icke mer än att den måste ha tillhört en Jämtlandskyrka. Den skänktes nämligen 1877 av en intresserad jämtlandsbo till Nordiska museet, varifrån den nu deponerats i Historiska museet, som, enligt inbördes överenskommelse mellan Stockholmsmuséerna, hyser den medeltida konsten.

Från samma verkstad härstammar också det unika fragmentet från Tännäs, vilket tydligen utgör resterna av en dalmatika (fig. 2). Tyget är rött — respektive grönt i bården — och av samma slag som i de förut beskrivna skrudarna. Det egendomliga och med raffinerad smak återgivna huvudmotivet — en på marken bland gräs och örter stående gyllene urna med bredvidliggande lock — har av Andreas Lindblom identifierats som det i Exodus omtalade kärlet med manna, en av de många symbolerna för Marias jungfrudom.¹ Vid sidan av de stilerade molnbanden i bården förekommer här liksom på mässhakarna sirliga blomplantor av nästen persisk prägel samt Jesus- och Maria-monogram i schwungfullt tecknade minuskler.]

Den här behandlade gruppen har första gången publicerats i Agnes Brantings och Andreas Lindbloms arbete om medeltida textilier i Sverige, varvid även påpekades olika paralleller och eventuella förebilder. Där omnämndes även två i Norge befintliga mässhakar, dels en från Lunder kyrka i Ringerike (nu i Oslo Kunstindustrimuseum), dels en från Veøy kyrka (Bergens Museum). I sin bok om medeltida kyrkotextilier hänför Helen Engelstad de båda senare till en Trondheimsverkstad, dock utan närmare kommentarer, varvid hon avsluter sig till Henrik Grevenors ävenledes rätt vaga uttalande i detta avseende.²

Det har länge synts mig som om man icke i tillräckligt grad beaktat egenarten och den konstnärliga kvaliteten i denna produktion.

Fig. 1. Mässshakan från Sveg, grön med rött kors.

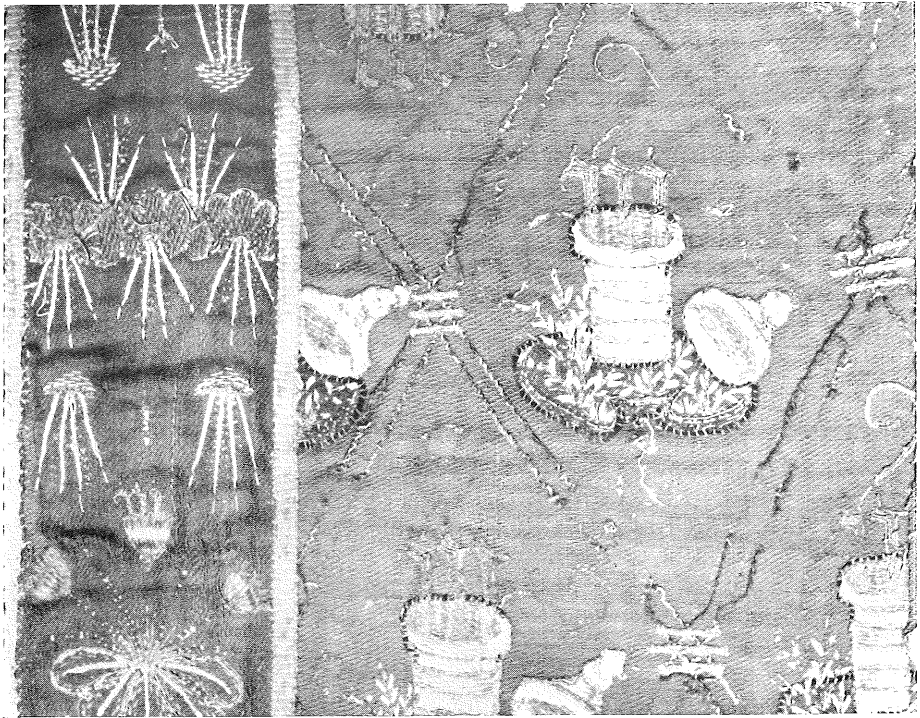

Fig. 2. Broderiet från Tännäs kyrka.

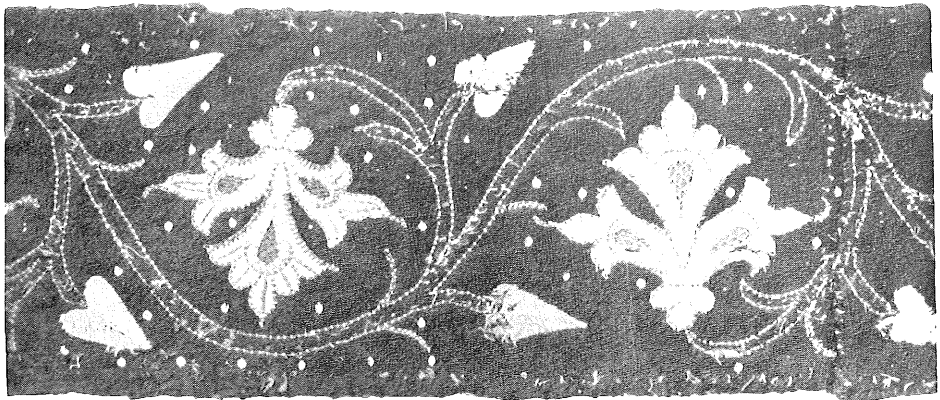

Fig. 3. Detalj av fig. 4.

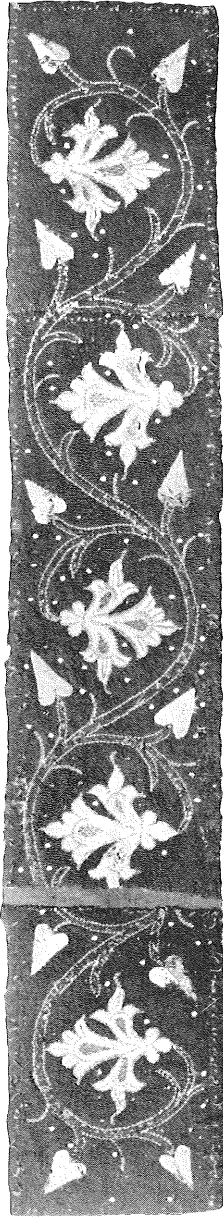

Fig. 4. Brunet från
Berg kyrka.
Broderi på grönt kläde.

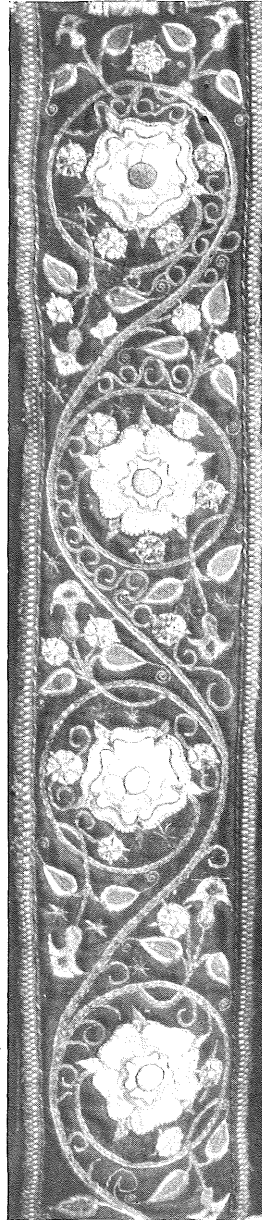

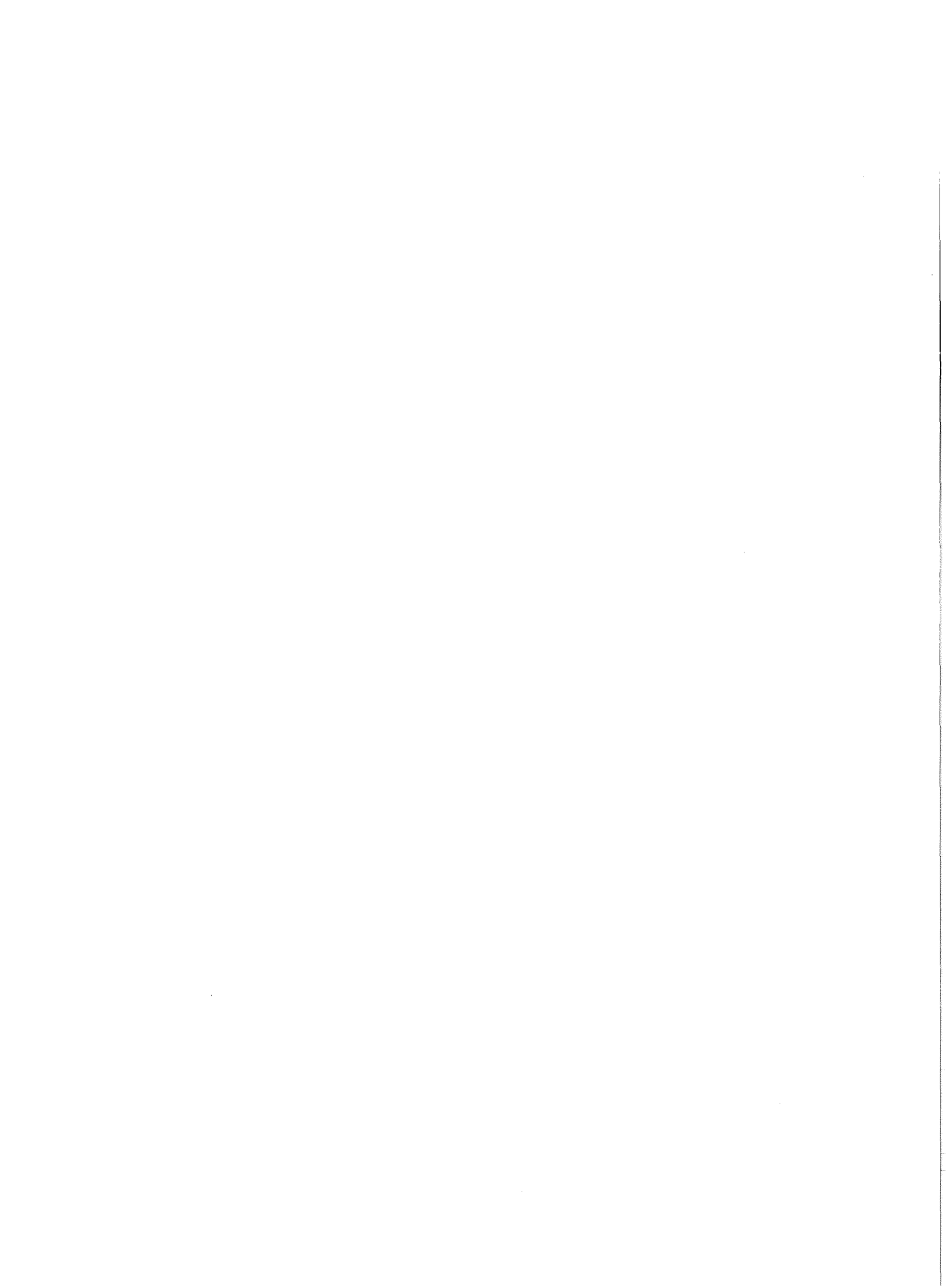
Fig. 5. Bård på mässhakan
från Lunder,
av blått ylle.

Fig. 6. Aposteln Johannes på mässhakan från
Rö kyrka, Uppland

Fig. 7. Madonnabild på mässhaka från Sveg kyrka, Härjedalen.

Det måste vara förklaringen till att Lindblom, visserligen efter att ha antytt sannolikheten av att den hört hemma i Trondheim, dock ställer frågan öppen för att de i Jämtland och Härjedalen funna arbetena kunna ha varit utförda inom de båda då norska landskapen — „kanske i Östersund“.³ Med rätta framhåller han överensstämmelser med kontinentala och framförallt engelska broderier ifråga om ströornamentiken, strålmotiven och den kaligrafiska skriften. Det är emellertid missvisande, om man förbiser olikheterna gentemot dessa förebilder och framförallt ateljéns originella anpassning till det mer eller mindre „nordiska“, i varje fall billigare materialet, vilket vittnar om en imponerande kunnighet — såväl vis-à-vis det innehållsliga som ifråga om det konstnärligt-tekniska. Denna självständighet kan knappast kallas provinsiell, den kan endast tänkas ha existerat i ett betydande konstcentrum, där internationella inflytelser kunnat göra sig gällande utan att dominera alltför starkt.

Det är inte möjligt annat än att denna verkstad varit belägen i ärkebiskopsstaden Nidaros. Så vitt jag vet är föga bekant angående den produktion av konsthantverk, som måste ha frodats i skuggan av domen och övrig andlig byggenskap i ärkebiskopsstaden⁴. Ex analogia kan man taga för givet att det har funnits mycket betydande tillverkningar, som icke endast tillgodosett de lokala behoven utan även försett ganska avlägsna orter. En annan förklaring till att de nu kända textilierna hamnat i de undangömda kyrkor, där de bevarats till vår tid, är givetvis att de, då de ej längre voro moderna, kan ha blivit utsorterade från domkyrkans rika förråd. Ifråga om från Trondheim avlägsna kyrkor torde det emellertid vara riktigare att räkna med den mänskliga offerviljan att skänka en ny skiud till sin kyrka. Två av de nu i Sverige befintliga skrudarna ha uppenbarligen tillhört kyrkor invid den stora pilgrimsvägen från Hälsingland till Trondheim: Sveg och Hede, från vilken senare kyrka den gamla skiuden övergått till kapellet i Tännäs, som uppförts först på 1600-talet.

Beträffande möjligheterna ifråga om internationella kontakter och konstnärlig miljö är det tillräckligt att nämna namn som biskop Aslak Bolt och dekanen Svein Eriksson, vilka väl båda med fog kunna

betecknas som kyrkofurstar.⁵ Man kan väl hoppas att den lokala forskningen i framtiden skall finna flera upplysningar om hantverket vid denna tid.

Den direkta orsaken till att jag nu gripit till pennan är synlig på fig. 3 och 4. För någon tid sedan inkom för undersökning en mässhake av blommigt gult siden från 1700-talets början. Den var prydd med resterna av ett kors gjord av en broderad bård, som uppenbarligen var betydligt äldre än mässhaken och just hörde till den trönderska paramentproduktionen. Även detta tillskott kom från en Jämtlandskyrka, Berg, belägen söder om Storsjön. Antagligen har bården ursprungligen utgjort ett altarbrun, vars ursprungligt avslutade båda änder ha bevarats, nu vid konserveringen sammansatta på så sätt som fig. 4 visar.

Bottentyget är gräsgrönt och kan betecknas som grovt kläde eller fin vadmal i tuskaft. Den vågformiga rankan rullar upp sig med i varje båge en liljeformad blomma, vilken är utförd av fint linnetyg med konturer i guldtråd och sparsamma tillsatser av silke i starkt rött, blått och gult. Mitten av varje kronblad är markerad med en bit läder, ursprungligen säkert förgyllt, vilket är översytt med ett nät av rött eller blått silke. Av stammen återstår nu endast konturer av guldtråd i läggsöm samt spår av silke i olika färger, vilket synes ha utgjort fästning för en snodd, som ytterligare markerat rankan. Från stammen utgår smala hjärtformiga blad, bestående av linne helt översytt med silke i växlande färger, alltid endast hälften i samma färg. I mellanrummen strödda små metallpaljetter. Bårdens bredd är 15 cm, det nu sammanfogade styckets längd 87 cm.

Jämför man de båda bårderna (fig. 4 och 5) är likheten så stark att samhörigheten icke kan dragas i tvivelsmål. Andra exempel av samma slag torde knappast vara att finna. Tekniken och materialet äro nära överensstämmande, framförallt den ovanliga användningen av vitt linne till applikation⁶. Båda rankorna ha en utpräglad gotisk karaktär, men framförallt gäller detta den rika och vackert formade liljebloomman på Berg-bården. I fråga om de frontalt stiliserade rosorna på Lunderbroderiet kan man undra om det föreligger något samband med rosenkranskulten, som just vid 1400-talets slut fick en så stor spridning, framför allt genom

dominikanerordens inflytande.⁷ Hur var förhållandet i detta avseende i Norge?

Teckningens höga kvalitet är ganska påfallande, särskilt om man jämför den med liknande former i textil tillämpning, vilka ofta vittna om att de äro reproducerade efter förebilder i flera led. I detta fall förefaller teckningen att vara utförd direkt för ändamålet och av en guldsmed eller annan konstnär, som i första hand arbetade plastiskt eller lineärt.

Helhetsbilden av Lundermässhaken kan man väl icke ge samma betyg. Som Grevenor skriver verkar den onekligen litet provinsiell. Kompositionen är otymplig och infogandet av det lilla bårdstycket med madonnan har tydligen varit en svår stötesten.⁸ Just denna detalj är emellertid intressant därför att den betygar ett bruk som, ehuru belagt även från andra medeltida skrudverkstäder, måste schockera den som har erfarenheter från moderna ateljéer. Under medeltiden generade man sig inte för att tillsammans med egna arbeten använda delar förfärdigade på annat håll.

Samma förhållande i större skala illustreras av mässhaken från Veøy, vars hela gaffelkors består av broderade bårder med apostlar i arkadbågar. Den inhemska insatsen i Veøyhaken är ju både ifråga om teckning och material betydligt underlägsen de övriga broderierna, men både det egendomliga, starkt degenererade motivet, som nu ytligt sett liknar en lyra, och minuskelmonogrammet vittna om släktskapen just med de arbeten, som bevarats i de nu svenska landskapen. Om den är utförd i en provinsiell verkstad eller i Trondheimsateljén i ett sent förfallstadium är en fråga, som är svår att avgöra, framför allt för den som icke på länge sett saken ifråga.

De sex arbeten som nu representera ärkebiskopsstadens en gång säkerligen mycket produktiva skrudverkstad äro konstnärligt sett av ganska olika kvalitet. På grund av sin unika karaktär äro de svåra att exakt datera. Enligt min uppfattning måste den inbördes värderingen utgöra grundvalen för den relativa dateringen av dessa alster.

Det är i de mest avsidens liggande orterna, vid tiden ifråga inom Norges gränser, som de bästa exponenterna för verkstaden blivit

bevarade: de båda tvillingmässhakarna och dalmatikafragmentet måste vara äldst och ungefär jämnåriga. I jämförelse med dessa verkar Lundermässhakens anpassning av den för övrigt så vackra rankan så oskickligt gjord att man t. o. m. kunde dra i tvivelsmål att den stammar från samma verkstad som de nu nämnda broderierna, i all synnerhet som avståndet mellan Trondheim och ägokyrkan nära Oslo är avsevärt. Den snarlika, nyupptäckta rankan från jämtlandskyrkan Berg, ger oss nu bevis för ateljésammanhanget. Dessa två äro väl yngre än de förut nämnda. Veøymässhaken betecknar produktionens förfall samtidigt som dess ovanliga ytornamentik vittnar om nära släktskap med de tre äldsta arbetena. Hur lång tidsintervallen varit mellan de äldsta och de yngsta arbetena är svårt att uttala sig om. En ungefärlig datering av hela gruppen till perioden 1475—1525 torde väl vara rimlig.

Den redan färdiga skrivna uppsatsen gav mig anledning att ånyo granska det fragment av en mässhake från Rö kyrka, vilken Lindblom nämnt som en parallell till de jämtländska tvillingmässhakarna. Endast ryggsidan återstår och den är så smutsig och trasig att endast en ritning (fig. 8) kan ge en föreställning om de ornament som fyller ytan. De äro broderade med grov mässingsguldtråd, sparsamt konturerad med grönt yllegarn på slät, med linne förstärkt sidentaft, ursprungligen troligen röd. Vi känna igen såväl den karaktäristiska strålsolen med „manet-armarna“ som Jesus- och Mariamonogrammen. Figurbårdens form av s. k. gaffelkors överensstämmer också. Däremot icke — åtminstone vid för första påseendet — själva bården med sina enligt det vanliga sättet anordnade apostlar i arkitektur.

Studerar man denna figurbård närmare hittar man emellertid flera överensstämmelser med vår nu behandlade grupp. Arkitekturen är summariskt återgiven med olikfärgat tyg och just yllekypert i rött, grönt och blått med detaljer markerade med mässingsguldtråd eller också tvinnad linnetråd med liknande effekt. Det sistnämnda materialet har använts för de blå fonderna, som regelbundet sömmats öven med glesa, vertikala stygn. Endast i den smala bågsvickeln återfinnes den i så många liknande fall vanliga täta läggsömnen, här utförd med nu mörknad „tarmguldtråd“. Figurerna äro broderade på lärft och applicerade, vilket

ju är ett vanligt förfarande. Men det materialbesparande sömnadsättet med glest lagda, tvärgående „guld“-trådar känner jag endast två andra exempel på: tvillingmässhakarnas madonnor. Till och med det ovanligt smala, gröna kantbandet överensstämmer med mässhaken i Statens historiska museum. En jämförelse med den ovanligt vackra madonnan på Svegmässhakan kan inte annat än bekräfta intrycket av släktskap (fig. 6 och 7).

Efter denna jämförande granskning har jag svårt att tro detta arbete kunna vara utfört på annat håll än de övriga som här varit på tal. I det svenska beståndet står det utan motstycke och så vitt jag kan se även i kontinentens. Figurerna äro grova både i teckning och utförande, det hela är vårdslöst, nästan fräckt i sin förenkling. Men det är ingen naiv tafatthet. Bakom förenklingen ligger erfarenhet. Proportionerna äro goda, teckningen härrör från en säker hand och tillämpningen till det i och för sig billiga materialet är gjord med kunnighet och känsla för effekt. Då mässhaken var ny gjorde den säkert en god verkan och behövde icke ha misskrediterat sin verkstad.

Hur har denna mässhake kommit till den lilla Roslagskyrkan vid landsvägen mellan Stockholm och Norrtälje, ungefär 5 mil från Upsala? På den frågan kan vi knappast vänta något direkt svar. Men betänker vi Upplands många förbindelseleder norrut vid denna tid — till lands och till sjöss, merkantila och kyrkliga, så skall man finna, att detta

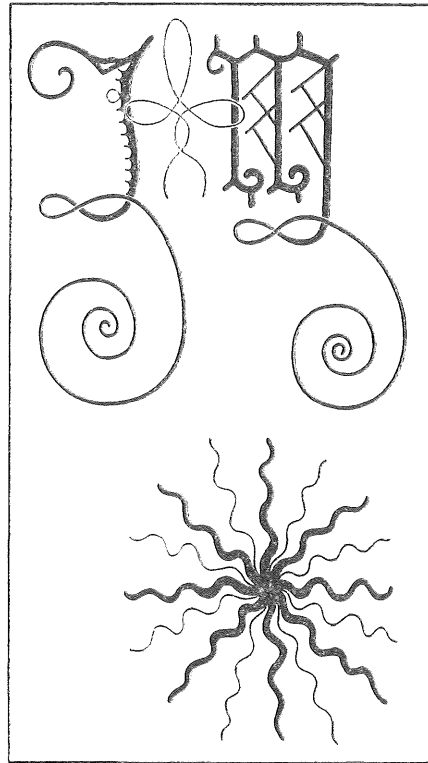

Fig. 8. Strömotiv broderat i guld på mässhaken från Rö.

vittnesbörd om förbindelser mellan Roslagen och Helge Olovs stad är just vad man kunde vänta. Talrika Olovsbilder betyga det norska helgonets popularitet i Uppland — vilken var anmärkningsvärt stor då man betänker den ivriga propaganda till förmån för det inhemska helgonet, Sankt Erik, vilken medeltiden igenom fördes av ärkebiskopen i Uppsala. Rö kyrka ligger just vid huvudvägen från Stockholm till Norrtälje, men socknen hade under medeltiden säkert också egna goda hamnar. Kyrkan äger en märklig bild av den tronande Sankt Olov i retarderad höggotik — 1400-talets senare hälft. Vid samma väg ligger Frötuna kyrka, vars ståtliga unggotiska¹ Olovsbild nu förvaras i Historiska museet i Stockholm. Säkert er det en från Nidaros hemvändande pilgrim eller köpman som haft med sig den en gång strålande vackra skruden och skänkt den till Rö kyrka.

Avslutningsvis resumeras: sju olika arbeten, bevarade i norska och svenska kyrkor, bära nu vittne om en betydande skrudverkstad i Trondheim vid medeltidens slut.

NOTER

¹ Agnes Branting—Andreas Lindblom: Medeltida vävnader och broderier i Sverige, I Svenska arbeten 1928, s. 130. ² Helen Engelstad: Messeklær og alter-skud, Oslo 1941. Henrik Grevenor: En messebagel fra Lunder kirke, Oslo Kunstindustrimuseum, Årbok 1929—30. ³ Östersund grundades först 1786. Dessförinnan var tingsplatsen på Frösön Jämtlands centrum, men landskapet hade varken kloster eller annan kyrklig samlingspunkt. ⁴ Henry Røsoch: Trondheims historie, 1939. ⁵ J. E. Brodahl: Dekanen Svein Eriksson, en trøndersk fyrste på 1400-tallet. Trondhjemiana til Theodor Petersen, på hans 50-årsdag 6. febr. 1925. ⁶ Fru Edle Kielland har varit vänlig lämna en utförlig beskrivning på Lundermässhaken, som ju f. ö. är publicerad av Grevenor och Engelstad, o. a. a. ⁷ Det första rosenkransaltaret instiftades i Köln 1475. Det är dr. Rune Norberg, som fäst min uppmärksamhet vid detta spörsmål. ⁸ I förbigående bör jag kanske här nämna att jag icke delar den på olika håll förut uttalade uppfattningen att de figurbroderade bårderna äro av flandrisk-nederländsk tillverkning. Därtill är arkadbågen, fr. a. på Lunderhaken, alltför enkel. (Jfr. t. ex. Béatrice Jansen, „Laat Gotisch Borduurwerk in Nederland“, Gravenhage 1948, el. Branting-Lindholm, o. a. a. II, s. 44 f.) Den intressanta dubbleringen av den f. ö. säkert med „punsning“ genom uppstucket pappersmönster och följande frihandsteckning (Branting-Lindblom o. a. a. II, s. 65 f.) utförda figuren tyder på en föga rutinerad verkstad. Är den inte snarare ett nordtyskt arbete? Eller rent av norskt?

Odd Nordland

ØYA MED GIFTARMÅLS-VANSKANE

EIN GEOGRAFISK-ØKONOMISK BAKGRUNN
FOR EIT PAVEBREV FRÅ 1100-TALET

Mellom dei pavebreva som Walther Holtzmann fann i England i 1930-åra og offentleggjorde i Neue Dekretalen,¹ er eit brev som vi ikkje tidlegare har hatt kjennskap til, frå pave Alexander III. til erkebispemenn i Trondheimen. Dette brevet har ei serleg interesse for oss nordmenn, då det heilt overraskande gir oss i hendene uvanlege opplysningar om tilhøva i dei norske utbygdene.

Brevet gjeld ei øy som ligg tolv dagsreiser eller meir borte frå Noreg, og som vert sagt å høyra inn under metropolitanveldet til den norske erkebispemenn. Sokneborna på denne øya seiast å vera så mykje i ætt med kvarandre ved giftarmål og skyldskap at dei ikkje lenger kan gifta seg etter dei reglar som er føreskrevne i *canones*, i dei kyrkjelege rettsreglane. Då fråstandane er så store, kan folket heller ikkje henta konene sine andre stader, for øya ligg tolv dagsreiser borte frå andre land.

Utsendingar frå erkebispemenn i den norske kyrkjeprovinsen har fortalt paven nøgje om desse tilhøva, og dei har bedt paven lata desse ulukkelege menneska på denne utposten få løyve til å gifta seg med kvarandre om dei er skylde ned til 4. leden. — Paven må avslå denne bøna, men han går likevel så langt at han fritar øyfolket frå regelen om at ingen må gifta seg med kvarandre om dei er skylde i 7. leden eller nærare. Han seiast at erkebispemenn kan stemna lydbispane sine og med råd frå dei og andre fromme menn gi dispensasjon slik at øyfolket får høve til å gifta seg om dei er skylde både i femte, sjette og sjuande led. Nærare kan han ikkje gi dei høve til å stifte ekteskap med kvarandre.

Dette brevet har inga datering, og namnet på øya vert ikkje nemnd.² Holtzmann meinte at brevet var frå tida mellom 1164 og 1181, av di det høver med tida for dei andre diploma det vart funne saman med. Men kva øy er det så tale om her? Kvar finn vi på midten av 1100-talet ei øy 12 dagsreiser borte frå Noreg og frå andre kristne land der slike problem kunne verta så påtrengjande at saka deira vart førd like til paven i Rom?

Dei samtidige skriftlege kjeldene om norske tilhøve på 1100-talet er ikkje så mange at vi ikkje med glede helsar velkomen alle nye tilskot vi kan koma over. Desutan er det ei underleg stemning av menneskeleg tragedie over dette dokumentet: Eit naudrop frå eit isolert lite samfunn her nord som har kome ut i den fortvila situasjonen at folk ikkje lenger kan gifta seg utan i konflikt med tru og samvet og med lov og rett. Individuell og kollektiv velferd vert råka av reglar som ikkje trong verta så vanskelege å fylgja i dei tettfolka landa i Sør- og Mellom-Europa. På denne øya i nord, trugar dei ætt og samfunn med utdøying på eine sida, om folk er lojale, på den andre sida trugar dei sjel og æveleg frelse om folk set seg ut over reglane. Kvar er denne øya, og kva folk er det som er komne opp i dette uføret?

Holtzmann meinte det måtte vera Island det var tale om. Han var likevel så mykje i tvil at han jamførde sigletida med det han kunne finna i andre latinske kjelder, og han spurde også Rudolf Meissner til råds. Meissner som kjende den norrøne litteraturen, var også i tvil, men han rekna likevel Island for å være det rimelegaste. — Knut Robberstad har sidan vore inne på spørsmålet i samband med gamal retts-skipnad, og han hevdar at brevet må gjelda dei norske utbygdene på Grønland, men utan å koma med noko beinveges prov for at det må vera slik.³

Nå ser det ut til å vera noko nordmenn vel visste om på denne tida, at Grønland slett ikkje var noko øy, men at det tvert om låg på den store land-bogen som gjekk nordanfor Noreg og Island og i boge vidare vestover og sørover. Etter norrøn tenkjemåte låg Grønland på dei strendene der folkevisa har sitt Trollebotn:

„Frå Bjarmeland går landet til utbygdene i mot nord, like til bort mot Grønland“, heiter det i ein gamal islandsk geografi frå slutten av

1200-talet.⁴ Både Gripla og andre skildringar av land og lægje i norrønt mål, fortel om det same.⁵ Islandske segner fortel endåtil om ein mann, Hall Geit, som tok seg til å gå til fots frå Grønland og fram til Noreg, og då tok han vegen nett over denne landbogen austover. Han hadde med seg ei geit på ferda. Det var geita som heldt liv i han med mjølka si til han nådde fram att til folk i Noreg.⁶

„Faren“ i Kongsspegelen veit mykje om Grønland og om tilhøva der, og for han er det klårt at landet heng saman med fastlandet. Han har gode grunnar for å meina slik også:

„Og når du spør om storleiken på landet eller om det er øyland eller fastland, då trur eg at ingen veit storleiken på landet, men alle seier det at det er fastland, og fast med andre fastland, av di det er klårt at der er mange av dei dyra som folk veit fødest på fastlandet og ikkje i øyland.“ (Kongsspeg. kap. 38).

Resonnementet er klårt og greidt og i full orden. Det er berre det at vi i dag veit at våre dyreslag må ha kome seg til Grønland over polar-isen. Om våre geografar seier at Grønland er ei øy, Kongsspegelen at Grønland heng saman med fastlandet, så har bae partar rett, alt etter som vi reknar med isen eller ikkje. — Eitt ser ut til å vera visst: Både på 1100-talet og seinare, stod Grønland for nordmenn og for andre her nord som fastland og ikkje som ei øy. Dette må då vera ei avgjerande innvending mot å tru at det er Grønland pavebrevet siktar til med sitt *insula quedam*, „ei øy“.

Ei av dei øyane som må ha lege mest isolert i heile det norrøne kulturområdet, må ha vore Grimsøy nordanfor Island, eller som det stødt heiter i islandske brev og diplom: *Grimsey fyrir norðan land*. Denne øya ligg 5—6 mil mot nord utanfor Nordlandet på Island, i eit stormfullt og lunefullt hav-strok.

Grimsøy er omlag 5 km lang og ein 2—3 km breid. Der er i dag 9 gardar, prestegard og kyrkje, og i fyrre hundreåret budde der ca. 100 menneske: „Af Grimsøs afsides beliggenhed følger, at beboerne kun sjælden har nogen forbindelse med det faste land, to rejser i løbet af hver sommer ind til Akerøre er det for Grimsøbønderne sædvanlige. Til ulæmperne ved øen hører også vanskeligheden ved at få eller i

længre tid beholde nogen præst, skønt det lille kald ved forskellige begunstigelser og læmpelser søges gjort mere tilløkkende,“ skriv Kålund i 1870-åra.⁷

Grimsey fekk si kyrkje vigd av biskop Jon Ogmundarson, den heilage. Vi har ennå eit forvitneleg brev om gods og innkomer ved denne kyrkja, der fyrste bolkane må vera sett opp så tidleg som mellom 1110 og 1120 ein gong.⁸ Dette brevet nemner merkeleg nok to geistlege som skal gjera teneste ved Grimsey-kyrkja.

Grimsey var, og er på mange måtar framleis, ein av dei mest isolerte utpostane i vår heimslut, og ein kunne godt tenkja seg at det måtte verta vanskar med dei katolske giftarmålsreglane ein slik stad. Sigletida frå Noreg kan også høva så nokonlunde (12 *dietas*), om ein reknar dietas for å vera halv-døger og held seg til slike opplysningar som den Snorre har om Torarin Nef, som siglde på 4 døger frå Noreg til Island.⁹ Ville ein nordom Island og til Grimsey, kunne det nok ennå gå eit par døger. — Med Torarin er det nå helst tale om ei rekord-sigling, og ikkje om vanleg sigletid og faste reknemåtar. —

Det er ein ting som ikkje høver på Grimsey med det som er fortalt om øya i pavebrevet: Det er nok så at farleia mellom Grimsey og Øyafjordsbygdene på Island er stygg og fårleg, men brevet nemner at øya skal liggja 12 dagsreiser borte frå andre land. — Mellom Island og Grimsey er det berre ein 5—6 mil.

Ville grimsøyingane henta seg koner, fanst det mange kristne kyrkje-lydar på Nordlandet som måtte kunna hjelpa dei or vanden. Bispesetet på Holar vart til så tidleg som i 1106, og det måtte vera naturleg om dei søkte dit for å få hjelp og råd i ei slik sak, og bygdene på Nordlandet var så vidt store, at det måtte vera lett å finne fram til gifte som ikkje streid mot reglane. — Vi må difor gje opp tanken om at det kan vera Grimsey pavebrevet gjeld. —

Når det i brevet er tale om „andre land“, så er det sjølv sagt andre kristne land det gjeld. Det var mellom kristne at øybuane måtte henta konene sine. Vi kan difor også tenkja oss at øya kan liggja slik til at dei vel kan ha andre folk innpå seg, men at desse folka ikkje er kristne.

Kan det tenkjast at vi kunne leita etter denne øya nordover, og finna ein kyrkjelyd på ei øy der dei har heidne samiske eller karelske folk attved seg?

Ennå på 1300-talet er ikkje kristningsarbeidet kome lenger i Nord-Noreg enn at Mariakyrkja i Troms vert nemnd for *juxta paganos*, „nær ved heidningane“. Det var Håkon Håkonsson som let byggja denne kyrkja og som kristna kyrkjesoknet der. I Håkon Håkonssons saga vert det også sagt at han kristna Malangen, og grensa for det eigenlege norske og kristne landområdet ser lenge ut til å ha vorte rekna for å gå der. Denne grensa nemner m. a. Rimbegla.

Nordanfor denne grensa over Malangen var det berre spreidd busetnad av isolerte norske kolonistar til lenge etter Håkon Håkonsson si styringstid. Fyrst i 14. og 15. hå. tek nordmennene til å setja seg ned som fast busette i Finnmark.¹⁰

Det er såleis ikkje noko i vegen for at ein kristen koloni nordover langs strendene mot Ishavet kunne omtalast slik det vert gjort i pavebrevet. Busetnaden både i førhistorisk og i historisk tid gjekk nett for seg fyrst og fremst på øyane, og når det gjeld fråstanden, så fortel Ottar, då han var og vitja kong Artur, at det tok han 6 dagar å sigla frå Malangen til Nordkapp. — Med 12 dagars sigling ville vi kunna tenkja oss ei øy t. d. ein stad i Varangerfjorden.

Her møter ein den avgjerande innvendinga at vi ikkje har noko arkeologisk materiale som vitnar om ein slik større norsk eller kristen koloni på denne kanten i det 12. hå. Vi har sporadiske funn slike som ei grav med ein vaksen mann og eit barn frå Vardøy frå 11. hå., og frå oml. hundre år tidlegare har vi ei kvinnegrav frå Ekkerøya i Varangerfjorden. Nokon opptakt til, eller vitnemål om ein kristen koloni så tidleg som på 1100-talet, finst ikkje.¹¹

Trass i Kongsspegelen si påvising av Grønland som fastland, er det ikkje til å unngå at vi får hug til likevel å leita vestover att etter øya i pavebrevet. Vi skal hugsa på at når Kongsspegelen drøfter spørsmålet om Grønland er øy eller fastland, og fører inngåande prov for synet sitt, så viser dette i seg sjølv at det må ha rådd ulike meiningar den tid ordskiftet mellom „Sonen“ og „Faren“ vart førd i skrift. —

I dei latinske kjeldene er tanken om at Grønland er ei øy på ingen måte noko ukjent:

I Edward Confessor si styringstid (1024—66) let han setja saman eit lovverk for riket sitt på dei Britiske øyane. I innleiinga til desse lovene er både Island og Grønland øyar utanfor Skandinavia: *omnes insulas ultra Scanciam, scilicet Islandiam et Groenlandiam, quæ sunt de appendiciis Norveicæ*.¹²

Lovverket til Edward Confessor er ikkje åleine med denne meininga si. I same hundreåret skriv Adam av Bremen om *insulas Island et Gronland* i si *Historia*,¹³ og utførlegare har han same staden: *Sunt autem plures aliæ in Oceano insulæ, quarum non minima est Gronland, profundis in Oceano sita, contra montes Svedicæ vel Ripheæ juga*.¹⁴ — Grønland er her ei øy mellom mange ute i storhavet, og ikkje den minste av dei. —

At Grønland er ei øy, er såleis ei oppfatning som har gamal hevd mellom lærde forfattarar. Frå hundreåret før vårt pavebrev finn vi i alle høve to sikre døme på at dei reknar både Grønland og Island for å liggja ute i det store Oseanet. — For den saks skuld høver det godt å tru at Grønland er øya med dei vanskelege giftarmåls-problema. —

Med dette kjem vi til det andre spørsmålet: Kan det nå også høva med dei sigle-tidene til Noreg og andre land, som er nemnde i pavebrevet?

Pavebrevet seier at denne kristne kyrkjelyden ligg 12 dagsreiser borte. Nå er vi så heldige at vi har nedskrivne dei gamle sigletidene til Grønland: Då tradisjonskunnige islendingar tidleg i 12. hå. sette saman islensk tradisjon i Landnámabok, hadde dei bruk for også å setja Island inn i eit geografisk verdsbilete. Dei gjorde dette på den måten at dei nemnde opp fråstanden etter dei vanlege siglerutene til land og stader kring Island, — og i innleiinga til Landnámabok står det:

„Så seier kunnige menn at det frå Noreg, frå Stadt, er 7 døggers sigling mot vest til Horn på austsida av Island. Og frå Snæfellsnes, der det er stuttast, er det 4 døggers hav å sigla mot vest.¹⁵ Det vert og sagt at om ein sigler frå Björgvin til Hvarf på Grønland, då må ein sigla tolv mil sunnan-for Island.“

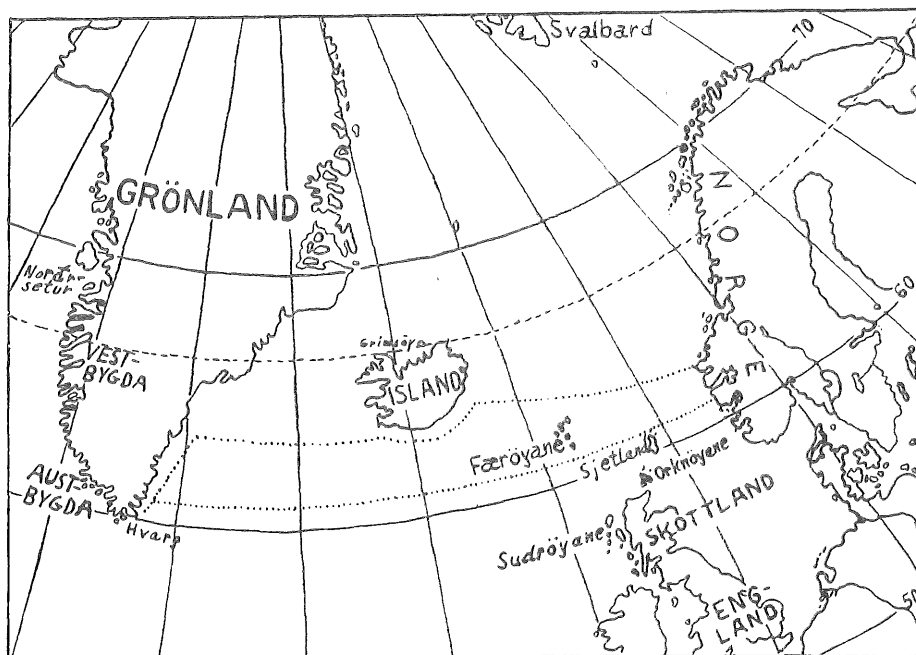

Fig. 1. Den nordlege og sørlege sigleleia til Grønland.

Her er det altså rekna med ei sigletid på 7 døger frå Noreg til ein kjem under Island, og 4 døger frå ein slepper Island til ein kjem inn til Hvarf på Grønland, d. v. s. til stroket omkring Iluafjorden og Kap Farvel, der kyrkjestaden Herjulfnes låg. Nå tok det også minst eitt døger frå dei kom under Island ved Horn, til dei slapp landet att ved Snæfellsnes, så ei samla sigletid til Grønland etter denne leia ville verta mellom 12 og 14 dagar frå Noreg etter norrøn reknemåte.

Nå er det i Landnåma nemnt også ei anna sigle-lei til Grønland, enn den som gjekk frå Stadt og opp under Island: Dei kunne sigla beinveges frå Bergen, 12 mil sør av Island og så koma beint til Hvarf ved sør-pynten av Grønland. Denne vegen er noko stuttare enn å sigla opp under Island, og vart også den mest brukte.¹⁶ Etter dei andre tidene som er nemnde for den nördste leia, må vi tru at det etter den sørlege ville taka omlag 12 døger etter den norrøne reknemåten. — Pavebrevet

talar om „tolv dagsreiser og meir borte frå Noreg“. Vi må tru at nett på denne måten ville dei i norrøne strok i det 11. og 12. hå. ha omtala sigletida til Grønland, alt etter som dei rekna sigling i den nordlege eller sørlege leia (sjå fig. 1).

Så merkeleg det enn kan høyrast, ser siglinga frå Noreg på Grønland ut til å ha vore ei langdistanse-sigling utan at Grønlands-fararane tok land nokon stad før dei kom inn til Herjulfnes. Det er sanneleg litt av eit vitnemål om sikker navigering og overlegen sjømannskap, at slikt kunne gjerast utan kart og i åpen båt.

Hauk Erlendsson som samanarbeidde eldre redaksjonar av Landnåma tidleg på 1300-talet, veit meir om denne sørlege sigleleia frå Hernar utanfor Bergen og beinveges til Grønland. Han tek med meir av kursføresegnene for denne leia enn eigenleg trengs for skildringa av kvar Island ligg, men så var også Hauk svært interessert i ferder og i framande land og folk, noko utgåva hans av Landnåmabok ber vitne om elles også. Då han var utanlands, budde han ei lengre tid i Bergen, og hadde der høve til å få høyra om Grønlands-siglinga frå dei som sjølv for denne beinveges leia:

„Frå Hernar i Noreg skal ein sigla beint mot vest til Hvarf på Grønland, og då sigler ein nordanfor Sjetland, slik at det berre er så at ein har klårt utsyn over havet, og sunnanfor Færøyane, slik at sjøen går midtlides, og slik sør av Island at dei har fugl og kval derfrå.“

På denne sørlege Grønlands-leia kom ein nær oppunder Unst, den nørdeste av Sjetlandsøyane, og det måtte vera lett å stikka innom Nordwick, om det vart turvande å søkja hamn. Av kursføresegnene ser det likevel ikkje ut til at det var vanleg å søkja land nokon stad på Grønlandsruta. Når ein slepte Færøyane, la ein samstundes ut på den lengste sigling over ope hav, som må ha vore til på leiene mot utbygdene.

Denne „beint vest“ siglinga som her fører frå Hernar ved Bergen (ut Hjeltefjorden) og til det gamle Hjaltland (Sjetland), vidare i same ætt til Grønland, er ein siglemåte som framleis er vel kjent på Vestlandet. Stadt er utgangspunktet for ei anna slik „beint vest“-lei som fører til Færøyane, mykje brukt ennå under dei illegale ferdene under siste krigen.

Ved å velja utgangspunktet slik at ein kan halda „rett vest“ mot målet, vert navigeringa svært einfald, noko som var like viktig for motorbåtar som siglde etter lomme-kompassa under krigen, som for skutene i norrøn tid som skulle navigera etter sol, vind og stjerner.

Leia nordanfor Sjetland over Nord-Atlanteren til Grønland er også ei slik „rett vest“-lei med sikte så godt nordanfor spissen av Grønland at ein kan tåle mykje avdrift mot sør, før ein kjem i fåre for å sigla framom landet utan å sjå det.

Noko serleg livleg ferdsle har det nok aldri vore etter Grønlands-leiene. På den tid då utvandringa var slutt, og busetnaden hadde stabilisert seg, har det vel sjeldan vore meir enn eitt eller to handelsskip kvart år på ferd over til Hvarf etter desse rutene. Då foreninga med Noreg kom i 1260-åra, gjekk handelen på Grønland over til å verta eit slags kongeleg monopol, og eit skip, „Grønlandsknarren“, skulle gå kvart år med varer over til dei norske koloniane i Aust- og Vestbygdene.¹⁷

Dette handelsskipet til Grønland er nemnd fleire gonger på 1300-talet, i 1325 og ofte i 1340- og 1360-åra. I slutten av det siste ti-året sakk skipet nord for Bergen på heimveg frå ei av Grønlands-ferdene. Alle ombord kom seg i land. I eit brev frå 1568, utferda av kong Fredrik II., vert det også nemnd at grønlendingane var lova heile 2 skip kvart år.¹⁸

Hovudsambandet med verda utanfor for grønlendingane, må nett ha vore desse store knarrane som kom frå Vestlandet med korn og med andre turvande varer. Med desse båtane kom kjøpmenn som gjerne overvintra på Grønland, prestar som skulle gjera teneste ved kyrkjene, ein og annan framand som slo seg ned i bygdene der, som gifte seg og tilførde samfunnet nytt blod.

Det grønlandske samfunnet som frå først av hadde fått det meste av nybyggjarane sine frå Island, miste etter kvart kontakten med ættene og gardene i dette gamle heimlandet. Det var Noreg som hadde kornet, brød-kornet og andre av dei varene grønlendingane trong. I Noreg kunne dei også få omsett varene sine til noko-nær europeisk marknadspris, og dei norske kongane og farmennene kunne mønstra skip og kapital

som til skulle for å ta på seg slike handelsferder der det både måtte rustast vel, og der det fanst så store sjansar både til vinning, — og til tap.

Om det såleis ikkje er heilt i samsvar med dei geografiske så svarar det til dei reelle tilhøve når bodet til pavestolen har fortalt at Grønland låg 12 døgers ferd borte, ikkje berre frå Noreg, men frå andre land i det heile. — Med Island var det lite og inga sigling, så der var det inga hjelp å få i dette spørsmålet. Grønland har dessutan ikkje skog til båtbyggjing, og det kunne verta så vrient å koma frå Grønland til Island, at folk som ville dit måtte til Noreg og til Bergen først, for så sidan å finna seg far derfrå og til Island!

P. A. Munch seier det såleis: „Handelen paa Grønland synes, - - - fornemmelig at være dreven fra Norge af, og dets forbindelse med Norge saaledes at have været hyppigere enn med det langt nærmere Island.“¹⁹

Sambandet med Island må såleis ha vore temmeleg tilfelleleg for grønlendingane på 1100-talet, og noko ein ikkje kunne rekna med til vanleg: Båtar som skulle til Island kunne reka av og koma til Grønland. Skip som for i leiene mellom Vestlandet og Hvarf, kunne reka av og koma til Island. For skip som tok den nordlege Grønlandsleia kunne det vel av og til falla naturleg å søkja land t. d. på Vestmannaøyane. I 1218 høyrer vi om ein slik knarr på ferd frå Grønland med ein harding som styresmann, som tek land der og vert rana for gods av den mektige Sæmund på Odde.²⁰

Om ikkje skipa fekk full ladning med seg frå Grønland, kunne nok kjøpmennene vera interesserte i å ta inn noko meir last ved å fara den nordlege leia og gå innom Island. Kanhenda er det nett slike tilhøve som gjer at det i 1387 kjem heile 4 skip frå Grønland til Island.²¹ Det store talet på skuter som tok ut frå Grønland nett dette året, kan ha delt varemengda på så mange kjølar at det vart lite gods på kvar.²² Det kan også vera grunnen til at så mange av dei gjekk under Island etterpå. — Det kunne nok såleis stundom by seg eit høve til å koma beinveges frå Grønland til Island, men å koma beinveges attende, må ha vore så å seia uråd.

Slike samband mellom Island og Grønland at grønlendingane kunne vona på noko samgifte med islendingar, har nok ikkje funnest. Pavebrevet si fråsegn om det sambandet øyfolket hadde med omverda på 1100-talet, høver altså fullt ut på Grønland og grønlendingane: Det var 12—14 døger etter vanleg rekning å fara i skyss med knarrane, både for å koma til Noreg, og for å koma til andre land i det heile, der dei kunne ha von om å finna seg uskyldde ektemakar.

I den grønlandske kolonien si velmaktstid fanst det 190 (rettare 210?) „bygder“ i Austbygdene og 90 i Vestbygdene, seier Bjørn Jonsson. Det må altså då ha funnest bortimot 300 gardar. Med ein 10 menneske på kvar gard, skulle det verta eit folketal mot slutten av 1100-talet på ikring 3000 menneske, rundt rekna, — kanhenda noko meir.

Tek ein så utgangspunktet attende ved år 1000 og reknar at det med den første innflyttarflokken på 14 skip, som sagaen fortel om, kom 350—400 menneske, og sidan berre nå og då nokre nye innflyttarar utan skyldfolk på Grønland, så er det vel skjønleg at det måtte koma til eit kritisk punkt då det var så å seia uråd å finna ektemakar som var mindre skylde med kvarandre enn 7. leden.²³ Vi skal også hugsa på at i desse tidene rekna dei med også „andeleg skyldskap“ som ei hindring for giftarmål. Slike former for skyldskap oppstod t. d. mellom barnet og dei som var fadrar for barnet i dåpen. Ikkje nok med det; dei som stod fadder kom også i andeleg skyldskap både med kvarandre og med foreldra til barnet.

Nå hadde den norrøne kyrkjeprovinser ikkje teke det så serleg ålvorleg med desse skyldskapsreglane tidlegare. Dei må med godt samvet ha gift seg i alle høve like til 5. leden, og det er rimeleg at føredømet her er dei reglane som vart praktisert i den angelsaksiske kyrkja.²⁴ — På våre kantar tok dei heller ikkje *colibatet* som eit absolutt påbod, så dei kan i det heile ha vore mindre strenge med giftarmålsreglane. —

Dette nyfunne pavebrevet vitnar om at det må ha vorte ein snunad på tilhøva med giftarmålsreglane til det strengare. Det vert også nemnt at „sæle Gregor gav dei nyomvende anglane løyve til å stifta ekteskap i 4. leden“, men at Gregor sjølv kalla attende dette løyvet seinare. Når dette vert fortalt i brevet, så er det nok ikkje berre for å syna det

kyrkjelege føredømet for kor langt ein slik dispensasjon har gått for eit heilt folk, men også for å peika på at dette vart gitt i eit serhøve, og at same paven som gav dispensasjonen, kalla han attende, så snart han såg seg høve til det. — Om den norske kyrkjeprovinsen hadde vike av frå det universalkyrkjelege i desse reglane om ekteskap mellom skyldfolk, hadde paven full rett til å skipa nye reglar i samsvar med *canones*, når han meinte det var turvande. — Det er dette som er sagt, og styrkt med pave Gregors autoritet.

Nå veit vi også bakgrunnen for at øyfolket måtte be om lempelegare reglar når det galdt giftarmål mellom nærskyldte. Av eit brev (1187—1191) frå pave Clemens III., kjenner vi til at Nicolaus Brekespear, seinare pave Hadrian, fastsette at folk i den norrøne kyrkjeprovinsen skulle få løyve til å gifta seg om dei var skyldte i 6. leden, då han vitja Norge som apostolisk legat i 1153 (eller 1152).²⁵

Dette løyve frå den seinare pave Hadrian, måtte, sjølv om det ikkje heldt på sju-mennings-forbødet, slik vi finn det både i Gratians Dekret og i våre eldste provinsiallover,²⁶ likevel kjennast som ei innsnevring av tidlegare reglar. Det må nok vera dei nye universalkyrkjeleg farga påboda frå kyrkjemøtet i Nidaros som har fått folket i den norrøne utbygda til å reagera. Nett ei slik innsnevring av høvet til å gjera giftarmål, måtte råka eit samfunn som det grønlandske serleg hardt. Det fanst berre omlag 3000 menneske der, og skyldskapsbanda må ha vore temmeleg fletta inn i kvarandre gjennom ein innavl som hadde gått for seg i ein 5—6 ættleder. — Det ville vera rimeleg om dei kjærde denne saka til paven, om dei elles hadde midlane til det. —

Desse ekteskapsreglane hadde nemleg sin serlege funksjon i kurien sitt juridiske og økonomiske system: Dei høyrde til den slags påbod og forbod som gav pavestolen store innkomer. Om nokon braut skyldskapsreglane ved giftarmål, var det straks store bøter til kyrkja, — slik var det også etter den formuleringa desse påboda fekk i dei norske lovene.²⁷ — Men den utvegen stod alltid åpen at dei kunne søkja paven om dispensasjon, men det kosta, og det var ikkje mange som såg seg råd til slikt. Robberstad nemner eit par døme på pavebrev der det vert gitt dispensasjon frå føresegnene om giftarmål mellom nærskyldte i den

norske kyrkjeprovinsen ut frå ulike omsyn: Eine gongen for å få semje mellom to stridande ætter, andre gongen for at ein adelsmann skal få høve til å gifta seg etter sin stand.²⁸

Grønlandingane har etter det brevet fortel, søkt om dispensasjonen, og dei har fått han. Dei har nok også måtta bera kostnadene ved å føra bøna si så langt som til pave-stolen. Kva det var grøn-landingane hadde å leggja til sine bøner og gode ord i slike høve, høyrer vi om i Grønlandingatåtten i Flateyjarbok, der det er fortalt om Einar Sokkason frå Brattali si ferd til Noreg i 1120-åra for å skaffa Grønland eigen biskop: Einar „hadde med seg mykje tannvarer og swardreip til å koma seg fram hjå hovdingane med.“²⁹

Grønland var på denne tida ikkje noko fattigmanns-land. Vel var det ein utpost i verda, og vi kan kanhenda tenkja oss at det ikkje alltid var så sprekt med levemåten der ute i utbygdene under isjøklane, men likevel er det slik at i det 12. hå. må Grønland ha vore temmeleg velstående også sett frå europeisk synsstad. Dei grønlandske bøndene hadde på denne tida ei inkomstkjelde for seg som dei kunne få ikkje lite vinning av, samanlikna med inkomstene elles i norrøne bygder.

Einar Sokkason hadde med seg tannvarer og swardreip som serleg vørdelege gåver til hovdingane. Mellom eksportvarene til grønlandingane nemner Kongsspegelen slakt, skinn og anna av sau og

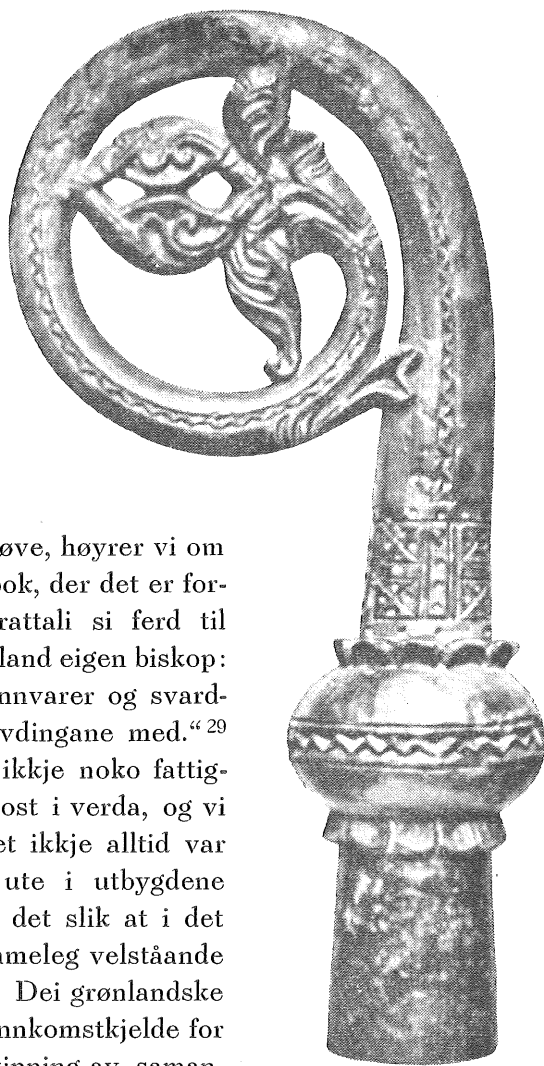

Fig. 2.
Bispestav
av kvalrosstann
frå omlag 1200,
funne
på Gardar.

oksar, selskinn, men også reip, „svardreip“, skorner av kvalross-skinn og desutan kvalross-tenner. — Det må ha vore gode handelsvarer dette, for Kongsspegelen seier at utanom ære og vitehug, er det hugen til vinning som driv folk til å fara dit ut: „For allstad leitlar folk etter gods, der dei har spurt at det er vinning å få, om det så kan vera stor fåre med det.“³⁰

Mellom dei grønlandske varene som kjeldene her nemner for oss, er kvalross-reip og kvalross-tenner, to produkt som ikkje er vanlege handelsvarer frå andre norrøne bygder på denne tida. Både desse reipa og tennene var mykje etterspurde på dei europeiske marknadsstadene. Reipa var seige og uvanleg sterke, ikkje 60 mann kan slita dei sunde ein gong, seier Kongsspegelen. Desse svardreipa vart nytta til taugverk og var m. a. framifrå land-taug for større skip og båtar. Så langt sør som i Köln var dei vanleg marknadsvare i 13. hå.³¹ Kvalrosstennene var høgt i kurs som kostsamt emne til å skjera ut relikvieskrin, bispestavar og pyntesaker i (sjå fig. 2). Dei var høgt verdsette som handelsvarer, og vart betalt med store summar når dei vart bydd ut til sal av kjøpmennene på det europeiske fastlandet.

At grønlendingane hadde desse tannvarene og svardreipa har utan tvil sett denne utbygda i ei serstode mellom andre norrøne utbygder i vest. Dei har hatt ei serleg rikdomskjelde som har gjort Grønland til ein tillokkande handelsstad for norske farmenn. Det har også gitt bygdene på Grønland serlege økonomiske føremuner, eit tilskot av bytevarer, „kontantar“, som kunne vega opp i nokon mon sume av ulempene ved å ha så lange handelsvegar.

Dei lange sigleleiene til Grønland har nå elles hatt den føremunen for dei som siglde dit, at grønlendingane alltid var budde på å kjøpa dyrt. Kongsspegelen (n.st.) seier i alle høve det: „På Grønland er det slik, som du venteleg kan vita, at alt det som kjem dit frå andre land, det vert dyrt der, for landet ligg så langt ifrå andre land at folk fer sjeldan dit. Og alt det som dei skal hjelpa opp landet med, det må alt kjøpast frå andre land, både jarn og alt det tømmer som dei skal byggja hus av.“

Vi veit ikkje kva tid grønlendingane først vart klåre over den rikdomskjelda dei hadde i kvalross-flokkane sine, men det er sermerkt at

før busetnaden i bygdene på Grønland har vi berre få og små funn av kvalrosstann i Europa.³² Det første verkelege kunstnarlege stykke av kvalrosstann er eit lite angelsak-sisk krusifiks, og etter stilen ser det nett ut til å ha vore utskore på Eirik raude si tid, straks før 1000, då oppdagings-ferdene til Grønland tok til.

Det er først på 1100- og 1200-talet at sakene av kvalross-tann vert verkeleg talrike. Ei stund dominerar desse ten-nene heilt marknadene i Nord-Europa, og trengjer mest ut bruken av afrikansk elfen-bein. — Elfenbein er heller sjeldsynt i denne tida, men det fins. „Olifanten“, jakt-hornet som m. a. har vore i landgreve Albrecht III. si eige, er frå denne tida.³³ — Med stor utbreidsle finn vi då kvalrosstener i sal og som arbeids-semne utover heile Skandi-navia, dinest mykje på dei Britiske øyane, i Nord-Tysk-land, i Rhinstroket og i Nord-Frankrike (sjå fig. 3 og 4).

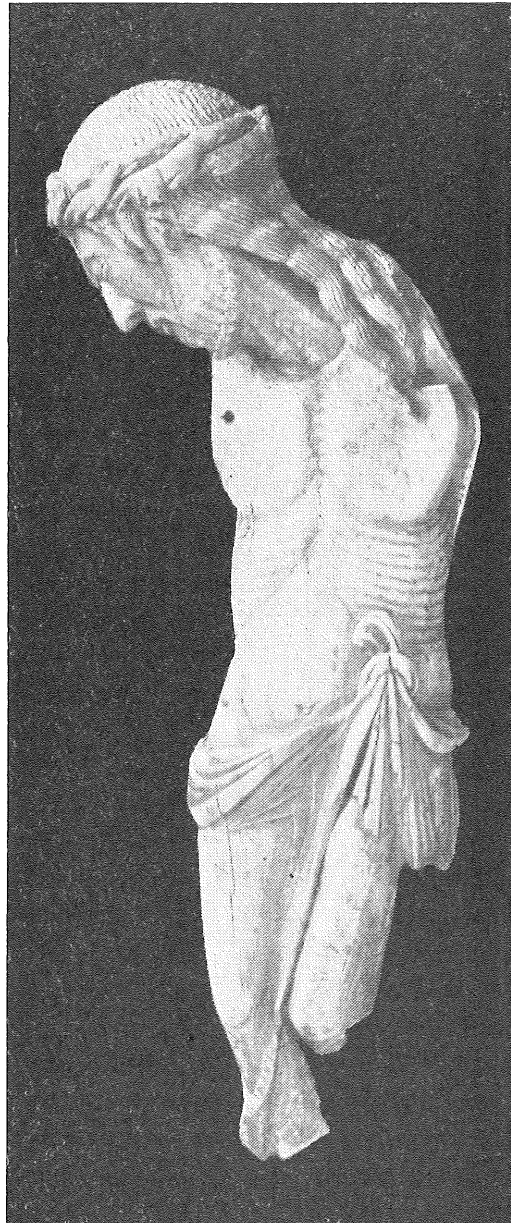

Fig. 3. Kristus skoren i kvalrosstann.
Frå oml. 1250, funnstad ukjent,
nå i Kunstindustrimuseet i Oslo.

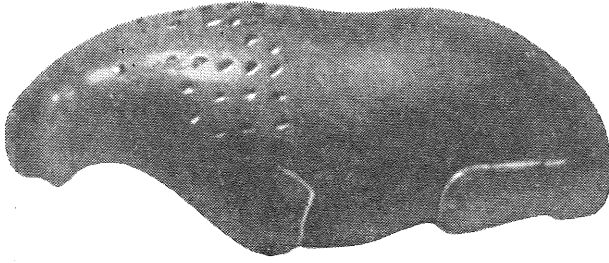

Fig. 4. Kvalross-figur i kvalross-tann.
Funnt frå Tyskebruggja i Bergen

Hovudleverandøren av desse kostesame tennene må utan tvil vera Grønland, og på Grønland var og er kvalrossen mest å finna i stroket nord for Holsteinsborg, der grønlendingane hadde fangststaden *Karlsbúðir*. Her er det fint

blåskjel-beite, og ein vanleg tilhaldsstad for kvalrossen (fig. 5).³⁴

Karlsbuene låg i det dei gamle nemnde for *Norðrsetr*, „fangststadene i nord“. Dit tok det 6 dagar å ro med 6 mann på ein seksæring frå nørdeste gardane i Vest-bygdene, heiter det i ei gamal skildring av Grønland som islendingen Bjørn Jonsson skreiv av omkring 1600.³⁵ Så lang veg som dette var, skulle det ikkje lite båtar, folk og reiskap til for å draga på slike fangstferder. — I ein stutt bolk etter den eldre sagaen om Skald-Helge og tåtten om Tordis, seier Bjørn Jonsson i sine Grønlandske Annaler: „— alle storbøndene på Grønland hadde store skip og skuter til å senda til Nordseter etter fangst, med alle slags fangstreiskapar og tilhogne stokkar. Stundom for dei med sjølve også, slik det er fortalt mange stader i fråsegnene både i Skald-Helge saga og også i denne tåtten om Tordis.“³⁶

Det er her utan tvil tale om ekspedisjonar som fer på kval- eller kvalross-fangst. Dette kan vi slutta oss til av det som er fortalt om at dei hadde med seg tilhogne stokkar forutan dei vanlege veide-reiskapane på desse ferdene. Desse tilhogne stokkane, *telgðir víðir*, trengst i stort tal nettopp under jakta på flokkar av kval eller liknande havdyr, slik denne jakta vart driven i norrøne bygder langt utover i mellomalderen:

Stokkane vart kasta ned i sjøen etter dyreflokkane for å skrema dyra mot land. Islandske handskrifter frå 16. hå. har teikningar av slike jakt-scener, der stokkane ligg og flyt i sjøen attom kvalen som har rendt seg opp (fig. 6).³⁷

Fig. 5. Kvalross ved Grønland.

Ein kvalross-fangst i større stil krov både gode båtar og eit stort oppbod av folk til sam-jakt. Så lang som ferda til Nordseter var, gjekk det nok eit par-tre ættleder etter landnåmet før dei hadde økonomisk makt og folkeoverskot nok til å driva organisert jakt etter kvalrossen i utbygdene.³⁸ Før mot slutten av 1000-talet kan dei difor ikkje ha makta verkeleg å utnytta denne rikdomskjelda si i nord.

Albertus Magnus skildrar på slutten av 1200-talet korleis dei dreiv jakt på kvalross som dei kom over på land: Jegaren flensar laus ei stripe av skinnnet ved halen på dyret og fester taug i skinnstripa, slik at dyret ikkje kan koma seg undan. Sidan kastar han stein på kvalrossen og drep han på det viset. Denne bindinga av dyret i ei strime av skinnnet, kjenner vi også til frå vanleg kvalfangst der dyra vert drivne på land.³⁹

Når vi har nemnt så vidt mykje om denne serlege bakgrunnen for økonomien i dei norrøne utbygdene på Grønland på denne tida, kjem det av at nett det 12. hå. på Grønland, då Nordseter-ferdene i større mon vart mogleg, samstundes syner mange sermerke på eit stort øko-

Fig. 6. Kvaljakt med stokkar:
Etter teikning i islandsk handskrift frå 16. h. å.

nomisk oppsving. Det er i dette hå. Grønland arbeider seg fram til eigen bispestol, byggjer den store steinkyrkja i Kvalsøy (nå Qaquortoq)⁴⁰ (sjå fig. 7) og søker paven om dispensasjon frå dei nye universalkyrkjelege giftarmålspåboda. — Samstundes tek vi til å sjå kvalross-tennene frå Grønland spreida seg utover heile Nord-Europa.

Pavestolen på si side kan også ha hatt si interesse av å få eit tilskot frå Grønland på eitt eller anna vis. Ei av oppgåvene for Nicolaus Brekespear på ferda til Noreg, var å få innført ein beinveges skatt til kurien, ei lita avgift av kvar husstand som skulle gå beinveges til pavestolen, Peterspengen. Slike avgifter var alt pålagde på denne tida i Danmark, England og Polen, og innkomene kom vel med i ei kamptid for pavestolen, der pengemidlane ikkje var det minst viktige.⁴¹

I *camerarius Cencius' Liber censuum* frå 1192 finn vi lista over dei bispedøma i den norske kyrkjeprovinsen som skal yta Peterspengar. Det er Nidaros, Bergen, Stavanger, Hamar, Oslo, Orknøyane og Suderøyane.⁴² Korkje Grønland, Island eller Færøyane er mellom dei som skal betala denne skatten beinveges til pavestolen. Dei bispedøma som skal svara skatten, er alle slike som var representerte ved kyrkjemøtet i Nidaros då erkebispstolen vart grunnlagt, og dei av Vesterhav-øyane som er med, er slike som alt kjende skatten gjennom krava frå erkebispstolen i York, der avgifta alt hadde hevd. Korkje Grønland, Island eller Færøyane hadde utsendingar ved møtet i Nidaros, og først i 13. hå. kjem bispedøma i desse norrøne landområda med i pavestolen sine lister over dei som skal yta Peterspengar.⁴³

Både pavelege legatar og norske erkebisp har i alle høve eit serleg auga til langt utpå 1300-talet for dei verdfulle varene ein kunne få i avgift frå Grønland. Frå 1325 har vi eit brevsifte mellom erkebiskop

Fig. 7. Steinkyrkja i Kvalsøy på Grønland, bygd på 1100-talet.

Eilif i Nidaros og biskop Audfinn i Bergen om retten til tienden av trønderske grønlandsfararar. Audfinn skriv og klagar over at to trøndarar som har handla på Grønland, har nekta å betala tienden sin då dei kom til Bergen på Grønlands-knarren. Erkebispnen svarar på dette at etter det han har frett av gamle Grønlands-fararar han har spurt, har det alltid vore slik at dei har betalt til erkebispnen eller til dei andre prestane i Nidaros, om dei var frå Trøndelag, og slik bør det framleis vera, utan at dei bur vinteren over i Bergen.⁴⁴

To år seinare tek den paveleg legaten Bertrand de Ortolis imot omlag 1 tonn kvalrosstenner (250 stk.) i Bergen. Det er korstogstienden og Peterspengane frå Grønland. Tannvarene vert selde på staden til ein kjøpmann frå Flanderen for den enorme summen av 13 pund sylvturnosar, omlag 11 1/4 kg sylv. — Dokumentet fortel at dei norske bispane var med og gav råd ved salet. —⁴⁵

Dei korstoga som grønlendingane her støttar økonomisk med tannvarene sine, førde til nye handelssamband med Orienten som etter kvarr

bar heim til Europa større og større kvanta elfenbein frå Afrika. I denne konkurransen kunne ikkje dei mykje mindre kvalrossstennene stå seg, prisane gjekk etterkvart ned, og grunnlaget for den gamle handelen med dei grønlandske tannvarene fall bort. — Grønlendingane var med andre ord sjølve med på å finansiera med tannvarene sine dei ekspedisjonane til Orienten som skulle slå føtene under omsetnaden av ei av dei viktigaste handelsvarene Grønland kunne lokka med, — nemleg kvalrossstennene.

Heller ikkje er det sagt at kvalrossflokkane i lengda kunne stå seg mot ei intens jakt og ei årleg nedslakting. Kvalrosshoene får berre ein unge om året, og vi har døme på at ein årleg fangst på vel 1000 dyr i tida frå 1820 og fram til 1870 fullstendig gjorde ende på kvalrossflokkane i så store strok som strendene av Bjørnøya og heile vestsida av Svalbard.⁴⁶

Det er rimeleg at attom det nyfunne pavebrevet står det ikkje berre fjerne og inngifte grønlandske utbygder, men også samstundes bygder med ei viss økonomisk makt som kunne gjeva bøna deira til pavestolen serleg tyngde.

I islandske segner på 1500-talet lever ennå førestellingane om kva umåtelege rikdomar som vart førde med skipa som for frå bygdene på Grønland: Bjørn Jonsson fortel om det grønlandske skipet som gjekk ned ved Hitarneset i 1266, at det rek i land „like til denne dag noko av dei grønlandske kvalstennene og kvalrossstennene som sokk ned der, og som grønlendingane hadde førd ut til sal“. — — „Dei hadde hatt slike store mengder med tenner nedst i skipet, som til anna botn-tyngde eller barlast.“⁴⁷

Det er noko ved desse segnene om det sokne skipet og vitnemålet om den tapte rikdomen som rek i land nå og då, som minner oss om det seinare tider fortel om dei nedsokne spanske kravellane med gulllastene. Ei stund må dei andre norrøne bygdene ha sett på Grønland på noko-nær same måten som seinare tider såg mot vest til koloniane i den nye verda: Vegen var lang og fårane mange, men for den som kom velberga attende med skip og last, venta det ære, og stundom også stor vinning.

NOTER

¹ Deutsches Archiv f. Gesch. des Mittelalters. 1938, s. 383, nr. 1. ² Handskriftet Cott. Vitellius E XIII i Brit. Mus. der dette brevet fins, er ein del skadd av brand, men ikkje verre enn at meininga kjem klårt fram. Det var tanken at Eirik Vandvik skulle ta for seg sjøve handskriftet, restitusjonen og dateringsspørsmålet i annan samanheng. ³ Jfr. Deutsches Archiv f. Gesch. des Mittelalters. 1938, s. 372, note 2, og Knut Robberstad: Frå gamal og ny rett. Oslo 1950, s. 35. ⁴ Jfr. Rafn: Antiquitates Americanæ. Tab. VII, jfr. s. 278 ff. ⁵ Jfr. Grønlands hist. Mindesmærker III. Kbh. 1845, s. 220 og Rafn n. a. s. 293 f. ⁶ Jfr. Poul Nørlund: De gamle Nordbygder. Kbh. 1934, s. 96 og Grønlands hist. Mindesmærker III, s. 524. ⁷ P. E. Kr. Kålund: Bidrag til en historisk-topografisk beskrivelse av Islands Nordlendinge-fjærding. Kbh. 1879, s. 128 f. ⁸ Dipl. Isl. II, s. 441 ff. ⁹ Olav Heil. saga kap. 123. ¹⁰ A. W. Brøgger: Nord-Norges Bosetningshistorie. Oslo 1931, s. 41 ff. ¹¹ Sst. s. 44 f. ¹² Grønlands historiske Mindesmærker III, s. 442. ¹³ Adami Bremensis Historia, cap. 10. ¹⁴ Sst. cap. 37. ¹⁵ Kursen vestover frå Stadt er også kjent i ein notat i kopiboka til Gissur Einarson, biskop i Skálholt 1541—48. Grønlands hist. Mindesmærker III, s. 214. ¹⁶ Jfr. Nørlund n. a. s. 86. ¹⁷ Jfr. Den norske sjøfarts historie I, Oslo 1923, s. 111. ¹⁸ Grønlands hist. Mindesmærker III, s. 30 f. og s. 202. ¹⁹ Det norske folks historie IV, 1. Chra. 1858, s. 380. ²⁰ Sturlunga saga utg. v/Kaalund I. Kbh. 1904, s. 93. ²¹ Islands Annaler, s. 305. ²² Det er fåre for at ein slik stor-transport kan „have udtømt de Grønlandske Varebeholdninger“. I alle høve ser det ikkje ut til å ha fare noko skip frå Bergen til Grønland i 1388. Jfr. Grøn. hist. Mindesm. III. Kbh. 1845, s. 130. ²³ Jfr. G. Indrebø si oppstilling i Nordisk Kultur I, s. 145. ²⁴ Jfr. Robberstad n. a. s. 33. ²⁵ DN. XVII, nr. 8. ²⁶ NGL. I, s. 15, 147, 355, 365 f. og 384. ²⁷ Jfr. Robberstad n. a. s. 36 f. ²⁸ Robberstad n. a. s. 37. ²⁹ Flateyjarbók III. Chra. 1868, s. 445. ³⁰ Jfr. Konungs skuggsiá, utg. v. L. Holm-Olsen. Oslo 1945, s. 29. ³¹ Albertus Magnus: De animalibus. I. XXIV, s. 651. ³² Jfr. t. d. Wencke Sloman: Et sverdhåndtak fra Sundsvall. Viking 1948 s. 21 ff. ³³ Jfr. Kunstsatter fra Wien. Utg. av Nasjonalgalleriet v/Leif Østby. Oslo 1952, nr. 237. ³⁴ Jfr. Nørlund n. a. s. 90 ff. ³⁵ Grønlands hist. Mindesmærker III, s. 228. ³⁶ Sst. s. 242. ³⁷ Jfr. Fridtjof Nansen: Nord i Taakeheimen. Kra. 1911, s. 139. ³⁸ Sjå Nansen sin merknad om vanskane ved slik jakt, sst. s. 135. ³⁹ Albertus Magnus sst. ⁴⁰ Jfr. Nørlund, n. a. s. 32. ⁴¹ Jfr. L. T. Spittler: Von der ehemahligen Zinsbarkeit der nord. Reiche an den päpstlichen Stuhl. Stuttg. 1836. O. Jensen: Der Engl. Peterspf. Diss. Rostock. Heidelberg 1903. E. Maschke: Der Peterspf. in Polen u. d. deutsch. Osten. 1933. ⁴² Le Liber Censuum v. P. Fabre & L. Duchesne I. Introduction. Paris 1889, s. 228 ff. ⁴³ Arne Odd Johnsen: Nicolaus Brekespears legasjon til Norden. Oslo 1945. s. 25. ⁴⁴ DN. VII, s. 122 ff. ⁴⁵ Grønlands hist. Mindesmærker III, s. 112 f. ⁴⁶ Jfr. Alfred Brehm: Dyrenes liv. III. Oslo 1938. s. 179. ⁴⁷ Grønlands hist. Mindesmærker III. s. 244, note 2.

Povl Simonsen

SMEDEGRAVEN FRA YTRE ELGSNES

I maj 1952 blev der fra Tromsø Museums tillidsmand på Ytre Elgsnes ved Harstad sendt bud om fund af en røselignende stensætning under flad mark. Takket være dette, at meldingen blev givet, før stensætningen var opbrudt, lykkedes det mig i de følgende dage sammen med Harstad-lektoren Tryggve Lysaker, og museets tillidsmand, Edv. J. Ruud, at fremdrage et usædvanligt righoldigt og i flere retninger interessant fund.

Elgsneset er en brat og uvejsom landryg, som skyder sig ud nordvest i Trondenes herred mellem Toppsundet og Kasfjorden. Yderst deler fjeldet sig gaffelformet og i denne gryde, der indtil for få år siden var uden landværts forbindelse med omverdenen, er der en plet frodig indmark med en naturlig havn. Først i nyeste tid er Ytre Elgsnes gård (grd. 96 af Trondenes) blevet delt i flere brug, og vi må regne med, at der ellers altid tidligere bare har boet én familie i denne lille, afsides bygd. Alligevel er der vrømlende fuldt af oldtidsminder, og til Tromsø Museum er kommet flere fund herfra end fra nogen anden gård i Troms fylke, både stenalder-, jernalder- og middelalderfund. Dette skyldes nok dels, at der har været en interesseret mand på stedet i mange år, men må også have årsag i at pladsen, så lille den end er, har været en favorabel fiske- og jordbrugsplads gennem alle tider. Under disse omstændigheder ville man vel vente at finde en typisk gårdsgravplads fra jernalderen, helst et sted nær landingspladsen, altså en sluttet gruppe grave, spændende over de 7—800 år, fra landnavet i Sør-Troms fandt sted, til kristendommens indførelse. Dette viser sig at holde stik. Nær nøstenes nuværende plads, på en ager med det betegnende navn

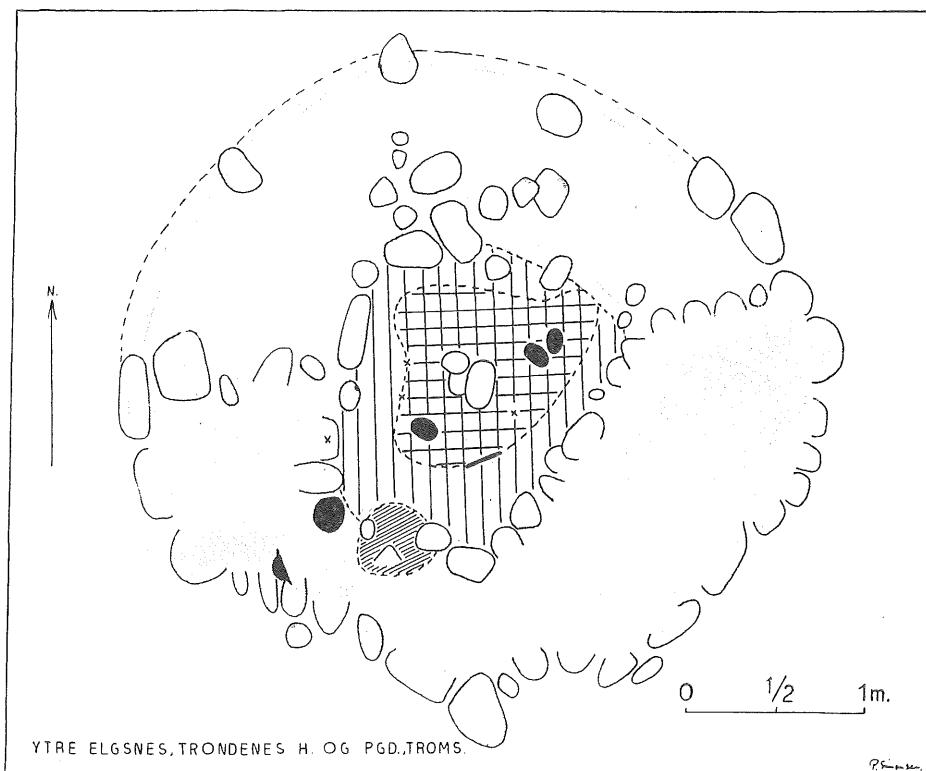

Fig. 1. Rösen fra Ytre Elgsnes.¹⁰

„Oppsettåkern“, er der gennem årene fremkommet ikke få grave, alle mindre end 40 m fra nuværende højvandslinie og på helt flad grund.

Fra ældre jernalder er skeletgraven¹ hvorfra et enægget sværd med bronzebeslag til skeden, en ravperle og en stump af en bronzeplade; en jernspydspids² er vel fra en ødelagt grav af samme alder. Fra mero-vingertiden er en kvindegrav med skelet og et meget rigt udstyr³: 2 runde bronzespænder med indsat hvid sten, et tredie i gennembrudt arbejde, 2 bronzenaale med terningformet hoved, pincet og øreske af bronze, saks, kniv, sigd, nøgle af jern, benkam, håndtenhjul af brændt ler, tøjrester, dyrebæn, og, som det mest imponerende, en perlekæde af 250 perler, nemlig 39 røde og 31 grønne glasperler og 180 flade, gennemborede

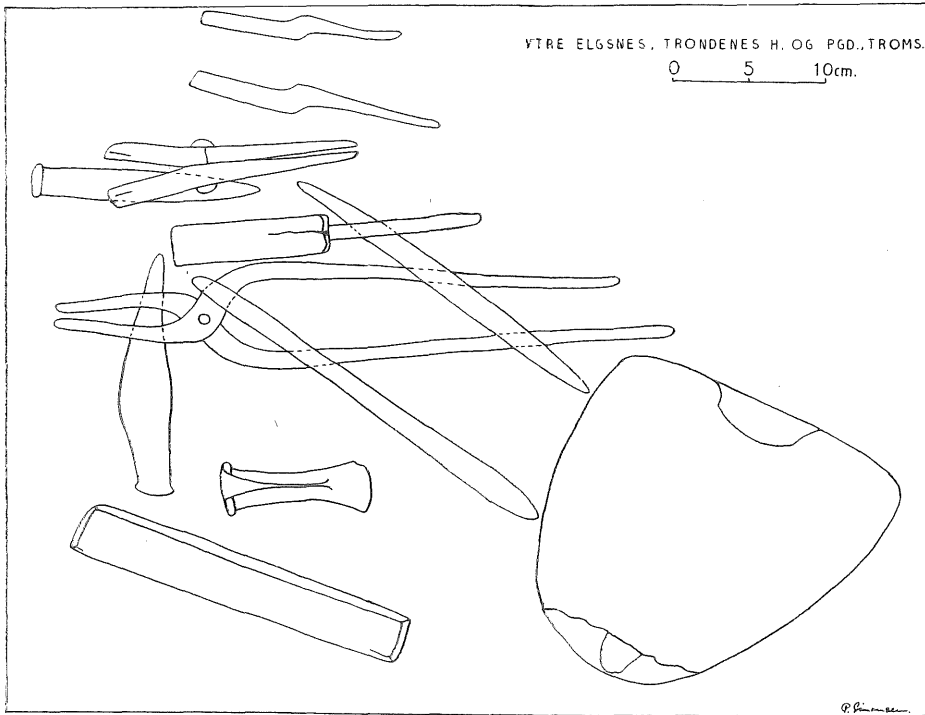

Fig. 2. Smedeværktøjets placering i graven.

skiver af hvalrostand. En anden skeletgrav er fra vikingetid,⁴ også den en kvindegrov, med to forgyldte ovale skålspænder, en bennål med fuglehoved, vævesværd af hvalrosben, saks og linhegle af jern, tøjrester, og bådsøm. En jernøks⁵, et håndtenhjul⁶, og et bådsøm⁷ er mest sandsynligt rester af inventaret fra 3 ødelagte grave, hvis nøjere placering indenfor jernalderen er uvis, og dette sidste gælder også en skeletgrav uden oldsager som lå tæt ved merovingertidsgraven. Alle disse lå under flad mark, men er iøvrigt optaget uden sagkyndig hjælp, og med dette i erindringen var det jo med spænding, vi gik til åbningen af den nyfundne grav (som har fået nummeret Ts. 4762), bare nogle få meter fra kvindegroven fra vikingetid.

Oprindeligt havde der været en virkelig røse på stedet, 4 m i diameter, med en fodkrans af større sten. Men nu var toppen forlængst taget af den, og den dyrkede jord viste ikke på nogen måde spor af højen. Der kan vel da være grund til også at stille sig tvivlende til, om de andre grave virkelig har været fladmarksgrave. Tilbage var nu 1 à 2 lag sten (fig. 1), knytnævestore til hovedstore, og i nordsiden var et parti af røsen fjernet helt til bunds. I midten var gravrummet, ca. $1\frac{1}{4} \times 2\frac{1}{2}$ m stort. Det var stenfrit og opfyldt med skalsand, som med vilje må være hentet op fra stranden og lagt her. I bunden var et gravleje af rundbundet form, 60—70 cm bredt, 30 cm fordybet i undergrunden og ca. $2\frac{1}{2}$ m langt i NNØ—SSV. Spor af en trækiste lod sig ikke konstatere. Skelettet lå med hovedet i SSV og har tilhørt en ældre mand af meget kraftig legemsbygning. Prof. J. Torgersen, Anatomisk Institut, beskriver skelettet således: Skelet af en voksen mand med legemshøjde ca. 172 cm. Kraniet er mesocephalt på grænsen til brachycephalt (index 79,6). Skallen er høj med stejl pande. Næsen nærmest „græsk“, panden er bred og øjenbrynsbuerne kraftige. Ansigtet kraftigt med stor kindbuebredde. Der foreligger en række knogler til dette skelet. De understreger den kraftige bygning man får indtryk af ved kranieundersøgelsen. Det er ikke noget særligt at bemærke til knoglerne, bortset fra ankel- og fodregionerne. I begge ben ses i ankler og mellemfod svære forandringer som resultat af en kronisk knoglemarvsbetændelse af ukendt årsag.

Ved selve skelettet fandtes ingen oldsager, men i gravlejets hovedende, ovenfor den døde hoved, sås rester af et træskrin med jernbeslag, og heri lå et enestående rigt udstyr af værktøj (fig. 2). Ialt var her 13 genstande, hvoraf 6 er deciderede smederedskaber. Jan Petersen har i „Vikingetidens Redskaber“ (i det flg. refereret som „Redsk.“), opgjort antallet af norske gravfund med mere end 5 smederedskaber til 5, der alle ligger syd for Stadt. Dette er altså den hidtil rigeste smedegrav i hele det nordenfjeldske Norge.

Først skal nævnes tangen (fig. 3 o), af en type, som ligger mellem Redsk. fig. 61 og 62. Den er meget stor, næsten 41 cm lang. Af håndtagene er det ene 3 cm længere end det andet, men der ses ingen spor

af nogen løkke til holdelænke. Næbbets grene er drejet frem parallelt, så de ved sammenklemning kommer til at slutte mod hinanden over $3\frac{1}{2}$ cm's længde. Dernæst er der eth ammerhoved (fig. 3, A), nærmest lig Redsk. fig. 60, over 16 cm langt. Hvad der her er af interesse, er, at det tydelig er meget brugt, før det kom i graven. Den firkantede bane er ved brugen presset udover til en vulst rundt kanten. Af file er der 2 (fig. 3, E—F), igen et hidtil ukendt træk i Nord-Norge, idet der ikke noget sted nord for Stadt er fundet mere end 1 fil i hver grav. Riflerne er, som det er vanligt, ikke bevaret, og den ene af dem, $23\frac{1}{2}$ cm lang, er af en ret almindelig form. Den anden har imidlertid skaffet velbevaret, af renhorn, og vi lærer da filskafte at kende som 10 cm langt, ovalt ($1,8 \times 2,6$ cm), skjulende omtrent halvdelen af filejernet. Et kraftigt 15 cm langt jernredskab (fig. 3, D) er tydeligt af den type, Jan Petersen kalder „smedemejsel“, men som vel i dette tilfælde snarest burde betegnes som „dorn“ eller „feisel“, idet det nedadtil ender i en kraftig, rund spids, ikke en æg. Det gør også B. 4756 m og muligvis Redsk. fig. 70, hvis ikke æggen her er set fra kanten. Imidlertid er det jo bare et spørgsmål om sprogbrug, hvad man kalder det, blot man er klar over, at der i Jan Petersens korte fundliste er indbefattet både redskaber med æg og med spids. Tilsammen omfatter nævnte liste 27 eksemplarer, så set for sig må vel typen med spids siges at være nokså sjælden. Også den har „krave“ om slagfladen som tegn på, at den var stærkt brugt, da den blev lagt i graven. Endelig er der avlstenen⁸ (fig. 4, P), som er af klæber og meget forvitret, men dog tydeligt af den svære type: En aflang, let fladtrykt, oval klump, 23 cm lang, gennem-boret på langs med et hul, som udvider sig tragtformet i stenens brede ende, der er modsat den forbrændte. Omend denne er mere uregelmæssig og tilfældig i sin ydre form, hører den dog typemæssigt nær sammen med avlstenen fra Lund i Steigen. Den er den 3. største af de 10 avlstene, som kendes fra vikingetid. Til disse smederedskaber slutter sig imidlertid endnu et, som rimeligvis må tilhøre smedens udstyr, men det er af en hidtil i Norge ukendt type (fig. 3, C). Det består af 2 let bøjede stykker renhorn, flade på den ene side, runde på den anden, fæstet sammen med en gennemgående jernnagle, så de flade sider hviler mod

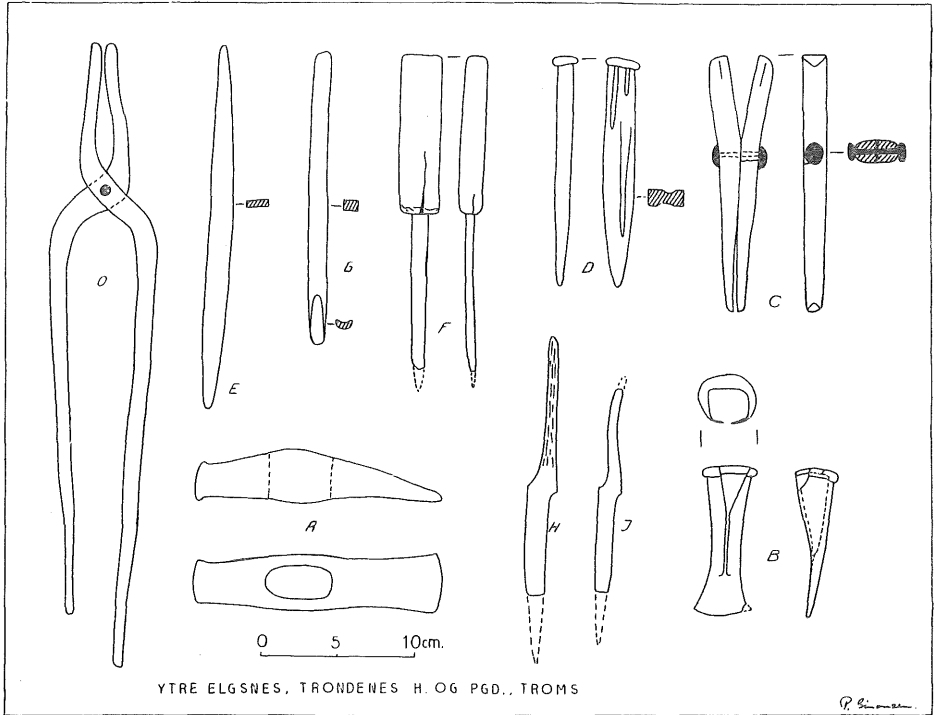

Fig. 3. Fundene fra grav 1.

hinanden i det meste af længden, men i den ene ende bøjes de fra hinanden i en spids vinkel. Hornstykkerne er bredest, 2,1 cm, i den ende hvor de går fra hinanden, tilspidsede i den modsatte ende. Hele redskabet er 16,5 cm langt og i den kløftede ende 4,4 cm bredt. Udseendet minder meget om en moderne „klæsklype“, men der har øjensynlig aldrig været nogen bevægelighed i sammenføjnningen. Imidlertid kendes dette redskab fra 3 fund udenfor Norge, nemlig Trelleborg i Danmark og Hedeby i Sydslesvig, begge fra Vikingetid, samt Sandnes fra Grønlands norrøne middelalderbygder¹¹. Om sidstnævnte har Roussell fastslået, at det er en „klæmme“ eller „skruestik“ til kamfabrikation. Nør-lund slutter sig til denne forklaring, som vel også kan være rimelig, blot at jeg mener, en sådan klemme må have haft en langt mere almen

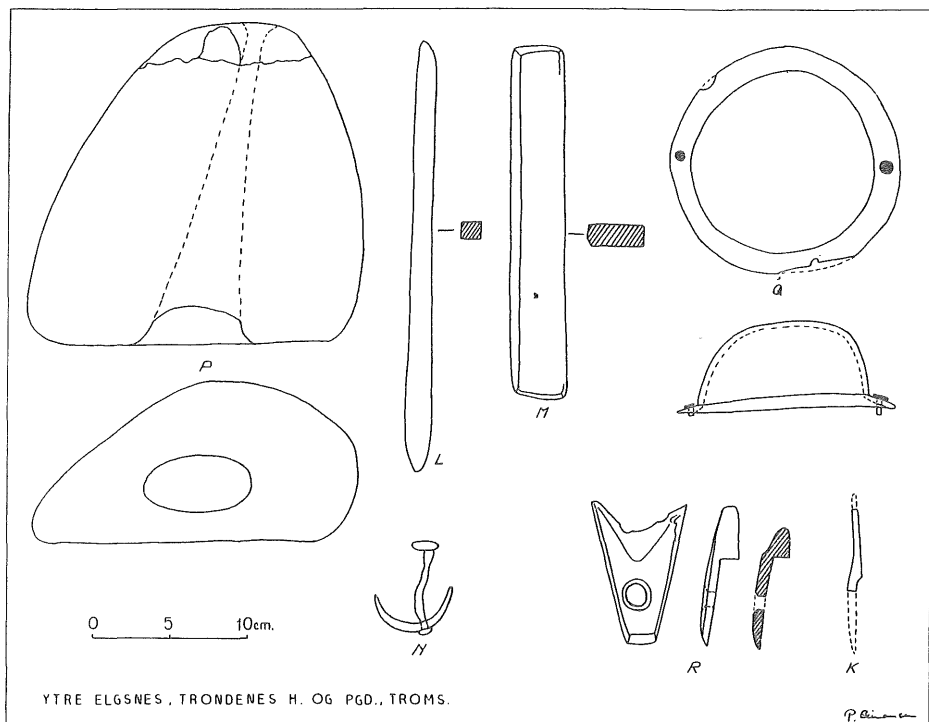

Fig. 4. L, M og P fra grav 1, Q fra grav 2.

anvendelse til fastholding af småting under arbejdet, i dette tilfælde vel i forbindelse med hamring av jernting. Til smederedskaberne vil jeg også være tilbøjelig til at regne de 2 bryner (fig. 4, L—M), som begge er af skifer. Det ene er fladt som Redsk. fig. 140 og meget finkornet, 22,8 cm langt, mens det andet er mere grovkornet og af den stavformede type, Redsk. fig. 141, 27,7 cm langt.

Mens således 9 redskaber i graven hører til smedeudstyr, må de 4 sidste betegnes som snedkerværktøj, nemlig en celt, et bor og 2 knive. Celten (fig. 3, B) er af typen Redsk. fig. 95, og skønt disse redskabers brug er omdiskuteret, og de ofte henregnes til jordbrugsredskaberne, må det dog efter hele fundets sammensætning her snarere dreje sig om et instrument til træarbejde. Boret (fig. 3, G) er et spinkelt eksemplar

fra yngre vikingetid. Jeg vil derfor regne det sandsynligst, at den er fra det 9. århundredes første halvdel.

Den første af sekundærgravene er en mandsgrav. Af skeletresterne fremgår det tydeligt, at det er et ungt individ, men nogen nærmere bestemmelse har ikke været mulig. Begravelsen er foregået på den måde, at man har gravet ned i røsens centrum over så stort et område, at smedens skelet (skelet 1) blev ødelagt fra halsen til hoften, mens kranium og ben lå urørt. Skelet 2 ligger i omtrent samme retning som 1, men omvendt, så hovedet er i NNØ, tæt ved siden af hans skinneben, benene i SSV, ved siden af hans hoved. Heller ikke dette skelet fik lov at ligge uforstyrret, idet en ny begravelse fandt sted på samme måde: man gravede ned i røsens midte igen, hvorved skelet 2 blev omrodet fra underkæbe til ovenfor bækkenet, og placerede et nyt lig ret oveni skelet 2, i helt samme stilling og orientering som dette. Endelig er i nyere tid, da toppen af røsen fjernedes ved dyrkningen, også skelet 3 blevet temmelig omrodet, og det er desuden kommet til at ligge så nær jordoverfladen, at det ved udgravningen var stærkt forvitret. Ud fra gravgodset lod den sidst begravnes køn sig ikke sikkert fastslå, men prof. Torgersen har bestemt skelettet til at tilhøre en ung kvinde, væsentlig på kranium og tænder. I det hele er det vanskeligt at adskille gravgodset fra gravene 2 og 3. En skjoldbule og et sværd må dog tilhøre 2, da deres henholdsvis flytning ud til røsens kant og ødelæggelse ikke kan skyldes dyrkningen, men må være sket ved et dybere indgreb i røsen. Skjoldbulen, som lå mellem randstenene i NV, er af typen Rygh 562 og meget velbevaret (fig. 4, o). Den ene nite viser, at skjoldbræddet må have været ca. $\frac{1}{2}$ cm tykt. Sværdet, hvis rester var spredt over hele gravrummets øvre lag, var så ødelagt, at typen ikke lod sig fastslå. Disse 2 ting er dog nok til at bestemme grav 2 som en mandsgrav, og ifølge Jan Petersens „De norske vikingesverd“ må skjoldbulen datere graven til tiden ca. 850—950.

De øvrige oldsager, som lå i selve bendyngen (fig. 4—5) kan ikke tilskrives nogen bestemt af sekundærgravene. Det var en lille, enægget jernkniv (fig. 4, κ), en ravperle af „fladtrykt kugleform“, et vaben⁹ og et stykke bronzeblik. Det sidste kan være lidt af et ødelagt, ovalt

skålspænde, som det er naturligt i grav 3, der er en kvindegrav, men oldsagsbestemmelsen er usikker. Det eneste i sekundærgravens udstyr, som der er grund til at ofre ekstra opmærksomhed, er da vabenet (fig. 4, R), men det er så også en sjældenhed. Det er af den gaffelformede type, som tidligere er beskrevet og afbildet af Th. Petersen i T. V. S. 1918, pag. 27. Ialt kender jeg kun 6 eksemplarer af typen fra det nordenfjeldske og nordlige Norge, og af disse er 3 dateret til tidlig middelalder og 2 udaterede. Dette er da det første gaffelformede vaben fra vikingetid og det ældste af de 4 daterede. Det er, som de andre oldsager i Elgsnes-røsen, slidt før nedlæggelsen, idet der ses både slidmærker rundt om hullet efter den nagle, som har fæstet det til rælingen og 2 steder i gafflen efter fiskesnøren. Ialt er det 9,3 cm højt og 5,3 cm bredt, og det er gjort af renhorn.

Løvrigt er det ikke tanken her at give nogen behandling af de nordnorske vabens typer og historie, en behandling, som det er mit håb at kunne foretage inden længe i forbindelse med flere nyfundne middelalderlige vaben i Tromsø Museum. Her skal kun fastslås, at vi med de 3 bevarede renhorngenstande i dette fund, vabenet, filskafte og det formodede bælg håndtag, har lært nye sider at kende af vikingetidens redskabsforråd i ben og horn, og at denne usædvanlig veludstyrede smedegrav, som røsen oprindeligt var lagt op over, gir os et indblik i en velstand og social position, som virker overraskende på baggrund af stedets afsides beliggenhed og bygdens af naturen bestemte, ganske ringe udstrækning.

NOTER

- ¹ Ts. 3292.   ² Ts. 2821.   ³ Ts. 3071.   ⁴ Ts. 3096 + 3288.   ⁵ Ts. 2822.
⁶ Ts. 4765.   ⁷ Ts. 4764.   ⁸ Avlsten er en sten med hull i, som man stikker blåsebelgen igjennem slik at stenen beskytter belgen mot varmen fra essen. (Red. anm.)
⁹ Vabein er et redskap til å feste på båtripen for å dra fiskesnøret over. Derved beskyttes både ripen og snøret. (Red. anm.)   ¹⁰ Skråskraveret: Smedeværktøj, lodret skraveret: Skalsand, Vandret skraveret: Skeletdele, sort: Skjoldbule, avlsten og 3 kranier.   ¹¹ Aa. Roussell: Meddel. om Grønld. 88, 2, 1936, p. 110. — H. Jankuhn: „Haithabu 1937—39“, 1943, p. 148. — P. Nørlund i Nord. Fortidsm. IV. 1, 1948, p. 130.

Bjørn Hougen

MAGNUS ANDERSENS VIKINGFERD 1893

En søndag i april 1889 satt en nordmann i New York og leste i sin morgenavis om de første planer for en verdensutstilling i Amerika til 400 årsjubileet for Kolumbus' oppdagelse av den nye verdensdel. Da, sier han „skjød øieblikkelig den Tanke op hos mig, at man burde seile en Kopi af vort Vikingskib over Havet, og da jeg nærmere overveiede denne Tanke, fandt jeg den mere og mere tiltalende“.

Mannen var Magnus Andersen, en av de mange sterkt særpregede skikkelser som vår sjøfartshistorie i desenniene omkring siste århundreskifte er så rik på. Han var skipperønn fra Larvik, ble født 28. november 1857, dro tidlig til sjøs, ble skipsfører alt i 22 års-alderen og seilte senere noen år som styrmann på amerikanske skip. Han bosatte seg i New York og ble i 1887 utsett til å grunnlegge og lede Det skandinaviske sjømannshjem, men vendte alt to år senere hjem til Norge for å overta redaksjonen av det nystartede Norges Sjøfartstidende. I 1903 ble han den første innehaver av den nyopprettede stilling som sjøfartsdirektør, men fratrådte i 1911, for så to år senere å bli mønstringssjef. Dette er de viktigste tørre data i et rikt og omskiftende liv, som fikk sin avslutning i 1938.

Første gang den sjøfartsinteresserte verdens oppmerksomhet ble rettet mot Magnus Andersen var i 1886, da han sammen med styrmann Christen Christensen (annenstyrmann på „Viking“ 1893) gjorde et forsøk på å seile over Atlanterhavet i en 19 fots sjeke, „Ocean“. Det er karakteristisk at forsøket ikke var ment som noe dumdristig eventyr, men ble gjort for å høste praktisk erfaring ved forbedring av redningsbåter. Det ble en dramatisk tur, og da det hadde lyktes dem også

etter annen gangs kullseiling å få sjekta på rett kjølgjen, bestemte de seg for å la seg ta ombord i det første skip de møtte. Ferden endte forsåvidt bra for de to, da de 68 sjømil fra New Foundland ble tatt ombord i den engelske tremaster „Mary Graham“, og kom frem til Newcastle. Men i mellomtiden var de kommet inn i et voldsomt uvær, som gjorde svære skader på skipet og kostet tre mann livet.

Magnus Andersen hadde altså bak seg en atskillig mer vågsom Atlanterhavsseilas enn den som begynte å arbeide i tankene hans hin aprilmorgen i New York.

At Magnus Andersen selv fikk anledning til å sette planen i verk og fra først til sist være primus motor i hele foretagendet, skyldtes at han høsten 1889 var flyttet hjem til Norge. Men det tok sin tid før det kom fart i saken. Selv hadde han hendene fulle med sitt arbeid i en nystartet avis, og foreløpig hadde det heller ingen hast. Utstillingen, som opprinnelig var planlagt til å holdes i 1892 var blitt utsatt til det følgende år. Det eneste Andersen inntil videre gjorde, var å skrive en artikkel i Norges Sjøfartstidende, hvor han for å bruke hans egne ord „omtalte Tanken med „Vikingskibet“, dels for at faa høre andres Mening om den her hjemme, og dels for at faa lidt originalt Læsestof ind i det nye Blad. I et Par indsendte Artikler fandt ogsaa Tanken Tilslutning, uden at der dog fremkom noget nyt“.

Mer hendte ikke før vi kommer frem til nyttår 1892. I mellomtiden var det bestemt at Norge skulle delta offisielt i verdensutstillingen i det følgende år. Kort etter nyttår 1892 fikk Magnus Andersen besøk av utstillingskomitéens formann, statsråd H. R. Astrup, som ville høre om Andersen hadde tenkt å realisere sin plan og sa at komitéen var interessert i den. Dette ble kort tid etter bekreftet i et brev fra komitéen, det var i realiteten bare en sterk sympatierklæring som overløt alt initiativ — også på den økonomiske front — til idéens opphavsmann. Men det ble for Magnus Andersen en stimulans til å gå i gang for alvor. Etter å ha følt seg litt frem skjønnte han snart at den største vanskelighet planen ville møte, var frykten for seilassen over Atlanterhavet, og det skulle senere vise seg at det stemte. Før han fremmet saken offentlig, henvendte han seg derfor underhånden til 11 erfarne

skipsførere, som han personlig kjente og ba dem foreta en besiktigelse av Gokstadskipet og si sin mening om dets sjødyktighet. De var villige og ga 15. februar 1892 denne erklæringen:

„Efter Indbydelse af Herr Redaktør Magnus Andersen har vi under tegnede Skipsførere taget det i Universitetsbygningen udstillede Vikingeskib i Øiesyn eller rettere sagt besigtiget det for derefter at kunne afgive en af ham paa Foranledning forønsket Erklæring om hvorvidt et lignende bygget Fartøi eventuelt kan seiles over Atlanterhavet uden mere end almindelig Fare for dets Mandskab.

Da vi nøie har beseet dette Skib og ved Hjælp af Prof. Ryghs villige Forklaringer om samme studeret dets Bygning saa detaljeret som muligt, er vi komne til det Resultat, at et Fartøi bygget som dette Vikingeskib uden særlig Resiko kan seiles over Atlanterhavet i Maanederne April—Juni.

Denne Erklæring afgives dog under den Forudsætning, at en Del temporære Foranstaltninger ved Indredning og Udstyr foretages, hvilket vi ogsaa tror har været Tilfelde ombord i de paa længere Farvande gaaende Vikingeskibe, før de har tiltraadt saadanne Reiser.

Disse Forbedringer vil dog efter vor Formening paa ingensomhelst Maade bevirke, at et saadant imiteret Vikingeskib taber noget af sin Originalitet.

Da vi interesserer os varmt for den af Herr Redaktør Magnus Andersen fremsatte Idé om at seile et saadant Vikingeskib over Atlanterhavet til Chicago-udstillingen, finder vi uopfordret at burde udtale, at det her projekterede nationale Foretagende efter vor Opfatning vil blive modtaget med stor Begeistring af den norske Sjømandsstand, og, om heldig realiseret, i høi Grad bidrage til at befæste dens Renommé, samt i vide Kredse kaste Glands over vor Stand og vort Land.

Kristiania, den 15de Febr. 1892.

Ingmar Lund
(Sjømand fra 1867)

C. H. Røhr
(Sjømand fra 1847)

Fr. Svendsen
Sjømand fra 1851

P. H. Bull
(Sjømand fra 1856)

G. Klouman
Sjømand fra 1859

Herm. Jørgensen
(Sjømand fra 1858)

Chr. Hansen
(Sjømand fra 1862)

Henrik E. Aas
Sjømd. fra 1862

Camillo Eiken
(Sjømand fra 1867)

C. L. Sorknes
(Sjømand fra 1870)

F. Pande
Sjømand fra 1870

Til erklæringen gir Magnus Andersen i boken „Vikingefærden“ denne kommentar: „Det moralske Ansvar disse Mænd paatog sig var de fuldt opmerksomme paa. De vidste vel at Skylden i Tilfælde Skibets og Mandskabets Undergang vilde blive væltet over paa dem; men de erklærede dog, at de havde en rolig Samvittighed for ikke at have underskrevet andet end hvad de kunde forsvare baade overfor sig selv og andre.“

Det vesentlige ved de 11 kapteiners erklæring er selvsagt sjødyktighetsattesten. Reservasjonen om „temporære Foranstaltninger ved Indredning og Udstyr“ er interessant. Hva den egentlig innebærer, er ikke lett å få tak på i Andersens videre fremstilling. Tatt etter ordlyden trenger det ikke å være annet enn ting vi ikke vet så nøye, når det gjelder vikingetidens skipsutstyr, og hvor man følgelig sto nokså fritt. Som Andersen uttrykkelig gjør oppmerksom på, gjorde man det med vilje komfortabelt ombord så langt mulighetene rakk, ut fra det fornuftige syn at en ferd som i vikingtiden var dagligdags, 1000 år senere var noe enestående som ingen hadde erfaring i.

En av de temporære foranstaltninger var at man for sikkerhets skyld hadde med et stevnrør som reserve i fall det skulle bli vanskelig å holde styringen med sideroret. Professor Haakon Shetelig, hvis far skipsreder H. F. Schetelig var medlem av arbeidskomitéen ved forberedelsen av ferden, har i brev av 19. april 1953 gjort meg oppmerksom på at kopien av skipet har „en enkelt liten avvikelse fra originalens konstruksjon. Gokstadskipet har et toppspant for hvert annet virkelig spant, mens kopien har et toppspant for hvert spant, altså en ekstra forsterkning for å trosse Atlanterhavet, sannsynligvis i virkeligheten overflødig“. Dette er nok den eneste konstruktive forskjell mellom original og kopi, og den har ingen prinsipiell betydning.

Hva som egentlig skjedde etter at Magnus Andersen hadde fått erklæringen fra de 11 skipsførere og til de avgjørende skritt ble tatt i april, er det ikke lett å få tak på i enkelthetene. Men det fremgår av Andersens korte opplysninger at han opprinnelig hadde tenkt planen realisert som et aksjeselskap, men da dette fikk liten tilslutning, foreslo han at den nødvendige kapital skulle reises i form av et rentefritt lån,

og at et eventuelt overskudd skulle tilfalle et gamlehjem for norske sjøfolk. Denne tanken ble så populær at „man merkede en Tendens til at stille Sagen paa Hovedet, idet flere var saa begeistrede for Sjømandshjemmet at de betragtede dette som Maalet og Vikingeskibet blot som et Middel“.

Resultatet ble i hvert fall at etter tre møter i Christiania Handelsstands lokaler ble det 7. mai 1892 sendt ut en subskripsjonsinnbydelse som skulle legges ut til tegning den 17. Den er undertegnet av 90 menn fra Sørlandet til Troms, vesentlig av folk som tilhørte sjøfartskretser eller sto dem nær, og som rimelig kan være med et særlig sterkt innslag fra Vestfold. Blant innbyderne er også to vitenskapsmenn, professorene Gustav Storm og H. Mohn, altså en historiker og en meteorolog. Storm har åpenbart interessert seg meget sterkt for saken. Han hadde et par år tidligere utgitt en avhandling om Vinlandsferdene og ble også medlem av innbyderkomitéens arbeidsutvalg, som ellers besto av statsråd H. R. Astrup (formann), disponent Rolf Andvord, admiral J. Koren, skipsreder H. F. Schetelig, skipsreder C. Zernichow og redaktør Magnus Andersen (sekretær). At ingen arkeolog er med i bildet, skal vi senere se nærmere på.

Det kom til å gå trått med bidragene. Om Magnus Andersen har helt rett når han legger hovedskylden for dette på pressen, er vel ikke så lett å avgjøre. Men det er i hvert fall sikkert at planen ble motarbeidet av en del av dagspressen og visstnok særlig av Morgenbladet, selv om andre aviser og ikke bare Andersens eget organ, Sjøfartstidende, støttet den. Og man må gi Andersen rett i at det er ganske påfallende at „Rigmænd, ja endog Millionærer, der stod som Indbydere, havde tegnet sig for det lille Beløb af 50 Kroner, og den hele Sum, der i Mødet den 24de Juni oplystes at være tegnet, dreiede sig kun om ca. 8000 Kroner“.

Man besluttet å fortsette innsamlingen, og resultatet ble så pass bra at man i slutningen av juli bestemte seg for å innhente anbud på byggingen av skipet. Det rimeligste var fra verftseier Chr. Christensen, innehaveren av verven på Framnæs, det senere A/S Framnæs mek. verksted, ved Sandefjord. Hans anbud lød på kr. 12 000.— Magnus Andersen nevner ikke differansen mellom dette og de andre anbud, sier bare

at de var „meget forskjellige“ og betegner Christensens som „dette lave Anbud“. Hva som har fristet Christensen til å gå lengst mulig ned i pris vet vi ikke, men det ligger nær å gjette at to momenter har spilt inn: lokalpatriotisme, hans gård Kamfjord er nabogård til Gokstad, og så dette at han, en av de største pionerer i hvalfangsten, skaperen av Sydhavsfangsten, følte seg tiltalt av alt nytt og uprøvet og derfor også hadde lyst på denne usedvanlige oppgave.

I et møte i innbyderkollegiet 6. august ble det opplyst at de tegnede beløp nå var nådd opp til kr. 13 287.— og på dette grunnlag våget man å gå i gang med byggingen; kontrakt ble sluttet overensstemmende med anbudet fra Christensen. De samlede utgifter til ferden var kalkulert til 31 000 kroner, og man hadde altså ikke dekning for stort mer enn byggeomkostningene. Med hensyn på den videre finansiering er Andersens opplysninger rett summariske, han sier bare man fikk „alligevel sammen det meste af, hvad der trængtes til at klare Udgifterne, nemlig henved 23 000 Kr. Heraf indkom dog næsten 5000 som Entré for at faa bese Skibet“. Disse 5000 må være innkommet da skipet på ettervinteren 1893 lå utstilt ved Vestbanebryggen i Kristiania.

I mellomtiden har nok situasjonen vært ganske bekymringsfull. Blant skipsreder H. F. Scheteligs papirer fra forberedelsene til ferden finnes et opprop fra arbeidskomitéen i innbyderkollegiet datert desember 1892 med oppfordring til å tegne nye bidrag. Man manglet da ca. kr. 10 000.—. Som bilag har sirkulæret Norges Sjøfartstidendes søndagsnummer for 11. september 1892 med en delvis ganske temperamentsfull artikkel om forberedelsene til ferden og de gjenvordigheter man hadde møtt — sikkert skrevet av Magnus Andersen selv. Dessuten fulgte en komplett fortegnelse over de bidrag som til da var tegnet, og det er meget opplysende lesning. Det er 14 tett trykte sider med navn på 2777 personer som har gitt penger og dessuten 10 som har gitt tilsagn om støtte i form av proviant eller utstyr. Kontantbidragene gir også bakgrunnen for Magnus Andersens bitre kommentarer. Av firsifrede beløp fins bare ett, Svend Foyns bidrag på kr. 1000.—, så kommer komitéens formann, statsråd Astrup med kr. 500.— og ellers svinger den lange listen fra et par hundre kroner og til 10 øre. Småbeløpene fra tiøren og til

noen få kroner er kanskje listens mest rørende lesning. De kommer vesentlig fra norske sjøfolk jorden rundt i handelsflåten og marinen. Det er ikke oppgitt hvor meget den nye tegning innbrakte. Da regnskapet etter avsluttet ferd ble gjort opp, viste det et underskudd på ca. kr. 4000.—, som arbeidskomiteén personlig måtte dekke. Noe statstilskudd lyktes det ikke å få bevilget.

Da det nye opprop om bidrag ble sendt ut, var altså byggingen av båten i full gang på Framnæsverven. Det var forutsetningen at ikke bare båten selv skulle være en nøyaktigst mulig kopi av originalen, men at også materialene helst skulle ha moderskipets dimensjoner, og man ville helst ha den bygget av norsk eik. Det lyktes også med et enkelt unntak, kjølplanken, som kom fra Amerika via Skottland. Alt ellers var vokset på norsk rot. Vanskeligst var det å få tak på en eik som var stor nok til den svære mastefisken. Den ble hugget på Næs i Sandeherred, ikke langt fra Gokstad. Dens dimensjoner gir et ganske godt mål på hva sagatidens skipsbygging har krevet av materialer, særlig når man tenker på det veldige forbruk av trevirke som foregikk før vannsagens tid. Tre mann brukte en dag på å hugge det svære treet, som hadde en 16 fot lang stamme med et tverrmål av 5 fot ved roten og 42 tommer i toppen og i avkvistet stand veide 4 tonn. Foruten ved og kvist ga grenene 10 lass materialer.

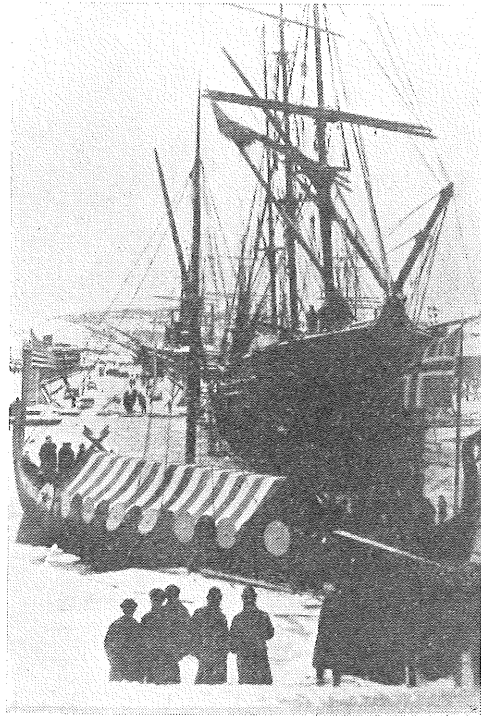

Fig. 1. „Viking“ etter stabelavløpningen ved Framnæs.

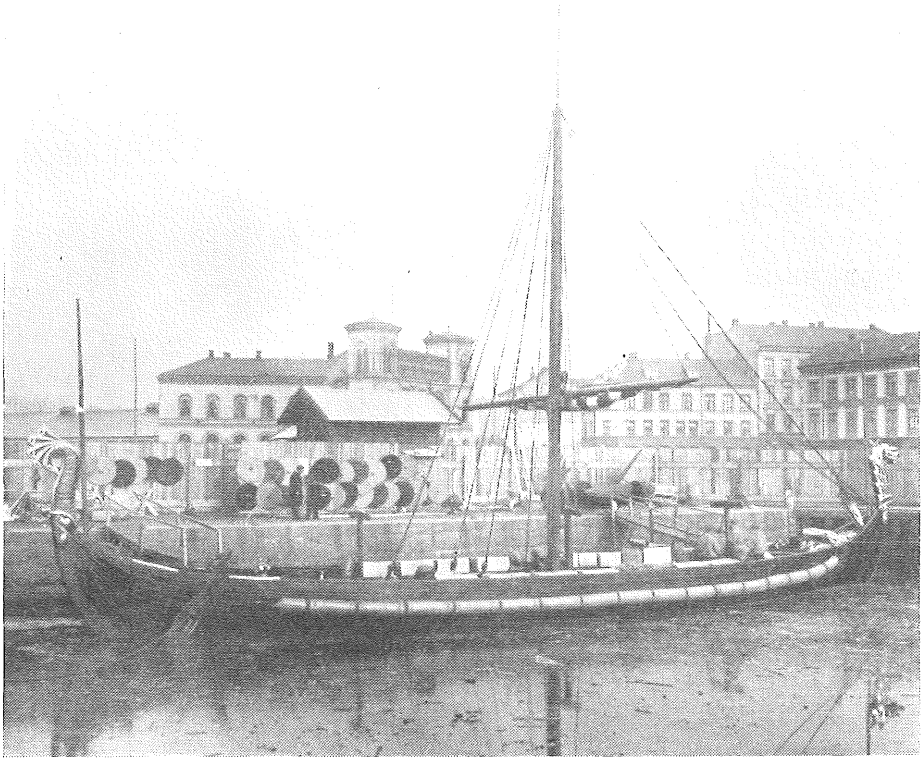

Fig. 2. „Viking“ ved Vestbanebryggen i Kristiania.

Stabelavløpningen fant sted 4. februar 1893 under voldsom publikumsinteresse og med påfølgende middag på Kamfjord hos verftseier Chr. Christensen, Kommandøren som han senere het i Sandefjord. Selvsagt ble skipets muligheter livlig kommentert der det nå lå synlig for alle på vannet, og vurderingen var høyst forskjellig. Professor Haakon Shetelig som sammen med sin senere avdøde bror, professor Jakob Shetelig, fikk være med sin far ombord dagen etter stabelavløpningen „hørte et par sjøfolk forsikre at turen nærmest måtte kalles selvmord“. Men mange, også utenfor de ansvarliges krets, hadde full tillit til skipet og blant dem grunnleggeren av den moderne hvalfangst, Svend Foyn, som etter

Fig. 3. „Viking“ under seil.

det Andersen forteller i boken, uttalte at hvis han ikke hadde vært så gammel, skulle han gjerne selv ha ført skuta over havet. Men Foyn, som så mange andre, stilte seg tvilende til effektiviteten av sideroret. At denne skepsis til dels også ble delt av de ansvarlige, er forståelig. Seilas på havet i en båt av Gokstadskipets dimensjoner fantes det folk som hadde erfaring i. Men det var århundrer siden et sideror hadde vært i bruk. Til skipets utstyr hørte da også som reserve et stevnrør som kunne hektes på hvis man fikk vanskeligheter med sideroret. Men det ble under hele ferden liggende som en unyttet reserve.

Eiendommelig nok var „Viking“, som skipet ble døpt, under seilassen over Nordsjøen og Atlanterhavet aldri i så stor fare som da det noen dager etter stabelavløpningen ble slept fra Sandefjord til Kristiania. Det var hard isvinter i fjorden og trang råk, og den nettopp sjøsatte skuta holdt på å bli skrudd ned av isen, men kom da etter en dramatisk tur velberget inn til Kristiania, og var som nevnt en tid en høyst påkrevet inntektskilde, der den lå utstilt for interesserte ved Vestbanebryggen.

Så skulle det skaffes utstyr og ikke minst mannskap og befal. For ettertiden står det som en soleklar sak at Magnus Andersen, som den fra før av erfarne, vågsomme Atlanterhavsseiler i åpen båt og som opphavsmann og organisator av Vikingferden, var selvskrevet til kaptein på „Viking“. Det er vel sannsynlig at både han selv og samtiden har sett det på samme måten. Men stillingen som fører av skipet ble avertert, og Andersen ansatt. Det var bare to andre søkere. Det var ingen vanskelighet med å få ansatt de to styrmenn og 9 mannskaper, og selv om et par av de antatte senere bakket ut, var det ikke noe besvær med å få dekket lukene.

Med utstyret gikk det også ganske greit. Den nye innsamling ga resultater og en rekke forretninger ga meget betydelige bidrag i form av naturalia, fra tauverk og seil til øl med spesielle „Viking“-ettiketter — de siste ble i U. S. A. etterspurte suvenirer til bokmerker.

Mens forberedelsene til ferden gikk med god bøl, var motvinden fra annet hold like hard. Lenge etter at „Viking“ var buksert inn til Kristiania, holdt antikvar N. Nicolaysen, tidens mektigste mann i Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, han som selv hadde ledet utgravningen av Gokstadskipet og skrevet en nokså middelmådig bok om resultatet av undersøkelsen, et foredrag, der han gikk sterkt imot den planlagte ferd. Tanken om å sende kopien av Gokstadskipet til Chicago-utstillingen fant han tiltalende, men han ville ha den fraktet over på et annet skip, agiterte mot seilassen og hadde ellers en rekke innvendinger mot utstyret. Han advarte også mot stortingsbevilgning på de forutsetninger ferden skulle foretas.

Men alt ordnet seg etterhånden, og publikumsinteressen var stadig stigende. Søndag 9. april 1893, temmelig nøye 4 år etter at ideen var

Fig. 4. „Mannskapslugaren“ i „Viking“.

slått ned i Magnus Andersen, begynte den ca. 3 uker lange ferd fra Kristiania til Bergen. Det ble en ganske anstrengende tur — ikke fordi den krevde noe større sjømannsskap — det ble brukt slepebåt hele veien. Men „Viking“ var innom de fleste byer i Kristianiafjorden og ved Sørlandskysten og ble overalt feiret med større og mindre — mest større — festligheter, så alt etter få dager begynte flere ombord med lengsel å se frem til den virkelige seilasen. Som et kuriosum kan nevnes at på en av festene ble en kopi av den svære bronsekjelen som Gokstadfunnet inneholder brukt som punsjbolle — det var visst eneste gang under hele ferden den var i bruk. På en måte var det nyttig at „Viking“ fikk være så lenge i sitt rette element før den ble satt på alvorlig prøve. Alt nokså snart på turen langs kysten viste det seg et par lekasjer i skroget som følge av at et par av plankene hadde noen dårlige kvister. Når disse ikke ble oppdaget under byggingen av skipet, mener Magnus Andersen det kom av at byggingen foregikk i sterk kulde, og at

materialene ikke var kokt på forhånd. I Bergen ble disse lekasjer i all stillhet utbedret, og under seilassen i åpent hav hadde man ikke mer bry med dem.

Søndag 30. april tok ferden endelig fatt for alvor. „Viking“ ble slept ut gjennom Bergensleden, som vanlig under hele turen langs norskekysten fulgt av en sværm av mindre fartøyer. Ved Marstein fyr ble slepetrossen kastet los, og „for en jevn, men aftagende Bris fra N. V. gled „Viking“ vestover med en fart af 6 Knob“.

Dette var utpå ettermiddagen. De viktigste utseilte distanser under ferden var disse: Sumburgh Head (sørspissen av Shetlandsøyene) 4. mai kl. 12. På New Foundland peiledes Baccaleue fyr den 27. om morgenen og middagstid samme dag var de utenfor Cape Spear. 4. juni kom de under land ved Nova Scotia, 11. juni inn under fastlandet, seilte så sørover „indtil vi kl. 5 eftermiddag Tirsdag den 13de Juni under Champanekorkens Smæld og gjensidige Gratulationer lod Ankertouget løbe over Rækken i New Londons Havn“.

Mellom disse data ligger den ferden som i alle henseender har gitt oss et enestående innblikk i hva et vikingetids fartøy var god for, selv om ikke seilføringen var helt autentisk; vi skal senere se litt nærmere på det.

Seilassen over Nordsjøen foregikk uten større begivenheter, med „stille og omløbende Vinde“, det kom vel med da det var forskjellige arbeider som skulle utføres, bl. a. å rigge opp noen køyer av medbrakte bord. Når det ikke var gjort før, var det vel for at „Viking“ på turen langs kysten skulle ha minst mulig av moderne „komfort“. Etter at Sumburgh Head var passert, frisknet vinden og øket henimot midnatt til stiv kuling fra SO. Seilføringen måtte minskes, men før det var gjort hadde skuta tatt inn atskillig vann så pumpen måtte brukes hele tiden, og da den gikk i stykker og vanskelig kunne repareres i mørke, så de måtte øse med pøsene, ble det en nokså ubehagelig natt. Utover morgenen løyet vinden, så man fikk foreløpig ikke full erfaring for hva skipet tålte. Men de hadde da fått noen bekreftelse på at det var et godt sjøskip, og den store ukjente faktor, sideroret, hadde vist seg utmerket. Riktignok gjaldt erfaringen foreløpig bare for sterk vind for bakbords halser (dvs. vinden inn fra bakbord). Men det virket oppmuntrende.

Før vind av vekslende styrke og retning — iblant også helt vindstille og iblant ganske svær sjø, gikk det videre vestover uten at avgjørende begivenheter inntraff før natten mellom 8. og 9. mai, da „Viking“ kom ut i det hardeste vær under hele turen. Vi gjengir Magnus Andersens egen beretning:

„Imidlertid blæste der op en Generalstorm, og Sjøen tiltog mere og mere, indtil det ved Firetiden var et forfærdelig oprørt Hav.

Vi havde det ikke netop behageligt ombord nu; thi Sjøspruten stod ofte over os og gjorde os gjennembløde. Meget af dette Vand fandt forresten Vei ned under Tiljerne, og Pumpen, som vi havde faaet iorden igjen, maatte derfor passes med den største Omhu.

Da der ikke var Tegn til, at det vilde blive bedre, og Barometret fremdeles faldt, besluttede vi at bjerge Seilene og forsøge Sjøankerne samtidig med, at der blev udhængt endel Oljeposer til Luvart.

Ved denne første og eneste Ankring paa Atlanterhavet fik vi dog ikke nogen egentlig afgjort Erfaring for, hvorledes „Viking“ i værste Tilfælde, i en riktig „Børster“, vilde have greiet sig liggende for Sjøankret.

Sagen var nemlig den, at det skarpe, forholdsvis lette Skrog løb, ret som det var, op i Ankertouget og blev derfor den meste Tid liggende halvveis med Bredsiden til Sjøerne, omtrent som den skulde ligge Bidevind ca. 5 Streger fra Vinden.

Ankeret vilde desuden ikke riktig „holde“, og den væsentligste Hindring herfor var nok den store Flydetønde, der var anbragt paa det som Bøie. Sjø og Vind havde nemlig for megen Magt paa Tønden og kunde altsaa paa denne Maade ogsaa influere paa Ankeret, selv om dette var ca. 20 Favne under Vandfladen. Vi blev jo opmerksom paa dette efter at have skiftet Anker et par Gange; men da Skibet alligevel laa nogenlunde bra, og vi allesammen var gjennemblødte til Skindet, lod vi det staa til som det var.

Sjøankret og Oljeposerne blev hængende ude til Tirsdag Middag, da vi mente at kunne forsøge os under Seil igjen.

Vinden havde hele Tiden holdt sig fra SSV, og der blæste fremdeles en hel Storm; men vi fandt, at hvis Skibet kunde bære Seil, saa vilde det selv med 4—5 Streger dog glide lidt vestover, og hvorfor ikke tage, hvad vi kunde faa!

Vi halte derfor ind Ankeret, og satte Stumpen af Storseilet saa lavt nede som muligt. „Viking“ begyndte strax at skyde Fart, idet den ikke kunde komme Vinden nærmere end 6 Streger, men til Gjengjæld drev den da heller ikke mere end 4 Streger.

Udover Eftermiddagen fik vi af og til sterke Byger med roligere Veir mellem Bygerne, og om Aftenen var Stormen jevnt i Aftagende,

og Bygerne ophørte. Vi satte derfor et Bonnet under Storseilet og heisede Fokken, denne siste rigtignok revet. Denne Seilføring øgedes ved Midnat med et Bonnet til, og Kl. 8 den følgende Morgen sattes helt Storseil og Fok. Vinden var nu ogsaa mere vestlig.“

De første dager av 3. uke på åpent hav ble ferdens fineste. Foruten stormen uken i forveien hadde de ofte hatt motvind, sjelden rett i stevn, men jevnlig fra NV eller SV. Nå steg barometeret, vinden var østlig og sjøen smul, og foruten den vanlige seilføring med storseil (råseil) og fokk ble det satt toppseil, og på begge sider av selve storseilet ble to reserveseil rigget opp som leseil for å gjøre mest mulig ut av den gunstige vind. „Fra 15de til 16de mai hadde „Viking“ sit bedste Etmaal, idet den da tilbakelagde en Distanse af 223 Kvartmil. Det var en prægtig Seilas. I den halvmørke Nat kastede Nordlyset sit fantastiske blege Skjær udover Havet, medens „Viking“, let som en Maage gled henover Bølgetoppene. Med Beundring iagttog vi Skibets graciøse Bevægelser, og med Stolthed noterede vi dets Fært, der af og til endog løb op til 11 Knob.“ Men den 18. kom nordvesten igjen, og da man nå nærmet seg de farvann der en kan vente å møte isfjell, og det om natten også satte inn med regntykke, gjaldt det å fare varsomt, og seilføringen ble igjen minsket.

Under middagen 20. mai meldtes skip i sikte forut. Det var dampskipet „Amarynthea“ av Glasgow, som ble praiet og tok med den første post hjem til Norge.

Som det sees av de data for ferden som er gjengitt ovenfor, tok siste del av reisen uforholdsmessig meget lenger tid enn den egentlige havseilas, godt og vel 2 uker fra New Foundland til ankingen i New London, mot 4 uker fra Norges vestkyst til New Foundland. Den siste uken før de peilet New Foundland hadde de vestlig ustadig vind til dels med stiv kuling, og da de nærmet seg land, kom de opp i dødvær, så „Viking“ bare lå og rullet i dønningen uten å avansere nevneverdig. På en måte var også dette et hell. Det var jo ikke til å unngå at skrog og rigg var noe slitt etter til dels hard seilas, „Viking“ skulle ta seg best mulig ut som utstillingsskip, skroget ble skrapet og oljet innenbords, likeså all rundholdt, og de medbrakte stavnpnydelser,

„dragehode“ og „hale“ (som i våre øyne ikke er så vellykket som selve skuta) satt på til slutt.

De par siste dager fikk „Viking“ frisk SSV bris og kom nå naturligvis i beferdede farvann. „Her fik vi en brilliant Anledning til at prøve „Viking“ som Bidevindsseiler, og til vor store Forundring holdt den Trop med de fleste. De tog os rigtignok næsten alle sammen paa Farten, men saa greiede vi dem saameget bedre paa „Loen““ (dvs. å ligge tettst mulig opp mot vinden). Blant de mange skuter var også en stor firmastet skonnert som „Viking“ holdt følge med hele natten. I Chicago traff Magnus Andersen senere kapteinen på skonnerten, og han var meget imponert over en slik skarpseiler med så primitiv rigg.

Selve ferden var slutt og de bevegede uker på landjorden tok fatt. Det ble et opphold rikt på gleder og skuffelser. Gledelig forsåvidt som skipet selv og den dristige og vellykkede gjennomføring av seilassen vakte all den interesse, hyldest og oppmerksomhet den fortjente. Men det var også mange vanskeligheter både med hensyn på rent tekniske arrangementer ved utstillingen i Chicago og med overdragelsen av skipet til The Field Columbian Museum i Chicago. I Magnus Andersens 500 siders bok „Vikingefærden 1893“ inntar Amerikaoppholdet omtrent halvparten. Også denne delen av boken er meget underholdende lesning og gir et interessant, om enn kanskje noe ensidig inntrykk av medgang og motgang. For nedskriveren av denne minneartikkel står det som forberedelsen til ferden nå 60 år etter er av større interesse enn det som hendte etter at reisens mål var nådd. Men først og sist er det seilassen selv og de erfaringer den ga, som har blivende verd — og dessuten det morsomste av det hele.

La oss først se litt på Magnus Andersens egen vurdering av „Viking“ og dermed av Gokstadskipet. Et av de interessanteste kapitler i hans bok er det meget korte „Nogle Bemerkninger om Skibet, Roret og Styrevnen“. Som kjent har vikingeskipene den konstruktive eiendommelighet at bordgangene ikke er klinket fast til spantene, men surret. Der hvor spantene krysser bordene er det i disse utsparete klamper med huller for surringene over spantene. Den elastisitet som denne

Vikingskibet
„VIKING“

Atlantikkavet
n. t. 48. 30' 15" U. den 25. Mæi 1893.

Hr. Skibsreder H. F. Schetelig
Christiania.

Omrentede jeg med det vel kan antages
overflødig at sende disse for Limer
naar jeg har skrevet et Ledsagen. Der
for Komiteen synes jeg dog ikke at
kunne undlade direkte at meddele
dem at jeg er overmandet godt for
noget med „Viking“. Det er et skidmark
„Sporskud“ naar man tager om for at

Fig. 5. Faksimile av kaptein Magnus Andersens brevkort til skipsreder H. F. Schetelig.

konstruksjon gir, gjorde at „Bunden tilligemed Kjølen gav derfor ogsaa efter for Skibets Bevægelser, og i svær Næsesjø kunde den hæve og sænke sig til lige indtil $\frac{3}{4}$ Tomme. Men merkvaerdig nok var Skibet derfor lige tæt. Skibets store Elastisitet kom forøvrigt ogsaa tilsyne paa andre Maader. Saaledes kunde det ofte i høi Sjø vride sig i Rækkerne op til 6 Tommer.“

Bevegelsen i relingen var jo synlig og marginen vel noksa lett å anslå skjønsmessig. Sannsynligvis har vridningen på Gokstadskipet vært enda sterkere siden dette bare har toppspant for hvert annet virkelig spant, mens „Viking“ har for hvert eneste. Men hvordan kunne man bedømme kjølen og bunnens bevegelser så vel lastet som „Viking“ var? Jo, der har man faktisk et mer eksakt bedømmelsesgrunnlag. Under

at lægge den saaledes at den bliver
lyng og saa Gjæm. Børn er en uspiselig
Lag Seiler og skal det ikke snart meget
Pres. se for at faa den op. 10 Knot med
for Vind. 9 Mile kan en gjenlægge Lyng
brødt den i en anden skarp Bredende
saaledes. 506 Stager for Vinden. Siderover
lysker den godt man saa det et stykke
vorges for at holde tal af de Stamer
for Siden det faa den med en led
Vinkel med den med Gulv bukket
en nødvendigt vær for Stbord. Helsen
Det er det at styre i alle Stager Vær og har
vi den for at være benyttet. Pænde Helt Helsen
Forsøge Helsen i Brevt adrennet Helsen
Mætt i Værbog Helsen. Helsen. jeg disse forluden
Helsen. Helsen.

(Underskrift: Se foregående side.)

omtalen senere av oppusningen da de nærmet seg land sier Andersen at man av vannbeholdernes skamfilinger på tiljebjellkene kunne se slitasje på $\frac{3}{4}$ tomme.

Men først og sist er det roret han er opptatt av, både i boken, i den utførlige beretning han sendte arbeidskomitéen, og i den personlige hilsen han sendte Harald Schetelig og som vi her gjengir:

Vikingskibet „VIKING“

i Atlanterhavet
p. t. $48^{\circ} 30' N$ $50^{\circ} V$ den 25. Mai 1893.

Omendskjønt det vel kan ansees overflødig at sende disse faa Linier naar jeg har skrevet et længere Brev til Komiteen synes jeg dog ikke at kunde unnlade direkte at meddele Dem at jeg er overmaade godt fornøiet med „Viking“. Det er en udmærket „Sjøskude“ naar man lægger

an paa at lægge den saaledes at den kan bjærge sig i Sjøen. Den er en upaaklagelig Seiler og det skal ikke svært meget Press til for at faa den op i 10 Knob med fri Bidevindsseilads — 5 a 6 Strege fra Vinden. Sideroret lystrer den godt, men dette maa stadig sørges for at holdes tæt op til Klampen paa Siden, det faar derved en liden Vinkel indover mod Kjølen hvilket er nødvendigt især for Styrbords Halsen. Det er let at styre i all Slags Veir og vi har derfor ogsaa benyttet Pinde hele Reisen. Forøvrigt henvises til Brevet adressert Komiteen.

Med en venlig Hilsen tegner jeg Deres forbundne
Magnus Andersen“

I boken sier han dessuten: „Roret er nemlig genialt, og efter den Erfaring jeg nu har, finder jeg det for et saadant Skib meget at foretrække fremfor et Ror paa Stevnen. For at et almindelig Stevneror skulde have virket ligesaa tilfredsstillende som Sideroret maatte det paa Grund af Skibets ringe dybtgaaende have været meget bredt, og som Følge heraf vilde det paa sin saaledes mere udsatte Plads have havt vanskeligere for at holde.“ (Viking stakk knapt 5 fot dypt.)

Så lenge det er snakk om sjødyktighet og styreevne kan vi trygt sette likhetstegn mellom „Viking“ og Gokstadskipet. I grove trekk må også seileevnen ha vært den samme. Men der kommer usikkerhetsmomentet at vi vet så lite om størrelsesforholdet mellom skrog og seilareal på vikingeskipene. Når Landnåmabok regner med 2 ukers seilas som normalt fra Norge til Grønland, er „Vikings“ fartstid fra Norge til Amerika ikke imponerende, men så hadde også „Viking“ under store deler av ferden kontrar vind, og iblant vindstille. Direkte seilas fra Norge til Vinland hører vi aldri om i den norrøne litteratur, så der har vi ikke noe sammenligningsgrunnlag.

Skal vi dømme ut fra hovedkilden for seilføringen på vikingetidens farkoster, skipsfremstillingene på billedsteinene på Gotland, så hadde de bare ett seil, råseilet. Det var selvsagt også hovedseilet på „Viking“; men den var også stadig utstyrt med fokk (forseil på baugen til masten). Magnus Andersen antyder vagt at det kan vikingene kanskje også ha brukt (det er neppe tilfelle), men legger ellers ikke skjul på at „Viking“s seilføring er laget helt etter skjønn, og at de i godværsdagene midt i mai

satte alle de kluter som settes kunne. Men han sier også at når de på grunn av sterk vind måtte minske seilføringen, spilte det ikke så stor rolle på farten som man kanskje kunne trodd. På lens og slør (vind aktenfra eller fra siden) har det neppe vært noen vesensforskjell i fart og manøvrering mellom „Viking“ og Gokstadskipet, i hvert fall ikke på langfart hvor nyansene jevnes ut.

Annerledes med bidevind (dvs. vind mer eller mindre fra den kurs som skal holdes, vind „forenom tvers“). For her spiller fokken en ganske annen avgjørende rolle enn på lens og slør, og ganske særlig når båten er „logjerrig“, det vil si at den er tilbøyelig til å skjære opp mot vinden, og Magnus Andersen fremhever et par ganger at „Viking“ var ganske logjerrig. Fokken gjør det lettere å stabilisere dette; Andersen sier at „Viking“ var en utmerket bidevindsseiler.

Dette bind av „Viking“ inneholder også en artikkel av Dr. Elli og Paul Heinsius, som gir en rekke nye og interessante synsmåter om rigg og takelasje på vikingeskipene. Ved siden av mer moderne sammenligningsstoff bruker forfatterne skipsfremstillingene på Gotlands billedsteiner som hovedkilde. Et av resultatene er at utgangsstillingen for storseilet ikke som vanlig har vært med råen på tvers av skipet, men langskips. Med den rigg forfatterne mener vikingeskipene har hatt, er bidevindsseilas i og for seg ingen vanskelighet, men det har vært umulig eller meget vanskelig å krysse på vanlig måte. Når skipet skulle legges over på en annen baug, måtte man først kuvende (snu med vinden), mens det vanskelig lot seg gjøre å gå baut på vanlig måte (stagvende, dvs. snu mot vinden).

Magnus Andersen går ikke noe nærmere inn på om man hadde noe besvær med å stagvende „Viking“, og det har neppe vært tilfelle. Hans skildring av den før nevnte samseiling med den amerikanske firmastede skonnert gir inntrykk av helt normalt kryss når han sier: „For hvert eneste Slag vi gjorde for Styrbords Halse og mødte ham, maatte han holde af, indtil vi paa Morgensiden, da Vinden løjede af, lagde baade ham og flere andre i læ af os.“

Hovedresultatet av det som er nevnt her, tør da være at på romskjøts seilas (lens og slør) er det ingen nevneverdig forskjell mellom „Viking“

og Gokstadskipet. Det siste har også vært en bra bidevindsseiler, selv om logjerrigheten vel har vært sterkere og kan ha skapt et visst besvær når man ikke hadde folk, og vanlig bauting har vært vanskelig. Den kjente vending fra sagaen at de lå og ventet på god bør kan tyde på det samme, „god bør“ spiller i slike tilfelle vel så meget hen på vindretningen som på vindstyrken.

Det kan kanskje også være grunn til å presisere litt nærmere i hvilken grad de gotlandske billedsteiner er samtidige kilder i forhold til de vikingeskip vi har bevart. Skipsfremstillingene på billedsteinene finnes særlig i disse monumenters 2. store periode, som setter inn i 700-årene og har sin glanstid da og i tidlig vikingetid. Hvor langt ned i vikingetiden denne fase varer er, som fremhevet av Sune Lindqvist, vanskelig å avgjøre, da de til en viss grad stivner til i et vedtatt skjema. Det vil si at når det gjelder Osebergskipet er billedsteinene en helt samtidig kilde, mens det er noe mer tvilsomt ved Gokstadskipet, som må være haugsatt ca. 900 eller kanskje helst engang i 900-årenes første desennier. Vi nevner dette fordi Heinsius mener å kunne konstatere en viss utvikling i takelasjen på skipene på de yngre i forhold til de eldre. Det *behøver* ikke å ha noe å si når det gjelder riggen på Gokstadskipet i forhold til Osebergskipet, men med den sterkt økede erfaring i havseilas som nødvendigvis må ha funnet sted i 800-årene, er det en mulighet som ikke kan settes ut av betraktning. Vi står overfor et lignende usikkerhetsmoment som gjelder skipene selv: Er forskjellen dem imellom bare betinget av at de er bygget for helt ulike formål, eller skyldes den fullkommnere type som Gokstadskipet viser, også den sum av erfaring som var høstet i løpet av det halve hundreår som trolig ligger mellom de to gravlegninger? Det er fristende å stille spørsmålet, men uråd å svare på det.

I vår tid står Vikingferden 1893 i et perspektiv som er like fengslende enten man ser på den som en djerv sjømannsdåd eller vurderer dens vitenskapelige verdi, og det er for oss en selvfølge at dette er to alen av samme stykke. Slik var det ikke for 60 år siden. Samtiden var bare opptatt av ferdens propagandamessige verdi ved Norges deltagelse i utstillingen og ganske særlig av spørsmålet om det var forsvarlig å seile

skuta over Atlanterhavet i stedet for å frakte den over på et større skip, som det nå til dags gjøres med en regattaseiler. Som vi har sett, sto meningene her meget steilt mot hverandre. Det er lett å skjønne at det var disse spørsmål samtiden var mest opptatt av. Men det kan se underlig ut at det skulle gå mer enn 20 år før ferdens vitenskapelige verdi ble skattet etter fortjeneste — eller i det hele omtalt i arkeologisk litteratur. Det kan ved første øyekast virke lite smigrende for samtidens og den nærmest følgende tids arkeologer, men det er lett forklarlig, når vi ser på situasjonen i norsk arkeologisk arbeid i de nærmeste år omkring århundreskiftet.

Det første iøynefallende trekk er at 1890-årene nærmest er et tomrom i norsk arkeologisk forskning. Ingvald Undset, som noen år tidligere hadde skrevet den første populære fører til Gokstadskipet, døde samme år som ferden foregikk. Anders Lorange, konservator for den historisk-antikvariske avdeling ved Bergens Museum, var gått bort 4 år tidligere, og hans etterfølger, gotlendingen Gabriel Gustafson, var som svenskfødt ennå nokså fremmed i norsk miljø. Underligere kan det virke at Gustafson ikke omtalte ferden med ett ord i sin bok „Norges Oldtid“, den første sammenfattende populære fremstilling av Norges arkeologi, som han utga 1906, to år etter at han selv hadde ledet utgravningen av Osebergskipet. — Bestyreren av Universitetets Oldsaksamling på den tid ferden foregikk, Oluf Rygh, var den elskverdige siserone da de 11 skipsførere besiktiget Gokstadskipet, men holdt seg utenfor arbeidet med forberedelsene til ferden og striden omkring den. Som mann fra innlandet (han var inntrønder av fødsel) kjente han seg inkompetent i alt vedrørende fartøyer og sjøfart, som han selv engang sa til Haakon Shetelig etter en forelesning i dennes studietid, og han hadde også antydnet for sin elev at hvis han, Shetelig, hadde noen forstand på båter, lå her en oppgave og ventet.

Antikvar N. Nicolaysen motarbeidet, som vi før har nevnt, direkte planen om å seile „Viking“ over havet.

Mot denne bakgrunn er det eiendommelig å legge merke til at de eneste norske vitenskapsmenn som etter det vi nå kan se virkelig interesserte seg for foretagendet var meteorologen H. Mohn og historikeren

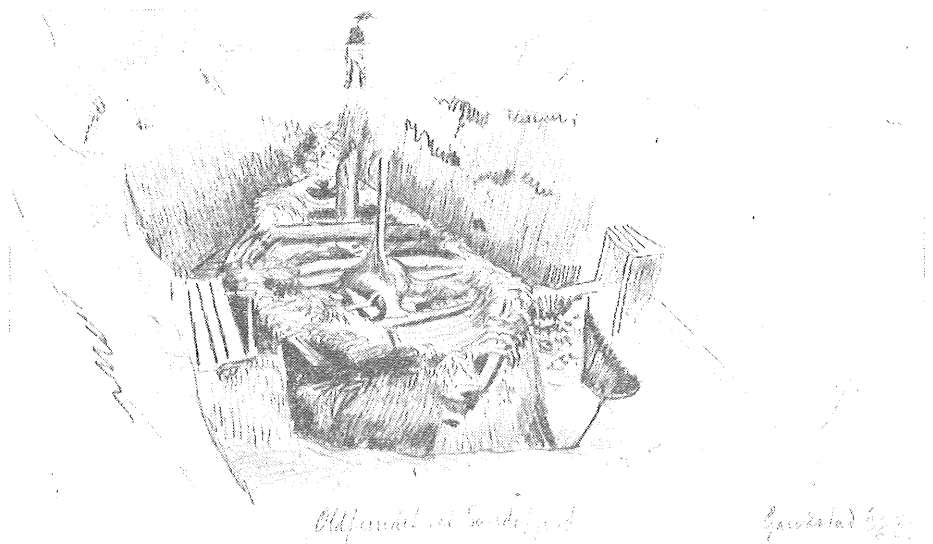

Fig. 6. Gokstadskipet i haugen. Etter skisse av distriktslege Holtermann.

Gustav Storm, begge underskrivere i det første opprop og den aktive, mangesidige Storm også medlem av arbeidskomitéen.

Tiden gikk — ferden gikk for de fleste halvveis i glemmeboken og satte i hvert fall ingen merker etter seg i arkeologisk litteratur før vi kommer langt ut i det annet desennium av vårt eget hundreår. Det er igjen meget lett å forklare. Også Gokstadskipet selv førte en nokså anonym tilværelse i forskningen. Det sto i sitt usle treskur i Universitets-hagen, selvsagt en stor severdighet selv under de primitive utstillingsforhold. Den nye garde av arkeologer som trer frem etter århundreskiftet, hadde andre oppgaver å ta fatt på, og Gabriel Gustafson hadde hendene fulle med konservering og restaurering av Osebergfunnet.

Det var først etter Gustafsons død i 1915, da A. W. Brøgger og Haakon Shetelig tok fatt på arbeidet med publiseringen av Osebergfunnet, at søkelyset for alvor ble rettet mot de to tidligere utgravede skip fra Haugen i Rolvsøy (Tuneskipet) og Gokstad i Sandar. Da Shetelig i bind I av verket „Osebergfundet“ hadde gitt en inngående beskrivelse av skipet i funnet, ga han også ny gjennomgåelse av Gokstadskipet

og en sammenlignende vurdering av de to fartøyer. I beskrivelsen av Gokstadskipet trakk han, om enn nokså kortfattet, inn en del av Magnus Andersens erfaringer fra seilasen med „Viking“. Det var i 1917, og det er, så vidt jeg vet, første gang det ble gjort bruk av den rent vitenskapelige verdi av Vikingferden.

I nesten all senere litteratur om vikingeskipene inntar ferden mer eller mindre utførlig sin selvfølgeligelige plass. A. W. Brøgger hadde stor nytte av den da han skrev boken om Vinlandsferdene, og han og Haakon Shetelig har gjort bruk av den i den boken de i 1950 utga sammen, om Vikingeskipene, deres forgjengere og etterfølgere, for bare å nevne et par eksempler. Og ferden er et virkningsfullt point i enhver omvisning i Vikingskipshuset og gjør ofte et sterkt inntrykk — ikke minst på utenlandsk publikum.

Når Vikingferden 1893 i vår tid føles som en umistelig verdi fra et rent vitenskapelig synspunkt, skyldes det ikke bare vikingeskipfunnenes sentrale stilling i norsk arkeologi. I all — eller nesten all — arkeologisk forskning søker man i vår tid så å si å komme bakom funnene selv — så langt muligheter og evner rekker å finne frem til hva de engang har betydd i fjerne tiders arbeids- og samfunnsliv. Derfor har Magnus Andersens og hans kameraters uredde seilas kanskje enda større aktualitet i dag enn for 60 år siden, om enn fra et annet — og tør vi kanskje si — varigere synspunkt, og vi er takknemlig for de verdier de har gitt oss.

Sitater og de fleste opplysninger om „Viking“s reise er, når ikke annet er nevnt, tatt fra Magnus Andersen: *Vikingefærd*. En illustreret beskrivelse av „Viking“s reise i 1893. Eget forlag. Kristiania 1893. Foruten den første salgsutgave, som sitatene her er hentet fra, finnes også en annen med samme tittel og årstall, men i litt mindre format og trykt på noe dårligere papir. Forklaringen på forskjellen mellom de to utgaver er som Magnus Andersens sønn, sjefbibliotekar Thor M. Andersen i brev av 11. mai 1953 har meddelt meg, denne:

„De to forskjellige utgavene av „Vikingefærd“ skyldes at min far gjerne ville ha størst mulig utbredelse for den og derfor også lot den

trykke som bilag til ukebladet „Gaa paa“ som han ga ut i 1895, og den mindre utgaven er den samme som dette bilaget.“ Jeg bringer sjefbibliotekar Andersen min beste takk for denne og andre opplysninger.

Innholdsmessig er det ikke stor forskjell på de to utgavene. Den eneste som i realiteten spiller noen rolle er at i den første utgaven er sitert en del av det foredraget N. Nicolaysen holdt for å motarbeide ferden. Dette er sløffet i den andre, som til gjengjeld har korte biografiske opplysninger om hele mannskapet; i den første utgaven er de bare navngitt.

Jeg takker fru museumsdirektør Petersen for utlån av hennes fars, distriktslege Holtermanns skisse av Gokstadskipet i haugen. Utgravningsbilder fra Gokstadfunnet fins det som kjent ytterst få av.

En takk også til min første lærer i faget, min venn og frende, professor dr. Haakon Shetelig for opplysninger og det stoff han har stilt til rådighet fra sin far, skipsreder H. F. Scheteligs arkiv fra forberedelsene til „Viking“s reise.

Wencke Slomann

NORSK
ARKEOLOGISK LITTERATUR
1951—53

Oversikter over norsk arkeologisk litteratur er stilt sammen av W. P. SOMMERFELDT: Norsk arkeologisk Literatur 1814—1913 (Oldtiden Bd. V, Kr.a. 1915) og ANATHON BJØRN: Bibliographie des sciences préhistoriques en Norvège 1900—1935, Oslo 1936. Den siste finnes også optrykt i Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1935—36. Disse bibliografier er supplert ved litteraturlister i Viking bd. I, 1937 og følgende bind, unntatt Viking VIII, 1944, Viking XIII, 1949 og Viking XVI, 1952. Redaksjonen er takknemlig for å bli underrettet om mulige feil og mangler.

- BLINDHEIM, CHARLOTTE: Brunlanes — Skiringssal — Tunsberg. Omkring Kaupangundersøkelsene. Tjølling historielag, Hft. I. Særtrykk av Vestfoldminne, Des. 1951.
- Kaupang. Markedsplassen i Skiringssal. Norske Fortidsminner II, Oslo 1953.
- BLINDHEIM, MARTIN: Main Trends of East-Norwegian Wooden Figure Sculpture in the second half of the Thirteenth Century. Skr. utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist. Filos. kl. 1952 nr. 3.
- ENGELSTAD, HELEN: Refil — Bunad — Tjeld. Middelalderens billedtepper i Norge. Fortids kunst i Norges bygder, utg. av Kunstindustrimuseet i Oslo. Ser. II. Publ. II. Oslo 1952.
- FETT, EVA og PER: Det førhistoriske Vik. Olav Hoprekstad: Bygdebok for Vik i Sogn, s. 52—138.
- FETT PER: Oldsamlingens Tilvekst 1949, Universitetet i Bergen, Årbok 1949, Hist. ant. rekke nr. 1, s. 1—36.
- Oldsamlingens Tilvekst 1950, Universitetet i Bergen, Årbok 1950, Hist. ant. rekke nr. 1, s. 1—60.
- Oldsamlingens Tilvekst 1951, Universitetet i Bergen, Årbok 1952, Hist. ant. rekke nr. 2, s. 1—68.

- FETT, PER: Førhistoriske Minne på Sunnmøre, Bergen 1951. Sande prestegjeld, s. 1—28. Herøy prestegjeld, s. 1—17. Ulstein prestegjeld, s. 1—25. Volda prestegjeld, s. 1—16. Norddal prestegjeld, s. 1—9. Ørskog prestegjeld, s. 1—14. Skodje prestegjeld, s. 1—21.
- Gamle sunnmørske bygder. Forsøk i busetjingshistorisk metode, Universitetet i Bergen, Årbok 1952. Hist. ant. rekke nr. 3, s. 1—37.
- se Eva og Per Fett.
- FISCHER, GERHARD: Norske kongeborger, bd. 1, Oslo 1951.
- Norske minnesmerker: Norske borger. s. 133—59. Nordisk Kultur, Byggeskikk, Oslo 1953.
- FONNUM, HELGE og SVARTEBERG, KRISTEN: Aal bygdesoge, Oslo 1952.
- FÆGRI, KNUT: Aldersbestemmelse av arkeologisk materiale ved hjelp av radioaktivt kullstoff. Naturen 1951, s. 65.
- Hvem oppdaget Amerika? Naturen 1951, s. 124.
- FÆGRI, KNUT og IVERSEN, JOHANNES: Textbook of modern pollen analysis. Kbhvn. 1950.
- GJÆRDER, PER: Norske pryddører fra Middelalderen. Universitetet i Bergen, Skrifter, Bergen 1952.
- En gruppe middelalderske portaler, By og Bygd, Oslo 1953.
- GRIEG, SIGURD: Trelleborg, Norsk Militært tidsskrift 1952.
- Danevirke, Norsk Militært tidsskrift 1952.
- Land i Oldtida, Landboka, bd. II, Oslo 1952.
- A Detail of Dress History, Acta Archaeologica, bd. XXII, Kbhvn. 1951.
- Smiarbeid i norsk Mellomalder. Norges Håndverk 1952.
- Hvorfor bærer bruden krone? Gullsmedkunst 1952.
- Av drikkehornets saga i Norge. Gullsmedkunst 1952.
- A. W. Brøgger, 1884—1951, Viking bd. XVI, 1952, s. V—XX.
- Drikkehornet „Sløkkefri“ fra Vistad i Mo, Telemark. Viking, bd. XVI, 1952, s. 279—306.
- HAFSTEN, ULF: Myrfunn av horn og flintdolk fra Taksdal i Time på Jæren. Pollenanalytisk datering. Stav. mus. Årb. 1950, 42 s.
- HAGEN, ANDERS: Sostelid. Viking bd. XV, 1951, s. 99—114.
- Studier omkring et gravfelt på By i Løten. Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1949—50, s. 49—65.

- HAGEN, ANDERS: Nøstvetkulturen. Årbok for Follo historie- og museums-
lag, 1951, s. 7—15.
- Studier i jernalderens gårdssamfunn. Universitetets Oldsaksamlings
Skrifter bd. IV, s. 1—399. Oslo 1953.
- HAGEN, ANDERS og flere: Hunn i Borge. Viking bd. XV, 1951, s. 115—214.
- HAUGE, T. DANNEVIG: Jernframstilling i Land i gamle dager. Landboka,
bd. II, 1952, 24 s.
- HAUGLID, ROAR: Peisens innføring på bygdene i Norge. Et problem og
en hypotese. Ab. 1951/52.
- HERMUNDSTAD, KNUT: Ættararv. Gamal Valdres-kultur IV, Oslo 1950.
Norsk folkeminnelag. 208 s.
- Ættarminne. Gamal Valdres-kultur V. Oslo 1952, Norsk folkeminne-
lag. 194 s.
- Noko om vilt og veiding i Øystre Slidre I. Tidsskrift for Valdres
historielag, 29. årg. bd. VI, s. 377—380.
- Noko om vilt og veiding i Øystre Slidre II. Tidsskrift for Valdres
historielag, 30. årg., bd. VII, s. 62—63.
- Valdres Handelssoga. 60 års jubileumsskrift for Valdres Handels-
stands Forening. 1892—1952. Fagernes 1953. 400 s.
- HINSCH, ERIK: Førromersk jernalder i Norge. Finska Fornminnesföre-
ningens Tidskrift LII: 1, H.fors 1951, s. 51—71.
- HOLTSMARK, ANNE: Skáro á skiði, Mál og Minne, 1951.
- Sárþuara Sápvara, Arkiv för Nordisk filologi, 1951, 3—4.
- Studies in the Gisla Saga. Studia Norvegica, no. 6, Oslo 1951.
- HOUGEN, BJØRN: Minnetale over A. W. Brøgger, Det norske Videnskaps-
akademi i Oslo. Årbok 1951, Oslo 1952.
- HOUGEN, HAAKON: Larvik og Larviksbygdene i førhistorisk tid. Utg. av
Vestfold Historielag. Larvik 1952.
- IVERSEN, JOHANNES: Se Fægri, Knut og
- JOHANSEN, ERLING: En nattlig skattegraving i 1894. Viking XV, Oslo 1951,
s. 35—42.
- Landskap og bosetning. Viking XV, Oslo 1951, s. 184—204.
- Anders Lorange. Tidsskrift utgitt av Østfolds historielag, Sarpsborg
1952, s. 225—228.

- KLOSTER, ROBERT: Refleksjoner omkring et stilbrudd. Vestlandske Kunstindustrimuseums Årbok 1949/50.
- Stilspredning i laugstiden, samme steds.
  - Borg og By. Vandringer i det historiske Bergen med Robert Kloster. Bergen 1952.
  - Engelsk utgave: City and Castle.
  - Stil. Utgitt av Grafisk studiegruppe, Bergen 1952.
- L'ORANGE, H. P.: Trelleborg — Aggersborg og de kongelige byer i Østen. Viking bd. XVI, 1952, s. 279—306.
- MANKER E. og VORREN Ø.: Villreinfangst på Sollevarre, Acta Borealia, bd. 2, Tromsø museum, 1953, 53 s.
- MARSTRANDER, C. J. S.: Om innskriften på sølvfibulaen fra Freilaubersheim. Norsk tidsskrift for sprogvidenskap, bd. XVI, Oslo 1952.
- De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet. Skrift og Språk i Folkevandringstiden. D. I. Viking bd. XVI, 1952, s. 1—278.
- MARSTRANDER, SVERRE: Nye helleristningsfunn fra Gauldal, T. V. S. Forh. Bd. XXIV, 1951, s. 122—131.
- Toten i forhistorisk tid, Totens bygdebok, bd. I, s. 137—211, Oslo 1952.
  - Sølvkannen fra skomakersvennenes laug. T. V. S. Arb. 1951, s. 101—106, Trh. 1952.
  - Theodor Petersen 6. februar 1875—11. april 1952. Med kronologisk fortegnelse over Th. Petersens trykte arbeider, utarbeidet ved Videnskapsselskapets Bibliotek. T. V. S. Forh. XXV, 1952, s. 82—106.
  - Et nytt trøndersk skattefunn fra 900-årene. T. V. S. Skr. nr. 2, Trh. 1952, 45 s.
- MØLLEROP, ODMUND J.: Nymonteringen av Stavanger Museums Oldsaksamling. St. M. Arb. 1952.
- Registrering av faste fortidsminner i Time herred. St. M. Arb. 1952.
  - New Displays of the archaeological Collection, Stavanger Museum. Museum Vol. VI, no. 1, 1953.
- NORDLAND, ODD: Det vonde haglet og runeteiknet hagall. Mål og Minne 1951, hft. 3—4, s. 90—128.
- NYGÅRD-NILSEN, ARNE: Fortidsminner og byregulering. Ab. 1950.
- PETERSEN, JAN: Oldsaksamlingens tilvekst 1946. St. M. Arb. 1946.

- PETERSEN, JAN: Oldsaksamlingens tilvekst 1947. St. M. Årb. 1947.
- Oldsaksamlingens tilvekst 1948. St. M. Årb. 1948.
  - Oldsaksamlingens tilvekst 1949. St. M. Årb. 1949.
  - Oldsaksamlingens tilvekst 1950. St. M. Årb. 1950.
  - Myrfunn av horn og flintdolk fra Taksdal i Time på Jæren. St. M. Årb. 1950.
  - Stavanger Museum 75 år. St. M. Årb. 1951.
  - Forhistoriske gårdsanlegg i Rogaland. St. M. Årb. 1951.
  - Oldsaksamlingens tilvekst 1951. St. M. Årb. 1951.
  - Vikingetidens redskaper. Skrifter utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo, 1951. II. Hist.-fil. kl. 2. bind. Oslo 1951.
  - Utstein Kloster. Årbok for Stavanger Bispedømme, 1951.
  - A. W. Brøgger 1884—1951. Ab. 1951/52 s. 1—2.
  - Oldsaksamlingens tilvekst 1952. St. M. Årb. 1952.
  - Steinalderboplassene i de indre bygder i Rogaland. St. M. Årb. 1952. Øygarden på Vestre Åmøy. Corolla Archaeologica in Honorem C. A. Nordman. Helsingfors 1952.
- SIMONSEN, POUL: Varanger i oldtiden, Sør-Varanger Avis, febr. 1953, 14 s.
- Scandinavia 1947—50, Archaeological News, American Journal of Archaeology 56, p. 51—62, 1952.
- SJØVOLD, THORLEIF: Oldsaksamlingens tilvekst 1940—49, Acta Borealia, bd. 1. Tromsø Museum 1952, 90 s.
- Vikingeskippene. En kort orientering om vikingeskipsfunnene. Dreyer, Oslo 1953.
- SLOMANN, WENCKE: Tre vestnorske spenner fra jernalderen. Universitetet i Bergen, Årbok 1952 Hist.-ant. rekke nr. 1.
- VORREN, Ø.: se E. Manker.

FORKORTELSER:

- Ab. = Årsberetning for Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring.
- St. M. Årb. = Stavanger Museums Årbok.
- T. V. S. Årb. = Det Kongelige Norske Videnskapers Selskap, Museet, Årsberetning. Trondheim.
- T. V. S. Forh. = Det kongelige Norske Videnskapers Selskap. Forhandlinger. Trondheim.
- T. V. S. Skr. = Det kongelige Norske Videnskapers Selskap. Skrifter. Trondheim.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Styrets årsberetning

Representantskapsmøte ble holdt tirsdag 25. november 1952 på professor Bjørn Hougens kontor. Preses, arkitekt Henrik Nissen, ønsket velkommen og refererte årsberetning og regnskap.

Preses nevnte spesielt den tilbakegang det hadde vært i antallet av representantskapsmedlemmer og pekte på at det ville være umulig å holde Viking oppe på det nåværende nivå uten at man kunne øke antallet av disse medlemmer. Viking 1951, som man måtte anse som en normalårgang, hadde kostet ca. 15 kr. pr. bd. inklusive forsendelse til medlemmene. Styret hadde tenkt til våren å sette i gang en aksjon for å skaffe flere representantskapsmedlemmer, eller på annen måte å øke Selskapets inntekter.

Det ble bestemt at familiemedlemmer ikke lenger skulle få et eksemplar av Viking, og at kontingenten for representantskapsmedlemmene skulle omfatte ektefelle.

Av de medlemmer som var på valg, ønsket skipsreder Georg v. Erpecom ikke å gjenvelges. Representantskapet innstilte på gjenvalg for de andres vedkommende og på at kjøpmann Sverre W. Monsen, Bergen skulle velges istedenfor skipsreder v. Erpecom.

Da dr. ing. Alf Bjørcke hadde bedt seg fritatt for gjenvalg til revisor, innstilte representantskapet på at kunsthandler Arnstein Berntsen ble valgt.

På generalforsamlingen, som ble holdt i Universitetets gamle festsal umiddelbart etter representantskapsmøtet, møtte ca. 200 medlemmer. Etter å ha ønsket velkommen, overlot Preses straks ordet til professor Bjørn Hougén, som holdt minnetale over advokat Henrik Bergh. Den er trykt i dette bind av Viking.

Deretter gjennomgikk Preses årsberetningen og regnskapet og Styret ble gitt décharge. Også her pekte Preses på hvor viktig det var å øke Selskapets medlemsantall, og antallet av representantskapsmedlemmer. Han beklaget at det denne gang ikke var lyktes å få Viking ut før generalforsamlingen. Det skyldtes forskjellige omstendigheter, særlig den vanskelige trykning av professor C. J. S. Marstrandens store artikkel om de eldre runer. Til denne viktige artikkels trykning hadde Norges almenvitenskaplige forskningsråd bevilget et tilskudd, stort kr. 8000,00. Det ville ellers ligget over Selskapets økonomiske muligheter.

Preses nevnte at utflukten 1953 skulle gå til de store utgravninger på Kaupang i Tjølling, Vestfold.

Valg:

Av Styret sto følgende medlemmer for tur til å tre ut:

Disponent A. C. Olsen

Kaptein Cato Rachlew

Lærer Knut Hermundstad

Skipsreder Georg v. Erpecom

De tre førstnevnte ble gjenvalgt. I stedet for skipsreder v. Erpecom, som ikke ønsket gjenvalg, ble kjøpmann Sverre W. Monsen, Bergen, valgt.

Da dr. ing. Alf Bjercke hadde bedt seg fritatt for revisorvervet, som han hadde hatt fra 1938, valgtes i hans sted kunsthandler Arnstein Berntsen til revisor. Preses takket dr. Bjercke og kontorsjef Haug for det store arbeid de hadde utført for Selskapet.

Deltakerne måtte etter dette gå over til auditorium 15, hvor professor Hougén introduserte kveldens foredragsholder, antikvarien ved Statens Historiska Museum, fil. lic., frk. Dagmar Selling. Frk. Selling holdt sitt foredrag „Birka“, om en svensk kaupang fra vikingetiden på Björköen i Mälaren.

Til sist gikk deltakerne over til Universitetets Oldsaksamling hvor det var en enkel bespisning. Middelaldersamlingen var opplyst med levende lys. Senere på kvelden viste frk. Selling en del fargelysbilder fra Birka-området.

I løpet av våren 1953 lyktes det Styret å få trykt en liten artikkel av konservator fru Charlotte Blindheim om Kaupang, som inngår som

nr. 2 i serien: Norske fortidsminner, hvis første hefte „Mølen“ utkom alt i 1937, og forlengst er utsolgt. Det er Styrets mening å prøve å få ut flere slike mindre publikasjoner om kjente fortidsminner. Dette hefte ble sendt ut sammen med Viking 1952 til alle medlemmer.

Vårturen 1953 fant sted søndag 31. mai. Det deltok ca. 120 medlemmer, dels i busser, dels i egne biler. På Kaupang ble man først traktert med kaffe og wienerbrød. Preses ønsket velkommen, og overrakte samtidig på Selskapets vegne et innbundet eksemplar av Heimskringla til gård-eierne Hans Christian og Astri Jahnsen, som Selskapets påskjønnelse for arrangementet den dagen, og for det store arbeid og den interesse de hadde vist norsk arkeologisk forskning under utgravningene der. Professor Hougen redegjorde for Kaupanggravningenes historie. Konservator, fru Charlotte Blindheim fortalte om de siste års utgravninger, og overlot så de forskjellige assistenter å vise om på gravningsområdene, haugene på Lamøya etc. Etter å ha besett det hele grundig, reiste man til Stavern og spiste middag i den militære spisebrakken, som med stor elskverdighet var stilt til rådighet av de militære myndigheter. Etter å ha gått en del rundt på festningsområdet reiste man tilbake til Larvik og besøkte utstillingen av funnene fra Kaupang, som da fantes på Herregården. På hjemveien stoppet man og gikk over et gravfelt på Fevang i Sandar. Været var godt hele dagen.

Henrik Nissen
(preses)

H. Gabrielsen
(visepreses)

Bjørn Hougen
(generalsekretær)

Ole Bergesen

Reidar Brekke

Georg Eliassen

Knut Hermundstad A. C. Olsen Cato Rachlew Sverre W. Monsen

Wencke Slomann

REGNSKAP

Fondet

1951

Okt. An Overf. kapital kto. .... Kr. 564.33

 Kr. 564.33

Status pr.

Aktiva

An 2 Hypotekbankobl. .... Kr. 2 000.00

5 Bykreditforeningsobl. .... » 5 000.00

Akers Sparebank. .... » 2 280.69

 Kr. 9 280.69

Gevinst- og Taps-

1951

Okt. 31 An Årbok og andre trykn.omk. .... Kr. 11 928.33

» Honorar og korrekturleser .... » 5 352.50

» Porto og kontorutgifter. .... » 2 340.30

» Gasjer .... » 1 800.00

» Diverse .... » 3 843.52

 Kr. 25 264.65

Status pr.

Aktiva

An Akers Sparebank. .... Kr. 7 133.85

» Postgiro .... » 255.00

Utestående kontingent

5 Representanter à 100/— .. Kr. 500.00

73 Medlemmer à 10/— ..... » 730.00 » 1 230.00

 Kr. 8 618.85

Oslo 1. nov. 1951

T. Dannevig Hauge

for 1951

31/10 1951

1951

Okt. 31 Pr. Renter av obl.	Kr.	165.80
» » » bank.....	»	23.53
» Kontingenter	»	375.00
		<hr/>
	Kr.	564.33
		<hr/>

31/10 1951

Passiva

Pr. Kapital 1/11 1950.....	Kr.	8 716.36
+ årets overskudd	»	564.33
		<hr/>
	Kr.	9 280.69
		<hr/>

konto 31/10 1951

1951

Okt. 31 Pr. *Kontingenter*

134 representanter à 100/—	Kr.	13 400.00
985 vanl. medlemmer à 10/—	»	9 851.87
84 » » » 5/—	»	420.00
		<hr/>
Boksalg.....	»	1 320.10
Underskudd.....	»	272.68
		<hr/>
	Kr.	25 264.65
		<hr/>

31/10 1951

Passiva

Pr. Forskuddskontingent	Kr.	130.00
Kapital 1/11 1950.....	Kr.	8 761.53
÷ årets underskudd.....	»	272.68
		<hr/>
	Kr.	8 618.85
		<hr/>

Revidert og funnet i orden

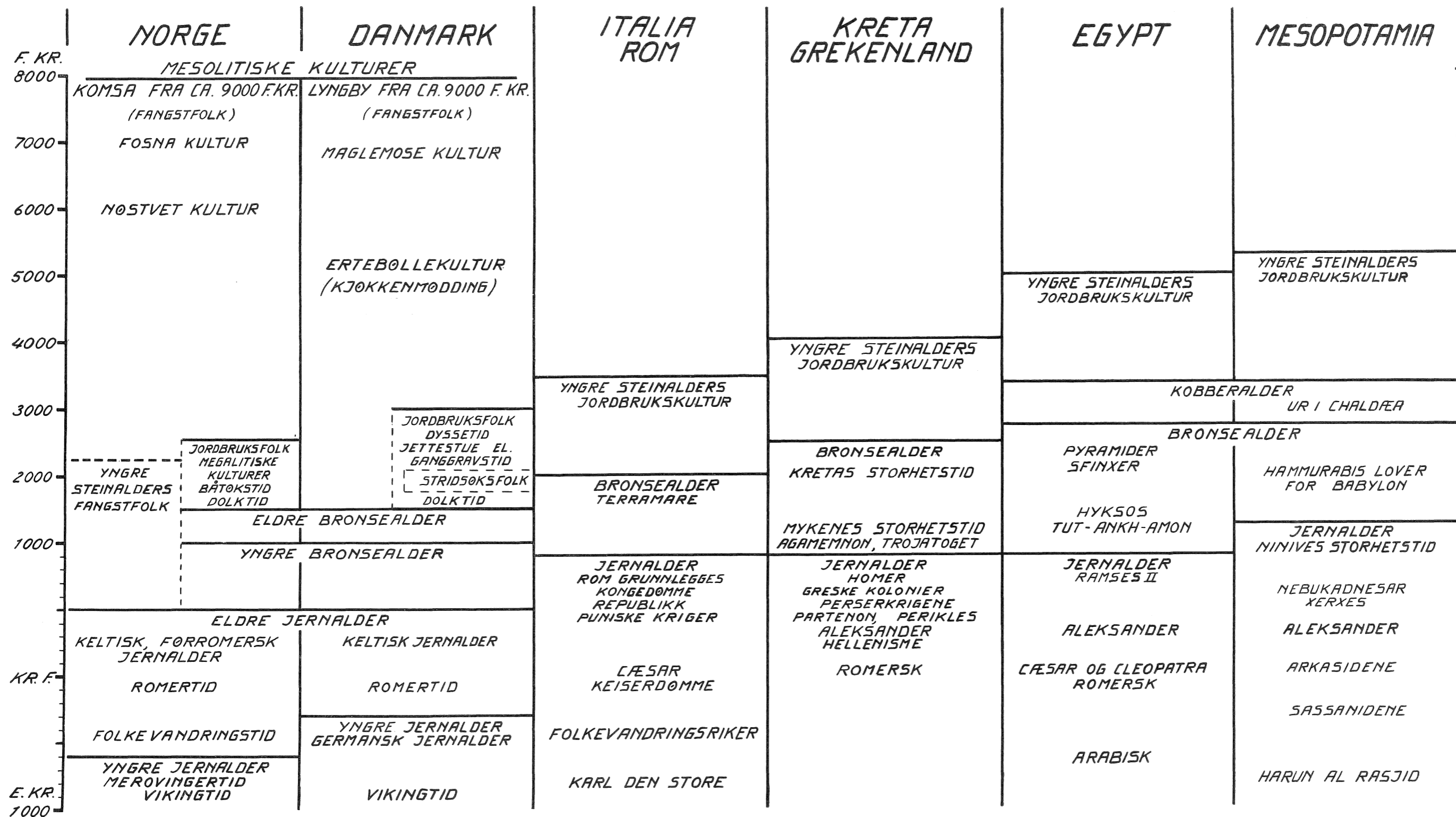
Alf Bjercke

KI
OVE
som om

Tabellen er av Selskape beregnet på For det i kommende V. Gordon (Danmarks v marks Oldti Sverige bru ser som No benevnelses: kaller „Mer germanske j tiden“ (600– Begrepene „ er betegnels og eldre je Østerrike, S på skandina bronsealder I tabellen er soner fra se etc. absolutt trentlige. V rabis lover, å følge en r forskere ute hele tabellen før romertid mange melle Dette gjelde